

شڪارپور جي ٻولي

مصنف:

ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد سنڌي

سنڌي ٻوليءَ جو با اختيار ادارو

حيدرآباد - سنڌ

(سنڌي ٻوليءَ جي جغرافيائي محاورن يا ٻولين جو مطالعو)

سلسلي جو ٽيون ڪتاب

شڪارپور جي ٻولي

مصنف

ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد سنڌي

سنڌي ٻوليءَ جو بااختيار ادارو

سنڌ صوبائي ميوزم، نيشنل هاءِ وي

حيدرآباد سنڌ، پاڪستان

۱۴۱۳ھ / ۱۹۹۲ع

سنڌي ٻوليءَ جي بااختيار اداري جا سڀ حق ۽ واسطا قائم

سال ۱۹۹۳ع
هڪ هزار

ڇاپو پهريون
تعداد:

۲۸ روپيا

قیمت:

ملڻ جو هنڌ :

سنڌي ٻوليءَ جو بااختيار ادارو
سنڌ صوبائي ميوزم نيشنل هاءِ وي
حيدرآباد سنڌ، پاڪستان

۽

مرڪزي ڪتاب گهر نمبر ۹۷۲
گل شاهه محلو
گاڏي کاتو حيدرآباد، سنڌ
پاڪستان

هي ڪتاب سنڌي ٻوليءَ جي بااختيار اداري جي ڪمپيوٽر تي ڪمپوز ٿيو ۽ اداري جي
سيڪريٽري عنايت الله جوڻيجي ڇپائي پڌرو ڪيو.

پيش لفظ

سنڌ ۾ سنڌي ٻولي جيئن جدا جدا ڀاڱن ۾ ڳالهائجي ٿي تنهن جي تفصيلي مطالعي جي ضرورت گهڻي وقت کان وٺي پئي محسوس ڪئي وئي آهي. اهڙي مطالعي سان هر ڀاڱي جي مقامي لفظن ۽ اصطلاحن جي ڄاڻ حاصل ٿيندي جنهن سان استادن کي ان ڀاڱي جي اسڪولن ۾ پڙهندڙ معصوم ٻارن جي ٻوليءَ جي پروڙ پوندي ۽ کين پڙهائڻ ۾ سولائي ٿيندي، هر ڀاڱي جي عوامي ٻوليءَ مان واقفيت حاصل ٿيندي، جنهن سان سماجي ڪم ڪندڙن، زرعي کاتي جي ڪامگارن ۽ ٻين ڪارڪنن کي ان ڀاڱي ۾ عوام سان هم زبان ٿي ڪم ڪرڻ ۾ سهوليت ٿيندي. وڏي ڳالهه ته هر ڀاڱي جي ٻولي لکت ۾ محفوظ ٿيندي جنهن ڪري مجموعي طور سان سنڌي زبان جي لغات جو دائرو وسيع ٿيندو.

انگريزن جي دور ۾، سرڪاري طور تي، هندوستان جي ٻولين جو لساني جائزو (LINGUISTIC SURVEY OF INDIA) جي هڪ وڏي رٿا عمل ۾ آندي وئي جنهن جو سربراھه جي. اي. گريئرسن هو. ان رٿا هيٺ سنڌي ۽ سرائيڪي جو مطالعو چئن ٻن ڀيڻين طور ڪيائون ۽ ان حيثيت ۾ اهو هڪ ساڳئي جلد (Volume III, Part-I) ۾ مرتب ڪيائون. ان کي به ڪافي عرصو گذري ويو ۽ انهيءَ قسم جي ٻئي جائزي جي ضرورت انگريزن جي آخري دور ۾ محسوس ڪئي وئي.

سنڌي ٻوليءَ جي بااختيار اداري جي هڪ جامع رٿا هيٺ سنڌ جي مختلف ڀاڱن ۽ ڀڳ سنڌ سان لاڳو ٻين صوبائي علائقن ۾ سنڌي ٻولي جيئن ڳالهائجي ٿي تيئن ان جي مطالعي جي شروعات ڪئي

وئي آهي. ان رٿا موجب ڪم هيٺين ٻارهن موضوعن مطابق ٻولين جا مطالعا
ڪيا ويندا:

- ۱، سڀي جي ٻولي
- ۲، ڪڇي- ناٿي جي ٻولي
- ۳، اتر اڀرندين سرحد واري
- ۴، ماٿيلي- اٻاوڙي جي ٻولي
- ۵، ڪاڇي جي ٻولي
- ۶، لاسي ۽ ڪوهستاني ٻولي
- ۷، ڪڇي- سنڌي ٻولي
- ۸، ٿري- ڍاٽڪي ٻولي
- ۹، اترادي ٻولي
- ۱۰، لاڙي ٻولي
- ۱۱، ڪن خاص شهرن جي ٻولي
- ۱۲، ڪن خاص قبيلا جي ٻولي

”شڪارپور جي ٻولي“ هن سلسلي جو ٽيون ڪتاب آهي جيڪو
محترم ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد سنڌي مرتب ڪيو آهي، هي
تحقيقي مطالعو شڪارپور شهر ۽ ان جي پرياسي واري ٻوليءَ جي
مطالعي ۾ ڪافي ڪارگر ثابت ٿيندو.

۲۶ شوال ۱۴۱۳ھ
۱۹ اپريل ۱۹۹۳
ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ
چيئرمين
سنڌي ٻوليءَ جو با اختيار ادارو

عنوانن جي فهرست

صفحو	عنوان
۶	مهاڳ
۱۶	باب پهريون : سنڌي زبان ۽ ان جا لهجا
۱۸	سنڌي زبان جون خصوصيتون
۲۴	باب ٻيو : شڪارپور جي تاريخي ۽ جاگرافيائي پس منظر
۲۷	شڪارپور جي اهميت ۽ وئج - واپار واري حيثيت
۳۴	باب ٽيون: شڪارپوري محاورن جو لساني جائزو
۴۲	باب چوٿون: شڪارپوري محاورن جو گرامر جي لحاظ کان جائزو
۷۹	باب پنجون : شڪارپور جي محاورن جون ڪجهه ٻيون خصوصيتون
۸۷	باب ڇهون: شهر شڪارپور جي ٻوليءَ جي خاص لفظن جي پتي
۱۰۳	اصطلاح
۱۰۹	تقرا

مهاڳ

هن ڪائنات جي ڪثرت ۾ الله تعاليٰ واڌ راز ۽ اسرار رکيا آهن. هر هڪ شيءِ ۾ قاعدي، قانون ۽ سٺا موجب موجود آهي. هر شيءِ پنهنجي فطرت ۽ نظام موجب ڪم ڪري رهي آهي، ۽ انسان جي ڪم اچي رهي آهي. الله تعاليٰ جي مخلوق ۾ انسان انهيءَ ڪري اشرف المخلوقات آهي، جو هن ۾ شعور آهي، قوت گويائي آهي، ۽ جستجو، جاکوڙ، کوجنا ۽ ڪائنات کي سمجهڻ جي تڙپ آهي. هو پنهنجي فهم ۽ ادراڪ آهر، جستجو ۽ جاکوڙ ذريعي الله تعاليٰ جي پيدا ڪيل شين کي پرکڻ، پروڙڻ، ۽ انهن جي سٺاءِ ساخت کي سمجهڻ جي ڪوشش ڪندو رهيو آهي.

انسان، جهڙيءَ طرح الله تعاليٰ جي جوڙيل ٻين شين جي مزاج ۽ فطرت کي سمجهڻ جي ڪوشش ڪئي آهي، اهڙيءَ طرح ٻولين جي خوين، خصوصيتن، سٽاءِ، ساخت، قاعدن ۽ قانونن کي به سمجهڻ جي ڪوشش ڪئي. انسانن جي اها کوجنا ايمان کان هلندي آئي آهي. موجوده دور ۾ علم لسان وڏي ترقي ڪئي آهي. ماهرن هن علم کي باقاعده هڪ سائنسي علم جي صورت ڏني آهي: ڇاڪاڻ جو هنن ڏٺو آهي، ته ٻولين جي سٺا جو نظام قاعدن ۽ قانونن موجب آهي، جنهن ۾ تر برابر به تفاوت نه ٿو ٿئي. ماهرن هن علم کي سماجي سائنس به ليکيو آهي، ۽ ان کي ٻين سماجي علمن کان جدا علم ٺهرايو آهي.

علم لسان، ٻولين جي اڀياس، جائزي ۽ ڇنڊڇاڻ جو علم آهي.

هن علم ذريعي ٻوليءَ جي آوازن، آوازن جي ميلاپ سان ٺهيل لفظن، لفظن جي باقاعده سٽاءَ جي ذريعي ٺهيل جملن، ۽ ٻوليءَ جي ٻين خوبين، خصوصيتن مزاج ۽ مزاج کي سمجهڻ جي ڪوشش ڪئي ويندي آهي. جديد علم لسان جو وڏو ڪارنامو هي آهي، ته هن تحريري زبان کي ڇڏي فقط گفتگو واري ٻوليءَ (Spoken Language) کي ئي سڀ ڪجهه سمجهي، ان جي ڪناڪيٽ ڪئي آهي. علم لسان جي ماهرن جو چوڻ آهي ته، اصل ٻولي گفتگو واري ٻولي آهي، ۽ نه ان جي لکت واري شڪل. گفتگو واري ٻولي (Spoken Language) آوازن جي ميلاپ مان جڙي ٿي. يعني اهائي زبان اصل زبان آهي، جيڪا آواز جي ذريعي ڳالهائيندڙ کان ٻڌندڙ تائين پهچي ٿي. پروفيسر رابنس لکيو آهي:

”هيءُ علم انسان ذات جي ٻوليءَ جي مطالعي سان واسطو رکي ٿو.“

هن علم جي مکيه ۽ بنيادي شاخ ”صوتيات“ (آواز) آهي، جنهن کي برطانيه جي لسانيات جي مشهور ماهر فرٿ (Firth) ”ڳالهائڻ جي آوازن جو علم“ سڏيو آهي.

هن علم ذريعي ٻوليءَ جي سٽاءَ ۽ ساخت کي نظر ۾ رکي، ويا ڪرڻ جي لحاظ کان ٻوليءَ جو اڀياس ڪيو وڃي ٿو. ويا ڪرڻ کي ٻن ڀاڱن ۾ ورهايو ويو آهي: علم صرف يا صرفيات (Morphology) ۽ علم نحو يا نحويات (syntan) علم صرف، لفظن جي جوڙجڪ سان تعلق رکي ٿو. ان ۾ اهو اڀياس ڪيو وڃي ٿو، ته آواز ڪيئن ملي، بامعنيٰ لفظ جوڙين ٿا. علم نحو ۾ فقرن ۽ جملن جي سٽاءَ ۽ انهن ۾

لفظن جي بيهڪ جو مطالعو ڪيو وڃي ٿو.

اها حقيقت آهي، ته هر ٻوليءَ جا مختلف مجاورا ٿين ٿا: جن ۾ صوتيات ۽ صرفيات جي لحاظ کان ٿورو فرق ٿئي ٿو. ان هوندي به بنيادي سٽا ۽ ساخت ساڳي رهي ٿي. يعني نحوي لحاظ کان سٽا ۾ بنيادي فرق نه ٿو ٿئي. نه فقط ايترو، پر صوتيات ۽ صرفيات جا بنيادي اصول به ساڳيا رهن ٿا. سنڌي زبان جي نحوي سٽا هن طرح آهي (۱):

(۱) سنڌي زبان ۾ فاعل جو لڳ پهريائين، ۽ فاعل ان کان پوءِ ايندو آهي.

(۲) فعل هميشه جملي جي پڇاڙيءَ ۾ ايندو آهي.

(۳) صفت هميشه موصوف کان اڳ ۾ ايندي آهي، ۽ ان جي بالڪل پاسي ۾ هوندي آهي.

(۴) فعل جو وڌاءُ (لڳ) فعل کان اڳ ۾ ايندو آهي.

(۵) فاعل کان پوءِ، ۽ فعل جي وڌاءُ کان اڳ، پهريائين مفعول جو وڌاءُ، ۽ ان کان پوءِ مفعول ايندو آهي.

(۶) ظرف هميشه فعل جي وڌاءُ طور ڪم ايندو آهي.

(۷) حرف جر- اسم، ضمير، صفت ۽ ظرف کان پوءِ ۽ ان جي بالڪل ڀر ۾ ايندو آهي.

سنڌي زبان جي سڀني محاورن جي سٽا جي نوعيت گهڻو ڪري اهائي آهي. ڪو بنيادي فرق ڪونهي.

صوتيات ٻن قسمن جا ٿين ٿا: حرف صحيح ۽ حرف علت، جن

(۱) غلام علي الانا، ڊاڪٽر ”سنڌي ٻوليءَ جو اڀياس“، انسٽيٽيوٽ آف سنڌالاجي ڄامشورو ۱۹۸۷. ص. ۴۹.

ڪي انگريزي ۾ Vowels ۽ Consonants چيو وڃي ٿو. جديد علم لسان جي لحاظ کان جن سنڌي ماهرن، سنڌي زبان جو صوتياتي اڀياس پيش ڪيو آهي، انهن ”حرف صحيح“ جي بدران ”وينجن“ ۽ ”حرف علت“ بدران ”سُر“ لفظ ڪتب آندا آهن. سنڌي زبان جا ”وينجن“ هي آهن:

”ب- پ- پ- ق- ت- ٿ- ڪ- ک- گ- گه- ڳ- گڏ وغيره“
 ”سر“ آواز هي آهن:

”آ- آ- اِ- اِي- اِي- آي- اُ- او- او- آو“

سنڌي زبان جي محاورن ۾ وينجن جي لحاظ کان اهو فرق ٿئي ٿو، ته ڪنهن محوري ۾ وسرگ آوازن (اهي آواز جن ۾ ”ه“ ملي وئي آهي جهڙوڪ: ”ق“، گه، جه، له، مه، نه، ٺه، ره وغيره) جي بدران اوسرگ (اهي آواز جن ۾ ”ه“ نه آهي، جهڙوڪ: ب، پ، گ، ڪ، م، ن، ڙ، ر وغيره) اچن ٿا. ڪن محاورن ۾ ”ن“ غنو اچي ٿو، ته ڪن ۾ ”ن“ غنو گهٽ استعمال ٿئي ٿو. ڪن محاورن ۾ عربي زبان جا حرف جهڙوڪ: غ، خ وغيره صحيح نموني ۾ اڃاريا وڃن ٿا، ڪن ۾ انهن جي بدران سنڌي آواز: گ، ڪ اڃاريا وڃن ٿا.

سر آوازن جي لحاظ کان اهو فرق ٿئي ٿو، ته ڪنهن محوري جي ڪن لفظن ۾ ”آ“ جي بدران ”ا“، ”او“ جي بدران ”اُ“ ۽ ”اي“ جي بدران ”اِ“ اچن ٿا. مثلاً: ڪنهن محوري ۾ ”مان“، ته ڪنهن ۾ ”مون“ ۽ ڪنهن ۾ وري ”مُن“ اڃاريو وڃي ٿو. ڪن

محاورن ۾ وري ”سر آواز“ گهٽايا وڃن ٿا.

بهرحال سنڌي ٻوليءَ جي مختلف محاورن ۾ ٿورو فرق ٿئي ٿو، پر بنيادي فرق نه ٿو ٿئي. مثلاً: سڀني محاورن ۾ ضمير، حرف جر، حرف اضافت، فعل وغيره ساڳيا ٿين ٿا. البت انهن ۾ سر آواز جو فرق ٿئي ٿو، مثلاً ڪنهن محاورن ۾ ”جنهن“ جي بدران ”جنه“، ”ڪنهن“ جي بدران ”ڪنه“ ڪتب اچن ٿا. ”ڪن ۾ ڪڏهن“ جي بدران ”ڪڏنه“، ته ڪن ۾ وري ”ڪڏي“ اچن ٿا. ڪن ۾ ”آهن“ جي بدران ”هن“ يا ”ان“ اچن ٿا. ڪن محاورن ۾ ”آهي“ جي بدران ”آ“، ”آه“ يا ”هي“ اچن ٿا.

مطلب ته اهڙي نموني ٻوليءَ جي مختلف محاورن جو لسانياتي اڀياس جديد علم لسان جي هڪ شاخ آهي، جنهن لاءِ صوتيات جي ڄاڻ تمام ضروري آهي. اهو به آهي، ته محاورن جو اڀياس گفتگو واري ٻولي (Spoken Language) جي بنياد تي ئي ڪري سگهجي ٿو.

ٻوليءَ جي محاورن لاءِ انگريزي لفظ ”Dialect“ آهي. سنڌي ۾ ان لاءِ ”محاورو“ يا ”لهجو“ يا ”اڀاشا“ لفظ استعمال ٿيندا رهيا آهن. سنڌي ٻوليءَ جي بڻ، بنياد، اصل نسل، سٽا ۽ ساخت، تاريخ ۽ ارتقائي تحقيقي ڪم ڪندڙ ماهرن پنهنجي مقالن ۽ ڪتابن ۾ سنڌي ٻوليءَ جي محاورن / لهجن جو ذڪر به ڪيو آهي. انهن مان ڪاڪي پيرو مل ۽ محترم ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ جا نالا قابل ذڪر آهن. جديد علم لسان تي سنڌ ۾ محترم پروفيسر علي نواز جتوئي ۽ محترم ڊاڪٽر غلام علي الانا ساراهه جوڳو ڪم ڪيو.

آهي. محترم پروفيسر علي نواز جتوئي پنهنجي ڪتاب ”علم لسان ۽ سنڌي زبان“ ۾ سنڌ جي مختلف محاورن جو ذڪر ڪيو آهي. محترم ڊاڪٽر غلام علي الانا پنهنجي ڪتابن: ”سنڌي صوتيات“، ”سنڌي ٻوليءَ جو اڀياس“ ۽ ”سنڌي ٻوليءَ جي لساني جاگرافي“ ۾ سنڌي زبان جي محاورن جو تعارف ڏنو آهي. خاص طرح سان ڪتاب ”سنڌي ٻوليءَ جي لساني جاگرافي“ ۾ سنڌ کان ٻاهر، سنڌي زبان جي محاورن جو تعارف تفصيل سان ڏنو آهي. محترم محمد عمر چنڊ پنهنجي ڪتاب ”لسانياتي جاگرافي ۽ ٻوليءَ جون آراءِ اٿون“ ۾ محاورن جي علمي ۽ لسانياتي اڀياس جي اڀتار ڪئي آهي.

سنڌي زبان جي محاورن تي الڳ الڳ جديد علم لسان جي لحاظ کان ٻه تفصيلي اڀياس به ٿيو آهي، ۽ ٿيندو رهي ٿو. محترم ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ پنهنجي ڪتاب ”پلاين جا ٻول“ ۾ لس ٻيلي جي سنڌي محاورن جون لسانياتي خصوصيتون بيان ڪيون آهن، محمد سومار شيخ مرحوم پنهنجي ڪتاب ”ڪڇين جا قول“ ۾ ڪڇ (ڀارت) جي سنڌي محاورن جو ڪجهه قدر ذڪر ڪيو آهي. محترم ڊاڪٽر غلام علي الانا پنهنجي پي. ايڇ ڊي جي مقالي ”لاڙ جي ادبي ۽ ثقافتي تاريخ“ ۾ ”لاڙي“ محاورن جو لسانياتي جائزو ڏنو آهي. ڊاڪٽر ميمڻ عبدالمجيد سنڌي پنهنجي پي. ايڇ ڊي جي مقالي: ”بيان العارفين سنڌي، ترتيب، حواشي ۽ تعليقات“ ۾ لاڙي ۽ ڪڇي محاورن جو مختصر لسانياتي جائزو ڏنو آهي. ڊاڪٽر داد محمد بروهي، بلوچستان جي علائقي ”سبي ناڙي“ جي مختلف

سنڌي محاورن تي تحقيقي مقالو لکي، پي ايڇ ڊي جي ڊگري حاصل ڪئي آهي. سنڌي ٻوليءَ جي بااختيار اداري ڊاڪٽر داد محمد بروهيءَ جي پي. ايڇ ڊي جي مقالي کي ڪجهه قدر مختصر ڪري ”سبيءَ جي ٻولي“ نالي ڪتاب ڇپايو آهي.

”سنڌي ٻوليءَ جو بااختيار ادارو“ مبارڪباد جو مستحق آهي، جنهن سنڌي زبان جي مختلف محاورن تي تحقيقي ڪم جي باقاعده رٿا هٿ ۾ کڻين آهي. ان رٿا تحت ”سبيءَ جي ٻولي“ ۽ محترم پروفيسر محمد فاضل شيخ جو ڪتاب ”ماٿيلي-اٻاوڙي جي ٻولي“ ڇپجي چڪا آهن، ۽ هي ڪتاب ”شڪارپور جي ٻولي“ اوهان جي هٿن تائين پهتو آهي. ان لاءِ اداري جي سربراهه محترم ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ جي ذاتي ڪوششن کي دخل آهي. محترم ڊاڪٽر صاحب سنڌي زبان، ادب ۽ ثقافت جي جيڪا خدمت ڪئي آهي، اها اظهر من الشمس آهي. ان جي جيتري به ساراهه ڪجي، اها ٿوري آهي. هن رٿا کي عملي جامو پهرائڻ جو سهرو به ڊاڪٽر صاحب جي سر آهي. ان لاءِ هن بيشڪ ڪيرون لهڻيون.

هن ڪتاب ۾ شڪارپور واري علائقي، خاص طرح سان ”شڪارپور شهر“ جي محاورن جو لسانياتي مطالعو پيش ڪيو ويو آهي هن لهجي جون خوبيون ۽ خصوصيتون جديد علم لساني جي لحاظ کان نروار ڪيون ويئون آهن. نه فقط ايترو، پر شڪارپوري محاورن ۽ ٻين محاورن جو تقابلي مطالعو به ڏنو ويو آهي. اهو به ڏيکاريو ويو آهي، ته هي محاورو ”سريلي“ محاورن جو هڪ لهجو آهي، جنهن جون ڪجهه قدر خصوصيتون سريلي محاورن جي ٻين

لهجن جهڙيون آهن. ان هوندي به شڪارپوري لهجي جون انفرادي لسانياتي خصوصيتون به آهن، جن کي باقاعده تفصيل سان صوتيات، صرفيات ۽ نحويات کي نظر ۾ رکي نروار ڪيو ويو آهي.

هي لسانياتي اڀياس شڪارپوري جي گفتگو واري ٻولي (Spoken Language) کي نظر ۾ رکي، پيش ڪيو ويو آهي. ڪٿي ڪٿي شڪارپور جي ڪن شاعرن جي شعر مان ۽ نثر نويسن جي نثر مان مثال به ڏنا ويا آهن. شعر ۽ نثر جا اقتباسات آهي ڏنا ويا آهن، جن ۾ شڪارپوري لهجي جي گفتگو واري ٻوليءَ جا لفظ، گفتگو واري اچار ۽ معنيٰ ۾ ڪتب آندل آهن.

راقم الحروف هن کان اڳ ۾ به شڪارپور جي لهجي جي لسانياتي اڀياس بابت هڪ مقالو لکيو هو، جيڪو ۱۹۸۴ع ۾ جشن شڪارپور جي موقعي تي منعقد ڪيل سيمينار ۾ پڙهيو ويو هو. اهو مقالو ماهوار ”پيغام ڪراچي“، ۽ شڪارپور هسٽاريڪل سوسائٽيءَ طرفان شڪارپور بابت ڇپايل ڪتاب ۾ ڇپيو هو. هن ڪتاب ۾ تفصيلي مطالعو ڏنو ويو آهي.

هن ڪتاب لکڻ وقت مون پنهنجي سر شڪارپور جي محاورن جي گفتگو واري ٻوليءَ جو لسانياتي اڀياس ڪري، جائزو پيش ڪيو آهي، ڇاڪاڻ جو شڪارپور جي علائقي سان منهنجي وابستگي آهي. منهنجي اباڻو ڳوٺ (ماڙي) شڪارپور شهر کان ٽن ميلن جي مفاصلي تي آهي، جنهن ۾ آءٌ ڄائو نپنو آهيان، ۽ پرائمري تعليم پرائي اٿم. سيڪنڊري تعليم ۽ ڪجهه قدر ديني تعليم شڪارپور شهر ۾ حاصل ڪئي اٿم. جيتوڻيڪ لڏي اچي لاڙڪاڻي شهر ۾

رهيا آهيون، پر شڪارپور سان تعلق ساڳي نموني قائم ۽ دائم رهيو آهي. ان کان سواءِ زندگيءَ جو تمام وڏو عرصو ملازمت سبب سکر ۽ شڪارپور ۾ گذاريم. اهوئي سبب آهي، جو منهنجي گفتگو ۾ شڪارپور جي لهجي جو اثر ڪڏهن ڪڏهن ظاهر ٿي پوندو آهي. البت انارهن (ارڙهن)، گهمدو، ڦرڍو لفظ هيئنر ڪونه اچاريندو آهيان، پر ايندم، ويندم اڃا ڪونه وسريا اٿم.

ڪميون ۽ ڪوتاهيون انسان جي فطرت آهي. ظاهر آهي، ته هن ناچيز کان به هن ڪتاب ۾ اوڻايون ٿيون هونديون، اهو به آهي ته آءٌ لسانيات جو ماهر نه آهيان، پر پنهنجي سر هڪ شاگرد جي حيثيت ۾ علم لسان کي سمجهڻ جي ڪوشش ڪندو رهيو آهيان. انهيءَ مٿاڇري ۽ ان پوري اڀياس جي ڪري به ڪي گهٽ وڌايون ٿيون هونديون. علم لسان جي ماهرن جي خدمت ۾ گذارش آهي، ته هن ڪتاب جون ڦٽي اوڻايون، عفو جي عين سان ڍڪي ڇڏين، ۽ پنهنجي قيمتي مشورن سان نوازين، ته جيئن آئنده انهن جي روشني ~~سختي ٻولي ۽ سنڌي ٻوليءَ جي محاورن جو اڀياس ڪري~~ سگهجي.

آءٌ پنهنجي محسن محترم ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ جو شڪريو ادا ڪرڻ پنهنجو اولين فرض سمجهان ٿو، جنهن منهنجي همت افزائي ڪري، مون کي هي ڪتاب لکڻ تي آماده ڪيو. جيڪڏهن محترم ڊاڪٽر صاحب جن وقت بوقت هن ڪم کي پاڻ تڪميل تي پهچائڻ لاءِ تاڪيد نه ڪندا رهن ها، ته ههڙو ڦٽي ڪتاب لکڻ جي جرات نه ڪري سگهان ها. بهرحال جيڪي ڪجهه آهي،

اوهان جي آڏو آهي. آءُ ته ائين چوندس:

”پليءَ پاڻو ڪڇ آڇيندي لڄ مران.“

دعا آهي، ته الله تعاليٰ هن ناچيز جي هن ننڍڙي قلمي ڪاوش
کي مقبول بنائي. آخر ۾ آءُ پنهنجي شاگرد بدر ڌامراه جو ثورائتو
آهيان، جنهن هن ڪتاب جي پروفن پڙهڻ ۾ منهنجو هٿ وٺايو.

لاڙڪاڻو - سنڌ

ڊاڪٽر ميمڻ عبدالجيد سنڌي

۲۱ - فيبروري ۱۹۹۳ع

سنڌي زبان ۽ ان جا لهجا

ٻولي: انسانن ۽ حيوانن ۾ فرق آهي. انسان، پنهنجا خيال، ويچار، جذبا ۽ احساس ڳالهائڻ ذريعي ٻين انسانن تائين پهچائي ٿو. جانورن کي به پنهنجون ٻوليون آهن، پر اهي تنوارون ۽ رڙيون ٿين ٿيون، جن ۾ وقت پٽاندر ڪا به تبديلي ڪانه ٿي ٿئي. ان کان سواءِ هڪ جنس وارا جانور سڄي دنيا ۾ هڪڙي ئي قسم جي تنوار، رڙ يا رانپٽ ذريعي پنهنجي ڳالهه ظاهر ڪن ٿا. اهو به آهي، ته هڪ قسم جا حيوان، ٻين حيوانن جي ٻولي سڪن ڪونه ٿا. انهن جي پيٽ ۾ انسان جي ٻولي مختلف آوازن تي مشتمل ٿئي ٿي، ۽ ان جي قدرتي طرح هڪ سٺا ٿئي ٿي. ماهرن مختلف ٻولين جو لساني جائزو وٺندي، ثابت ڪيو آهي ته دنيا جي ڪنهن هنڌ جي ننڍي ۾ ننڍي گروھ، ۽ تهذيب کان نا آشنا قومن ۽ قبيلن ۾ جيڪا ٻولي ڳالهائي وڃي ٿي، ان جي به باقاعده ۽ مقرر سٺا ۽ ساخت ٿئي ٿي.

ٻوليءَ جي اها به خصوصيت آهي، ته دنيا جي مختلف حصن جا ماڻهو جدا جدا ٻوليون ڳالهائين ٿا، ۽ انهن جي ٻولين ۾ وقت به وقت تاريخي ۽ ثقافتي حالتن جي ڪري تبديلي ايندي رهي ٿي، لسانيات جي نقطئ نگاهه کان زبان جي وصف بيان ڪندي هڪ ماهر ڄاڻايو آهي:

”ته زبان خودبخود اختيار ڪيل آوازي علامتن جو هڪ اهڙو نظام آهي، جنهن جي مدد سان هڪ سماجي گروھ جا ماڻهو هڪ

ٻئي سان واهيو رڪن ٿا، ۽ هڪ ٻئي کي متاثر ڪن ٿا. (۱)
 آمريڪا جي مشهور ماهرن بلاخ ۽ ٽرئگر (Bloch & Trager) جو
 رايو آهي ته ” زبان پاڻ مرادو قبول ڪيل آوازي علامتن جي هڪ
 تنظيم آهي، جنهن جي ذريعي هڪ سماجي گروهه جا ماڻهو هڪ
 ٻئي سان تعاون ڪن ٿا“ (۲).

ٻوليءَ جا لهجا: ڪي ٻوليون اهڙيون آهن جيڪي مختلف ملڪن
 ۾ ڳالهايون وڃن ٿيون، ڪي وري اهڙيون آهن، جيڪي فقط هڪ
 ملڪ ۾ ڳالهايون وڃن ٿيون، ڪي وري قبيلن ۽ گروهن جون ٻوليون
 آهن. جيڪا ٻولي مختلف ملڪن يا هڪ ئي ملڪ جي مختلف
 علائقن ۾ ڳالهائي وڃي ٿي، ان ۾ علائقن جي لحاظ کان ٿورو گهڻو
 فرق ٿئي ٿو، انهيءَ ڪري چوندا آهن:
 ”ٻارهن ڪوهين ٻولي ٻي.“

ان هوندي به ٻوليءَ جي مختلف محاورن ۾ سٽا ۽ ساخت جي
 لحاظ کان بنيادي فرق نه ٿو ٿئي. جيڪڏهن اندروني سٽا جي لحاظ
 کان بنيادي فرق هوندو، ته اها جدا ٻولي لکي ويندي. ساڳي ٻوليءَ
 جي جدا جدا علائقن جي مقامي لهجي کي انگريزي لسانيات
 ۾ (Dialect) سڏيو آهي، جنهن کي اسان لهجا، محاورا يا اڀياسائون
 چوندا آهيون ملڪ جا مختلف ڀاڱا وري ڪن ٻين ٻولين وارن ملڪن

(۱) علي نواز حاجن خان جتوئي: علم لسان ۽ سنڌي زبان، انسٽيٽيوٽ آف سنڌالاجي،
 سنڌيونيورسٽي ۱۹۸۳ع ص. ۹ بحواله

Edgar H. Stuevant: An Introduction to Linguistic Science

(۲) علم لسان ۽ سنڌي زبان، ص ۹ بحواله

B. Bloch & G.L Trager: Out line of Linguistic Analysis

يا علائقن سان دنگئي هوندا آهن. انهيءَ ڪري انهيءَ ڀاڱن جي لهجن تي پاڙيسري ٻولين جو اثر لازمي هوندو آهي. البت هڪ لهجي کي معياري لهجي جي حيثيت حاصل هوندي آهي، درسي ڪتاب به انهيءَ معياري لهجي ۾ لکيا ويندا آهن. انهيءَ ڪري ٻوليءَ ۾ يڪسانيت ۽ مرڪزيت قائم رهندي آهي.

سنڌي ٻولي: سنڌي زبان موجوده سنڌ صوبي کان سواءِ بلوچستان جي مختلف علائقن، جهڙوڪ لس ٻيلو، سبي وغيره ۾ به ڳالهائي وڃي ٿي، ته پنجاب جي ضلع رحيم يار خان ۾ به ڪن هنڌن تي ڳالهائي وڃي ٿي. ان کان سواءِ هندوستان جي علائقن راجستان، گجرات ۽ ڪڇ جي ڪن ڀاڱن ۾ ڳالهائي وڃي ٿي. نه فقط ايترو، پر دنيا جي مختلف ملڪن ۾ جيڪي ڪاٺياواڙي ميمڻ ۽ سنڌي هندو رهن ٿا، اهي به گهرن ۾ هڪ ٻئي سان سنڌي زبان ڳالهائين ٿا. البت انهن جي سنڌي زبان جو پنهنجو پنهنجو لهجو ٿئي ٿو.

سنڌي زبان جون خصوصيتون:

اندروني سٽا ۽ ساخت جي لحاظ کان سنڌي زبان جون پنهنجون خصوصيتون آهن، اهي هن طرح آهن:

۱. سنڌي زبان جي لفظن جي لساني خصوصيت هيءَ آهي ته انهن جو آخري حرف ساڪن نه ٿو ٿئي. آخري حرف تي، زير زير يا پيش ٿئي ٿو، مثلاً

زير وارا لفظ: بَڪَ، اُجَ، گَتَ، رڪ وغيره.

زير وارا لفظ: باهَ، چلَهَ ۽ آڪَ، وغيره

پيش وارا لفظ : پَٽرُ، هَٽُ، مَٽُ، ڪَٽُ ۽ سَٽُ وغيره.

هيءَ خصوصيت سرائيڪي، پنجابي ۽ اردو زبان ۾ ڪانهي. يعني انهن زبانن جي لفظن جو آخري حرف ساڪن ٿئي ٿو. البت سنڌي زبان جو اهو لهجو، جيڪو ميرپور ماٿيلو، ڏهرڪي ۽ اباوڙو تعلقن ۾ ڳالهايو وڃي ٿو، ۽ جيڪب آباد ضلعي جو سنڌي لهجو، جيڪو ڪنڌڪوٽ ۽ ڪشمور ۾ ڳالهايو وڃي ٿو، انهن ۾ لفظن جو آخري حرف گهڻي قدر ساڪن ڪري ڳالهايو وڃي ٿو. ان جو سبب اهو آهي، جو هي علائقا، سرائيڪي ٻوليءَ جي علائقي سان ڳانڍاپيل آهن.

۲. سنڌي زبان ۾ مذڪر ۽ مؤنث جو باقاعده نظام آهي. مذڪر، مؤنث موجب جملي جي فعل ۾ به گرداني ڦيرو ٿئي ٿو، مثلاً:

چوڪرو پڙهي ٿو.

چوڪري پڙهي ٿي.

واحد ۽ جمع جي خيال کان به فعل ۾ گرداني ڦيرو ٿئي ٿو،

مثلاً:

چوڪرو پڙهي ٿو.

چوڪرا پڙهن ٿا.

چوڪري پڙهي ٿي.

چوڪريون پڙهن ٿيون.

۳. مذڪر ۽ مؤنث جي لحاظ کان زبان جو قاعدو هي آهي، ته جيڪڏهن ڪنهن لفظ جي آخر ۾ پيش هوندو، ته ان کي مذڪر

طور استعمال ڪيو ويندو، جيڪڏهن زير هوندي ته ان کي مؤنث سمجهيو ويندو، مثلاً: لفظ ”انب“ ”پت.“ هنن جي پوئين حرف تي جيئن ته پيش آهي، انهيءَ ڪري هي مذڪر ليکجن ۾ ايندا. ”و“ پڇاڙي وارا لفظ به مذڪر ليکجن ٿا، مثلاً: ”ڪارو، ٽوڪرو، گهوڙو، گاڏو، وغيره.“

لفظ چانهه، چلهم، جاءِ، جي پوئين حرف تي زير آهي، انهيءَ ڪري اهي مؤنث آهن. جنهن لفظ جي پڇاڙي ۾ (اي) ٿئي ٿي، اهي به مؤنث آهن، جهڙوڪ: گهٽي، ڪرسي، جملي، انبڙي، موري، پٽي، لڪڙي، وغيره.“

جن لفظن جي پويان (ذير) اچي ٿي، اهي به گهڻو ڪري مؤنث ليکيا وڃن ٿا، مثلاً: ”ڪٽ، مڙ، ڪلڪ، ڪارڪ وغيره.

ٻين ٻولين جا جيڪي لفظ سنڌي زبان ۾ داخل ٿين ٿا، انهن سان به اهو قاعدو لاڳو ٿئي ٿو. يعني عربي، فارسي ۽ انگريزي زبان جي جن لفظن جي پويان پيش ٿئي استعمال ڪيون ٿا، اهي مذڪر ليکيا وڃن ٿا، مثلاً: ڪتاب، قلم، گل، گلاس وغيره. جن لفظن جي پويان زير يا زير ٿئي استعمال ڪيون ٿا، اهي مؤنث لکيا وڃن ٿا، جهڙوڪ: دل، سليٽ، بوتل وغيره.

۴. مؤنث. مذڪر جي انهيءَ قاعدي کان ڪي سنڌي لفظ مستثنِي به آهن. ڪي اهڙا لفظ به آهن، جن جي هيٺان زير اچي ٿي، پر اهي مذڪر سمجهيا وڃن ٿا، مثلاً: سيٺ، ڪي لفظ اهڙا به آهن، جن جي پويان (پيش) اچي ٿو، پر اهي مؤنث سمجهيا وڃن ٿا، مثلاً: کنڊ، ٿڃ، ڪار، مس، رت وغيره. ڪي اهڙا لفظ آهن، جن جي پويان

(اي) اچي ٿي، پر اهي مذڪر لکيا وڃن ٿا، مثلاً : ماري، شڪاري، سوالي، هاري، پاڻي، موتي، ڌوٻي، حلوائِي، نانوائِي، بورجي، پنگي ۽ سخي. انهن لفظن جو مونث بنائڻ لاءِ (اي) بدران (ڻ) آندو ويندو آهي. مثلاً : ”سواليءَ“ مان ”سوالڻ“، ”ڌوٻيءَ“ مان ”ڌوٻڻ“ (يا ڌوٻياڻي)، پنگي مان پنگڻ (يا پنگياڻي)، وغيره.

ڪن ۾ وري (اي) جي بدران مؤنث بنائڻ لاءِ (ياڻي) پڇاڙي آندي ويندي آهي، مثلاً : ”ڪڙمي“ مان ”ڪڙمياڻي“، هاري مان ”هارياڻي“ ”موچيءَ“ مان ”موچياڻي“، پنگيءَ مان ”پنگياڻي“، ڌوٻيءَ مان ”ڌوٻياڻي“ وغيره.

ڪي اهڙا لفظ به آهن، جن جي مذڪر جي صورت ۾ پوئين حرف جي (پيش) بدران مؤنث بنائڻ لاءِ (ڻي) پڇاڙي آندي وڃي ٿي، مثلاً: ”فقير“ مان ”فقيرياڻي“، ”ڊاڪٽر“ مان ”ڊاڪٽرياڻي“، ”امير“ مان ”اميرياڻي“.

۵. اهي عربي لفظ جن جي پويان (ت) آهي، انهن کي جڏهن سنڌي زبان ۾ آندو ويندو آهي، تڏهن (ت) تي زير ڏيئي، انهن کي مونث ليکيو ويندو آهي، مثلاً : عزت، ذلت، ملت، حڪمت، قدرت، حقيقت، نصيحت، صلاحيت وغيره.

۶. واحد - عربي لحاظ کان قاعدو هي آهي، ته جن لفظن جي آخر ۾ واحد جي صورت ۾ (پيش) هوندو آهي، انهي کي جمع بنائڻ لاءِ (پيش) جي جاءِ تي (زن) ڏني ويندي آهي، مثلاً : ”انب“ مان ”انب“، ”گهر“، مان ”گهر“، ”قلم“ مان ”قلم“ ”هر“ مان ”هر“، ”گلاس“ مان ”گلاس“، ”گل“ مان ”گل“ وغيره.

جن لفظن جي آخري حرف تي (زير) هوندي، انهن جو جڏهن جمع بنايو ويندو تڏهن لفظ جي پويان (آن) يا (اون)، پڇاڙي ملائي ويندي، اهڙي حالت ۾ معياري ۽ لاڙي محاوري ۾ (اون) ۽ اترادي محاوري ۾ (آن) پڇاڙي اچي ٿي، مثلاً :

”ڪٽ“ مان ”ڪتون“ (لاڙي)، ۽ ”ڪٿان“ (اترادي)
 ”سِرَ“ مان سرون (لاڙي) ۽ ”سِرَان“ (اترادي)
 ”ڪڏ“ مان ڪڏون (لاڙي) ۽ ”ڪڏان“ (اترادي)
 ”جنگه“ مان ”جنگهون“ (لاڙي) ۽ ”جنگهان“ (اترادي)
 ”ٻانهن“ مان ”ٻانهون“ (لاڙي) ۽ ”ٻانهان“ (اترادي)

جن ”واحد“ لفظن ۾ (زير) ايندي، انهن لفظن کي جمع جي صورت ۾ آڻڻ لاءِ ”اترادي“ توڙي ”لاڙي“ محاورن ۾ (يون) پڇاڙي ايندي، مثلاً:

”اک“ مان ”اڪيون“ ”ڳاله“ مان ”ڳالهيون“، ”مک“ مان ”ماڪيون“ وغيره. جن لفظن جي پويان (اي) آهي، انهن کي به جمع ۾ آڻڻ لاءِ (يون) پڇاڙي ايندي، مثلاً: ”کجي“ مان ”کجيون“، ”ساڙهي“ مان ”ساڙهيون“، ”ڪاتي“ مان ”ڪاتيون“، ”ڪهاڙي“ مان ”ڪهاڙيون“، ”کاري“ مان ”کاريون“ وغيره.

۷. سنڌي زبان ۾ صفت، اسم جي اڳيان اچي ٿي ۽ عدد ۽ جنس جي تبديليءَ جي ڪري صفت ۾ به ٿيرو اچي ٿو. مثلاً:

جمع

واحد

چڱا گهوڙا

۱. چڱو گهوڙو

چڱيون گهوڙيون

۲. چڱي گهوڙي

۸. ”ضمير“ لفظ هر حالت ۾ اڪيلو اچي ٿو، ضمير اشارو قريب يا اشارو بعيد جملي جي شروع ۾ اچن ٿا. (جو) حرف اضافت وارا ضمير، اسم کان اڳ اچن ٿا، مثلاً.

”منهنجو گهر“، ”اسان جا ڪتاب“، ”تنهنجو گل“، ”هن جو ڪتاب“، ضمير استفهام (جهڙوڪ : ڇا، ڪير، ڪهڙو، ڪنهن، ڪهڙو)، ضمير اشارو قريب ۽ بعيد ٿي فعل کان اڳ ۾ اچي ٿو مثلاً:

”هي ڇا آهي؟، هو ڪير آهي؟، توکي ڇا ڪپي؟، ڪنهن ڳالهائيو؟، ڪير آيو؟“

۹. مؤنث - مذڪر، واحد - جمع جي مختلف صورتن ۾ فعلي صورتون به بدلجن ٿيون. فعل جملي جي آخر ۾ اچي ٿو. انهن کان سواءِ سنڌي زبان جون ٻيون به خصوصيتون آهن، جن جو تفصيل طوالت جو باعث ٿيندو.

شڪارپور جو تاريخي ۽ جاگرافيائي پس منظر

”شڪارپور“ شهر سنه ۲۶ - ۱ - (۱۶۱۷ع) ۾ دائود پوٽن آباد ڪيو، ۽ شڪارپور علائقي تي پنهنجي حڪومت قائم ڪئي. سنڌ جي ٻين حصن تي ڪلهوڙا پنهنجي حڪومت قائم ڪري ويا هئا. ميان يار محمد ڪلهوڙي، شڪارپور جي آزاد حڪومت کي هٿ ڪرڻ لاءِ شڪارپور جي حاڪم امير مبارڪ خان دائود پوٽي تي حملو ڪيو. لڙائي لڳي پر پوءِ لڙائي صلح ۾ ختم ٿي، سنه ۱۷۱۸ع ۾ ميان يار محمد ڪلهوڙي جي وفات کان پوءِ ميان نور محمد ڪلهوڙو مسندنشين ٿيو. هن امير مبارڪ خان شڪارپور وارو علائقو حاصل ڪرڻ جي طلب ڪئي، جنهن کي امير مبارڪ خان رد ڪري ڇڏيو. ميان نور محمد شڪارپور تي حملو ڪيو، جيڪو امير مبارڪ خان پسپا ڪري ڇڏيو. سنه ۱۷۲۶ع ۾ امير مبارڪ خان وفات ڪئي. ان کان پوءِ سندس فرزند امير محمد صادق خان جانشين ٿيو. هن ڪلهوڙن سان تعلقات درست ڪرڻ لاءِ ميان نور محمد ڏانهن سفارت موڪلي، پر ميان سندس آڇ کي نڪرائي ڇڏيو.

ميان نور محمد پنهنجي ڀاءُ محمد خان جي سرڪردگيءَ ۾ وڏي فوج، دائودپوٽن تي چاڙهي موڪلي. امير محمد صادق خان مقابلي جو ست ساري نه سگهيو ۽ شڪارپور ڇڏي، موجوده بهاولپور ۽ ديره غازي خان جي مختلف شهرن مان هڪ هنڌان ٻي هنڌ ٿرندو رهيو، ڇاڪاڻ جو ميان نور محمد کيس ڪٿي به آرام سان ويهڻ نه

ٿي ڏٺو. آخر نئون شهر ”الله آباد“ قائم ڪري اتي ويهي رهيو. ميان نورمحمد کيس اتي به سڪ سان رهڻ نه ڏنو. بهرحال هن موجوده بهاولپور واري علائقي ۾ پنهنجي حڪومت قائم ڪري ورتي. انهيءَ زماني ۾ نادر شاهه سنڌ تي حملو ڪيو، ۽ ميان نور محمد کي شڪست ڏني، سنڌ کي ٽن حصن ۾ ورهائي، ٽن ماڻهن کي ڏني.

۱. ميان نور محمد ڪلهوڙي کي ٺٽو ۽ هيٺئين سنڌ.

۲. امير محمد صادق دائود پوٽي کي شڪارپور، لاڙڪاڻو ۽ سيوستان.

۳. محبت خان بلوچ کي موجوده بلوچستان جي ناڙي وارو علائقو.

انهيءَ فيصلي موجب امير صادق محمد خان اهل ۽ عيال وٺي اچي شڪارپور ۾ رهيو ۽ بهاولپور ۾ پنهنجي فرزند بهاول خان کي قائم مقام مقرر ڪيائين. ميان نورمحمد پنهنجي حالت بهتر بنائي، نادر شاهه جي مقرر ڪيل عيوضي مرزا عسڪري سان ساز باز ڪري، شڪارپور تي حملو ڪيو. لڙائي لڳي، جنهن ۾ امير محمد صادق خان مارجي ويو. اهو واقعو سنه ۱۷۴۶ع ۾ ٿيو. ان کان پوءِ شڪارپور تي دائودپوٽن جو اقتدار ختم ٿي ويو، ۽ ڪلهوڙن جو قبضو ٿيو.

ٽالپرن جي ڏينهن ۾ احمد شاهه ابدالي سنڌ تي حملو ڪيو، هو بکر ۽ شڪارپور کي افغانستان سان ملائي ويو، ۽ شڪارپور تي پنهنجي طرفان نواب صديق خان کي نواب مقرر ڪيائين. اهڙيءَ طرح شڪارپور تي افغانن جو قبضو ٿيو.

شڪارپور جو علائقو چانڊڪي (لاڙڪاڻي)، پرڳڻي سان دنگئي

هو، جيڪو ٽالپرن جي حڪومت جي حدن ۾ هو. سنه ۱۲۱۱ع کان ۱۲۱۷ هـ (۱۷۹۶ع کان ۱۸۰۲ع) واري دور ۾ نواب ولي خان لغاري چانڊڪي پرڳڻي جو گورنر هو. هن شڪارپور علائقي جي افغان سپاهين جي چڙواڳي، کي پنهنجو ڏيڻ لاءِ ڳڙهي ياسين لڳ ”نوشهرو ابڙو“ ڳوٺ ۾ پنهنجو سرڪاري ديرو قائم ڪيو، ۽ ان کي ڪوٽ ڏياري مضبوط ڪيو. هن ديري وٽان هن پنهنجي مالي ۽ فوجداري انتظام جون حدون وڌايون، تان جو باقي شڪارپور شهر ۽ ان جي پسگردائي وڃي افغانن لاءِ ڇڏيائين.

۱۸۲۳ع ۾ ٽالپرن جي حڪومت جي زماني ۾، مير غلام علي ٽالپر، مير سهراب خان جي مدد سان شڪارپور تي حملو ڪيو ۽ ان تي قبضو ڪيو. ڪجهه وقت کان پوءِ ڪابل جو حڪمران شاهه شجاع سنڌ تي ڪاهي آيو، پر ٽالپرن سان سندس صلح ٿي ويو، ۽ هو موٽي هليو ويو. اٺن سالن کان پوءِ فتح خان بارڪزئي شاهه شجاع کي لوڌي ڪڍيو ۽ هو اچي شڪارپور ۾ پناهه گزين ٿيو. هو ڪيترو وقت شڪارپور ۾ رهيو پيو هو، ته ائين ڪندي شاهه شجاع جو ٻيو دشمن دوست محمد خان، شاهه شجاع کي ختم ڪرڻ لاءِ سنڌ ۾ آيو. مير ڪرم علي خان لاڙڪاڻي وٽ سندس مقابلو ڪيو، پر جلد ئي پاڻ ۾ صلح ڪيائون. ٽالپرن وعدو ڪيو، ته هو شاهه شجاع کي سنڌ ۾ رهڻ نه ڏيندا. ان کان پوءِ ٽالپرن حرفت هلائي، شاهه کي پنجاب روانو ڪري ڇڏيو. مير علي مراد خان ٽالپر جي زماني ۾ شاهه شجاع وري ٻيهر شڪارپور ۾ آيو، ۽ ٽالپرن طرفان مقرر ڪيل صوبيدار ڪاظم خان کي لاهي پاڻ

شڪارپور تي قبضو ڪري ويهي رهيو. ٽالپرن کي جڏهن خبر پئي، تڏهن هنن وري اٽڪل هلائي، شاهه شجاع کي ڪڍي ڇڏيو، ۽ هو وڃي لڏپلاڻ ۾ انگريزن وٽ رهيو.

افغان لڙائي وقت ٽالپرن جي اجازت سان انگريزن جو لشڪر شڪارپور وٽان لنگهيو. آخر ۱۸۴۳ع ۾ انگريزن سنڌ تي قبضو ڪيو. سنڌ فتح ڪرڻ کان پوءِ انگريزن، سنڌ کي ٽن ضلعن ۾ ورهايو: شڪارپور، حيدرآباد، ڪراچي. قديم زماني ۾ شڪارپور وارو علائقو، موجوده شڪارپور، لکي ۽ خانپور تعلقن ۽ ڳڙهي ياسين تعلقي جي وڏي حصي ۽ موجوده جيڪب آباد ضلعي جي هڪ حصي تي مشتمل هو. انگريزن جي اوائلي زماني ۾ وري شڪارپور ضلعي ۾ موجوده شڪارپور، جيڪب آباد، سکر ۽ لاڙڪاڻو ضلعا ۽ دادو ضلعي جو مٿيون حصو اچي ٿي ويا، ۱۹۰۱ع ۾ شڪارپور جي ضلعي حيثيت ختم ڪئي وئي. شڪارپور جي موجوده ضلعي ۾ چار تعلقا آهن. شڪارپور، لکي، ڳڙهي ياسين ۽ خانپور.

شڪارپور جي اهميت ۽ وڻج - واپار واري حيثيت:

شڪارپور جو شهر انهيءَ عظيم شاهراهه جي لڳ واقع آهي، جيڪا بولان لڪ کان اچي سنڌو درياءَ تائين پهچي ٿي. انهيءَ ئي رستي سان قديم بابل جون قومون هتي آيون، ۽ شهر آباد ڪري ويهي رهيون. هي قومون عيسوي سن کان ٽي هزار سال اڳ هتي پهتيون. انهن ڏينهن ۾ موجوده شڪارپور جو شهر ته ڪو نه هو، پر ان جي ڀرسان ماڙي ۽ لکي نالي شهر موجود هئا، جيڪي هينئر ڳوٺن جي صورت ۾ آهن. بولان لڪ کان رستو ماڙيءَ تائين ايندو

هو. اتان ٻه رستا ڦٽندا هئا، هڪ رستو لکي ۽ فراش ڳوٺ کان ٿيندو سکر بکر تائين ايندو هو. ان کان پوءِ اهو رستو درياءُ ٽپي اروڙ تائين ويندو هو، جتان وري هڪ رستو مٿي ملتان ويندو هو ۽ ٻيو هيٺ ديبل (پنپور) تائين ويندو هو. ماڙيءَ وٽان ٻيو رستو جهڪر، موهن جو دڙو، سيوهڻ ۽ آمري کان ٿيندو (ديبل) پنپور تائين ويندو هو. لاڙڪاڻو شهر اڃا آباد نه ٿيو هو. البت ”ماهوتا“، ڳوٺ موجود هو. ان رستي سان سنڌ ۾ وقت بوقت ڪيتريون ئي قومون ٻاهران آيون آهن.

شڪارپور جي شهر آباد ٿيڻ کان پوءِ انهيءَ رستي سان واپاري قافلا شڪارپور ايندا رهيا، ۽ شڪارپور جي خوشحاليءَ جو باعث بڻيا. واپاري سهولتن جي ڪري ڪيترائي هندو ملتان مان لڏي اچي شڪارپور ۾ رهيا. خاص طرح سان اروڙ جون ڪيتريون شاخون دائودپوٽن ۽ ڪلهوڙن جي زماني ۾ هتي اچي آباد ٿيون. اروڙ ونسي اصل ۾ سنڌ جا رهاڪو هئا. پوءِ ملتان ۽ پنجاب جي ٻين شهرن ۾ لڏي وڃي ويٺا. جڏهن هو شڪارپور اچي رهيا، ته پهريائين پاڻ ۾ سرائڪي ڳالهائيندا هئا. ڪجهه وقت کان پوءِ سرائڪي ڇڏي، گهرن ۾ به سنڌي ڳالهائڻ لڳا. شڪارپور ۾ اروڙ ونسين جون جيڪي ذاتيون اچي رهيون، انهن مان ڪجهه هي آهن :

آهوڄا، بجاج، جمائي، ڇاولا، ڇاٻڙيا، جيئملاڻي، راجپال، ڪٽر، گانڌي، لالا، ماتا وغيره. شڪارپور جا ڀاڻيا وري ڪڇ ۽ جسلمير کان اچي هتي آباد ٿيا. ڪي هندو آڪهيون قلات کان اچي هتي رهيون. شڪارپور جا مسلمان آس پاس جي شهرن، جهڙوڪ: لکي،

ماڙي وغيره ڳوٺن مان لڏي اچي شڪارپور ۾ رهيا. ڪي گهراڻا ناڙي ڪڇي، قلات مان به لڏي اچي هتي وينا. ميمڻن جي آڪهڻن مان ڪي گمبت، دودائي، (لاڙڪاڻو ضلعو)، ماڙي ۽ لڪي (شڪارپور ضلعو) مان لڏي اچي هتي رهيا. افغانن جي اقتدار جي زماني ۾ ڪيترا افغان قبيلو چڱي تعداد ۾ اچي شڪارپور ۾ رهيا. شڪارپور شهر کان سواءِ شڪارپور علائقي جي ٻين ڳوٺن جهڙوڪ: لڪي، ماڙي، ڳڙهي ياسين، مدنجي وغيره ۾ به افغان قبيلو اچي رهيا، ۽ اتي ڪين زمينون ۽ جاگيرون ڏنيون ويون. ڪيترائي عالم ۽ فاضل به هتي اچي رهيا. علوي خاندان جو وڏو ڏاڏو شاهه فقيرالله علوي افغانستان کان لڏي اچي هتي رهيو، سرهندي بزرگ به آيا، اُچ کان به ڪي بزرگ لڏي اچي هتي مقيم ٿيا.

اهوئي سبب آهي، جو هتي جي سنڌي ٻوليءَ تي فارسي ۽ سرائڪي زبانن جو ڪجهه اثر پيو ۽ شڪارپور شهر جي سنڌي لهجي هڪ منفرد ۽ شائسته صورت اختيار ڪئي. شڪارپور شهر جي تهذيب سڄيءَ سنڌ کان منفرد صورت اختيار ڪئي. نفاست، لطافت، شائستگي ۽ انفراديت شڪارپور شهر جون بنيادي خصوصيتون ٿي پيون. ڪيترن ئي سياحن شڪارپور شهر جي خوشحالي، سرسبزي، وڻج واپار، معاشي ۽ معاشرتي حالتن جي تعريف ڪئي آهي. هڪ انگريز سياح ميسن لکي ٿو:

”شڪارپور، خوشحال ۽ شاهوڪار شهر آهي. ان ۾ وڏو واپار هلي ٿو ۽ اتي جي واپارين جو سڄي مشرق جي مختلف شهرن سان واپاري تعلق آهي.“

”آرٿر ڪولوني“ هڪ آئرش آفيسر هو، هو گهوڙن جي واپارين سان گڏجي پٺاڻ جو بئڪ بنائي، ڊسمبر ۱۸۸۳ع ۾ سنڌ آيو. هو شڪارپور به آيو، شڪارپور جي هندو سينيٽن بابت لکي ٿو:

”شڪارپور جا سينيٽون سڀ هندو آهن، ۽ انهن جو واپار ڪيترن ئي ملڪن سان هلي ٿو. هو ڏاڍا چالاڪ آهن، ۽ سنڌي کان سواءِ پشتو، بلوچي، پارسي، ۽ هندستاني ٻوليون رواني سان ڳالهائي سگهن ٿا. هو خوش پوش ۽ مهذب آهن“

شڪارپور شهر جون اهي خوبيون ۽ خصوصيتون، شڪارپور شهر جي سنڌي ٻوليءَ تي به اثر انداز ٿيون، ۽ ڳالهائين جي انداز هڪ منفرد صورت اختيار ڪئي. شڪارپور جا ماڻهو ڳورا لفظ، ۽ بهراڙيءَ جا نيٺ سنڌي لفظ استعمال ڪرڻ کان پاسو ڪندا آهن. سندن ڳالهائين ۾ رس رچاءِ، ميناج هوندو هو، ۽ لطافت شائستگي ۽ نفاست سندن لهجي جون خاص خوبيون آهن. هو پنهنجي تهذيب ۽ ڳالهائين جي انداز ۽ لهجي تي فخر ڪندا آهن، ۽ سنڌي ٻوليءَ جي ڪنهن به لهجي کي پنهنجي لهجي جو مٿ نه سمجهندا آهن. ايتري قدر جو ماضي قريب ۾ هو شڪارپور جي پسگردائيءَ جي ڳوٺاڻن جي ڳالهائين تي به طنز ڪندا هئا. اهڙي نموني جيئن لکنو جا رهاڪو، لکنو جي اردو تي ناز ڪندا آهن.

منهنجو ڳوٺ ”ماڙي“، شڪارپور شهر کان تن ميلن جي مفاصلي تي آهي. آءٌ جڏهن شڪارپور جي نيو ايريا هاءِ اسڪول ۾ پڙهڻ لاءِ آيس، ته شڪارپوري شاگرد اسان ڳوٺاڻن جي ڳالهائين جي انداز تي ڪلندا هئا. هڪ دفعي مون چيو:

”فلاڻي شيءِ آڻاڻي آهي“

ان تي هڪ شڪارپوري شاگرد چوڻ لڳو: جڏهنڪي نموني ٿو ڳالهائين، چوڻ ته ”فلاڻي شيءِ گهراڻي آهي.“ اهڙيءَ طرح ان نموني جا ڪي ٻيا لفظ اسان جي گفتگو ۾ ايندا هئا، ته اسان تي ڪلندا هئا، بهرحال شڪارپور شهر جي ٻولي ميناڄ واري آهي، ۽ شهر جو محاورو پنهنجي، ئي علائقي کان وڌيڪ فصيح آهي. شڪارپور جي بهراڙي ۽ شهر جي محاورن ۾ لفظن جي استعمال ۽ ڳالهائڻ جي انداز ۾ ڪجهه قدر فرق آهي. شهر جي لهجي ۾ غير فصيح، غير مانوس، ۽ بهراڙيءَ جا نيٺ سنڌي لفظ گهڻي قدر ڪتب ڪونه ايندا آهن. ڳالهائڻ جي ڌار ۾ به ميناڄ هوندو آهي. هو ڳالهائڻ ۾ ميناڄ پيدا ڪرڻ لاءِ ”مَن“ ”دل“، ”مٺڙا“ ۽ اهڙي قسم جا ٻيا لفظ ڪتب آڻيندا آهن. هوش، چ، غ، ق ۽ خ جو اچار به گهڻي قدر صحيح ڪيندا آهن. اهوئي سبب آهي جو شڪارپوري لهجو ائين آهي، جيئن مصري جون تڙون، ڪاڪي پيرومل ”سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ“ ۾ لکيو آهي: ”ٻولي ته شڪارپور جي، جهڙي آهي سپڪ ۽ سواڊي، تهڙي آهي مٺڙي ۽ رسيلي. واه جو منجهس ميناڄ آهي. انهيءَ ٻوليءَ سان سنڌ جي ٻئي ڪهڙي به هنڌ جي ٻولي ميناڄ ۾ مت پئجي نه سگهندي“ (ص ۹۹). ورهاڱي کان پوءِ ڪيترائي بهراڙيءَ جا ماڻهو اچي شڪارپور ۾ رهيا آهن. ان هوندي به اصولن رهاڪن جي ٻوليءَ ۾ اهي ئي خوبيون ۽ خصوصيتون موجود آهن.

جيتوڻيڪ شڪارپور شهر جو محاورو منفرد آهي. ان هوندي به

جڏهن اسين لساني لحاظ کان موجوده شڪارپور، جيڪب آباد ۽ سکر ضلعن جي محاورن ۽ بلوچستان جي ڪڇي ناڙي، سبي، ڪوهلو ۽ بارکان علائقن ۾ ڳالهائڻدڙ سنڌي ٻوليءَ جو جائزو وٺون ٿا، ته معلوم ٿئي ٿو ته ڪنهن زماني ۾ اهو يڪو هڪڙو علائقو هو، ۽ انهن جي سنڌي ٻوليءَ جو لهجو به هڪ جهڙو هو. جيئن جيئن بارکان ڪوهلو، سبي ۽ ناڙي ڪڇي علائقن ۾ بروهي ۽ بلوچ قومون اچي آباد ٿيون ۽ اهي علائقا سياسي لحاظ کان به سنڌ کان ڪڍجي ويا، تڏهن اتي ڳالهائڻدڙ سنڌي ٻوليءَ ۾ فرق اچي ويو. انهيءَ ڪري اتي جي سنڌي ٻوليءَ جدا جدا لهجن جي صورت اختيار ڪئي، جن جو ذڪر اڳ ۾ اچي چڪو آهي.

جيڪب آباد ضلعي واري علائقي ۾ بلوچ، قومون وڏي تعداد ۾ اچي آباد ٿيون. انهيءَ ڪري جيڪب آباد لهجي ۾ به شڪارپوري لهجي بنسبت فرق اچي ويو. موجوده سکر ضلعي جي گهوٽڪي-اٻاوڙو واري علائقي ۾ وري سرائڪي علائقي جا ماڻهو اچي آباد ٿيا، انهيءَ ڪري اُتي جي سنڌي ٻوليءَ ۾ به فرق اچي ويو. ان هوندي به ڏٺو وڃي ته انهن ننڍن لهجن جون بنيادي لساني خصوصيتون ڪجهه قدر ساڳيون آهن، جيڪي موجوده شڪارپور شهر ۽ شڪارپور ضلعي جي محاورن جون آهن.

هينئر شڪارپوري لهجو لڳ ڀڳ شڪارپور ضلعي ۾ مستعمل آهي ۽ لساني لحاظ کان اهو گهڻي قدر سکر ۽ جيڪب آباد ضلعن جي لهجن ۽ ڪڇي، ناڙي جي جغدالي لهجي سان مطابقت رکي ٿو. البت سبيءَ جو فراڪي لهجو، بارکان ۽ ڪوهلو جا لهجا ۽ ٻيا جو

لهجو ڪن ساڳين خاصيتن سان گڏ گهڻو بدليل آهي.
 سريلي محوري ۾ ذڪر ڪيل لهجن کان سواءِ لاڙڪاڻي ۽
 خيرپور ضلعن جا لهجا به اچي وڃن ٿا. پر انهن لهجن ۽ شڪارپوري
 لهجي ۾ ٿورو گهڻو فرق موجود آهي. مجموعي طرح سريلي محوري
 جي سمورن لهجن ۾ هڪ جهڙيون خصوصيتون به آهن.

شڪارپوري محاورى جو لسانى جائزو

علم لسان جي لحاظ کان آواز ٻن قسمن جا آهن : سر آواز ۽ وينجن، جن کي گرامر موجب حروف علت ۽ حروف صحيح چيو وڃي ٿو. علم لسان ۾ آوازن جي انهن ٻنهي قسمن کي گڏيل نالو صوتيات (Phonology) ڏنو ويو آهي. هن هيٺ شڪارپوري محاورى جو لسانى جائزو پيش ڪجي ٿو:

سر آواز ۽ وينجن: جڏهن اسين پيت ڇهه جي مدد سان ٻاهر زور سان هوا ڪڍون ٿا، تڏهن، اها آوازي ٽڙڪن جي وچان ٽڙگهٽ مان نڪ ۽ وات جي رستي ٻاهر نڪري ٿي ۽ آواز پيدا ڪري ٿي. هوا جو گذر روڪ رنڊڪ بنان به ٿئي ٿو، ته روڪ رنڊڪ سان به. جيڪي آواز هوا جي روڪ رنڊڪ بنا پيدا ٿين ٿا، انهن کي صوتيات ۾ سر آواز (Vowels) سڏجي ٿو. جيڪي آواز روڪ رنڊڪ سان پيدا ٿين ٿا، انهن کي وينجن (Consonants) سڏيو وڃي ٿو. سر ۽ وينجن لفظ سنسڪرت مان آيا آهن، انهن مان وينجن کي عربي ۾ ”مُصَوَّت“ ”مُصَمَّت“ سڏجي ٿو. جيڪي اکر ”مُصَوَّت“ آوازن لاءِ ڪتب آڻجن ٿا، انهن کي حرف علت سڏجي ٿو، ۽ جيڪي حرف ”مُصَمَّت“ آوازن لاءِ استعمال ٿين ٿا، انهن کي حرف صحيح سڏجي ٿو. اهي اکر يا حرف آوازن جا تحريري نمائندا آهن.“ (۱)

سنڌي سر آواز: سنڌي زبان جا سر آواز هي آهن.

آ - آ - اِ - اِي - اِي - آي - اُو - او - اُ - آو

هي ”سر آواز“ هڪ سرا آواز (Monothongs) آهن. انهن کان سواءِ گڏيل سر (Mined Vowels) به ٿين ٿا. جيڪڏهن ٻه سر اهڙيءَ طرح ادا ڪيا وڃن، جو زبان هڪ سر جي مخرج ڏانهن اڀري، بيهڪ بنان هڪدم ٻئي سر جي مخرج ڏانهن وڃي، ان کي اچاري، تڏهن اهڙي گڏيل سر کي ٻه سرو، آواز سڏبو آهي، جهڙوڪ: آئي- آئو. جيڪڏهن ٻه سر اهڙيءَ طرح اچارجن، جو پهريون سر پوريءَ طرح ادا ڪري، پوءِ ٻيو سر ادا ڪجي، ته اهو مرڪب (Compound) آواز ٿيندو. مثلاً لفظ ”چئوس“ ۾ پهريون سر آواز ”آ“ (چ - جي مٿان ”زير“) جو آواز پوريءَ طرح ادا ڪري، پوءِ (او) جو آواز ادا ڪجي ٿو. اتي ٻه سر ڌار ڌار آهن. انهيءَ ڪري انهن کي ٻه سرو (Diphthong) نه سڏبو. البت، ٽئي، ڪاءِ، لاءِ، پوءِ، پيءُ، سيءُ، سوءَ لفظن جي آخر ۾ ٻه سرو آواز آهي. سنڌي لفظن جي آخر ۾ جيڪڏهن همزو ايندو، ته پوءِ ان جو آواز اڳئين سر آواز سان ملي ٻه سرو آواز ٺاهيندو. (۱)

شڪارپوري محاوري ۾ مٿي ڄاڻايل سمورا ”هڪ سرا آواز“ ٻه سرا آواز ۽ ”مرڪب آواز“ موجود آهن. البت ايترو آهي ته ڪن ڪن لفظن ۾ معياري محاوري جي ڀيٽ ۾ شڪارپوري محاوري ۾ سر آواز بدلجن ٿا. انهيءَ تبديلي جو تفصيل ڏجي ٿو:

شڪارپوري لهجو	معياري لهجو	تبديلي
جَن	جِن	زير کي زير ۾ بدلايو وڃي ٿو.
ڪَن	ڪِن	ايضا

(۱) علم لسان ۽ سنڌي زبان. ص ۳۷، ۴۴.

سر آواز جي تبديلي جا به ڪيترا مثال ملن ٿا، جن جو تفصيل هيٺ ايندو.

وينجن: ”حرف صحيح“ وينجن آوازن جا تحريري نمائندا آهن. سنڌي صورتخطيءَ ۾ پاونجاهه حرف آهن. انهن مان ”الف“ سر آواز جي علامت آهي. /و/ ۽ /ي/ نيم سر آهن. اهي ڪڏهن ”سر آواز“ جي علامت لاءِ به اچن ٿا، جيئن، منهنجو، تنهنجو، اهو، ۾ /و/ سر آواز جي علامت ٿي آيو آهي. وڃڻ، وريام، ويساهه، ۾ (و) وينجن ٿي آيو آهي. ڪي ۽ مٽي ۾ ”ي“ سر آواز جي علامت ٿي آيو آهي. يعقوب ۽ يار ۾ (ي) وينجن جي علامت ٿي آيو آهي.

وينجن مان ڪي هلڪا آواز آهن، جيئن: پ - ب - ت - ڌ - ڇ - ج - ڪ - گ - ڀ - ڏ - ڄ - ڳ - م - ن - ڻ - ڇ - گ - ل - ر - ڙ - س - ز - ش - ي - خ - غ - هه. انهن کي اوسرگ آواز چيو وڃي ٿو. ڪي وينجن ڳورا آهن، ڇاڪاڻ جو انهن ۾ (هه) اهڙيءَ طرح ملي وئي آهي، جو اهو هڪ آواز ٿي ويو آهي. انهن کي ”وسرگ“ آواز چئجي ٿو. مثلاً:

(پ) جو وسرگ (ڦ)

(ب) جو وسرگ (ڀ)

(ت) جو وسرگ (ٺ)

(ٺ) جو وسرگ (ڻ)

(ڊ) جو وسرگ (ڍ)

(ڇ) جو وسرگ (ڄ)

(ج) جو وسرگ (جه)

(ڪ) جو وسرگ (ڪ)

(گ) جو وسرگ (گه)

اهي وسرگ آواز يعني ڦ - پ - ٿ - ٺ - ڍ - ڇ - جهه - ڪ ۽ گهه، سنڌي صورتخطي ۾ موجود آهن. پر ڪي اهڙا وسرگ آواز به آهن، جيڪي سنڌي صورتخطيءَ ۾ ڪونهن. لکن وقت انهن جي اوسرگ اوازن ۾ (هم) گڏي لکيا ويندا آهن.

اهي هي آهن :

(م) جو وسرگ (مهه) مثال: سامهون

(ل) جو وسرگ (لهه) مثال: ڳالهه - مالھ

(ن) جو وسرگ (نهه) مثال سنهه - ٻانهو ڪونهي ڪانهي - انهن

(ڻ) جو وسرگ (ڻهه) مثال : ماڻهو

(ڌ) جو وسرگ (ڌهه) مثال : ڪڏهن - تڏهن - چوڏهن

(ر) جو وسرگ (رهه) مثال: ٻارھو - يارھون - ٻارھون - تيرھون -

(ڙ) جو وسرگ (ڙهه) مثال : ڳاڙھو - ڳوڙھو -

(و) جو وسرگ (وهه) مثال: توهين - اوھين

هي سمورا وسرگ آواز شڪارپوري لهجي ۾ موجود آهن. البت لاڙي، ڪڇي ۽ ڪن ٻين محاورن ۾ ڪن وسرگ آواز بدران انهن جا اوسرگ آواز استعمال ٿين ٿا. اهي وسرگ، شڪارپوري محاورن سان گڏ ٻين سريلي محاورن ۾ به ڪتب آندا وڃن ٿا :

معياري	شڪارپوري	لاڙي	ڪڇي
ڳالهه	ڳالهه	ڳال	ڳال
ٻانهو	ٻانهو	ٻانو	ٻانو

ماڻهو	ماڻهو	ماڻهو	ماڻهو
توهين	توهين	توهين	توهين
ڪوهستاني	ماڇيڪي	فراڪي	جغدالي
ڳال	ڳالهه	ڳال	ڳال
ٻانهون	ٻانهون	ٻانئون	ٻانئون
ماڻهون	ماڻهو	ماڻون	ماڻون
توهين	توهين	تئين	توهين

وسرگ آواز به ٻن قسمن جا آهن: هڪڙا اهي، جن ۾ (هه) مڪمل طرح مدغم ٿي چڪي آهي. اهي هي آهن: ن. ت. ق. ک. ڇ. انهيءَ قسم جي سياڻپ اها آهي، ته انهن آوازن جي پويان حرف (هه) اچي سگهي ٿي. مثلاً: نهڻ. ٿهرڻ يا ٿانهريو ٿهڪائڻ. ڪهڻ. ڇهڻ. شڪارپوري ۽ معياري محاورن ۾ انهن جي بدران، انهن جا اوسرگ ڪتب اچن ٿا.

وسرگ آوازن جو ٻيو قسم اهو آهي، جن ۾ (هه) ملي ته ويهي آهي، پر ان جو ان لڪو اثر موجود آهي، اهي آواز آهن : پ - ڌ - د - جهه - گهه - ڏهه - ڙهه - ميهه - نهه - ٺهه - لهه - وهه - رهه - انهن کي به جدا ۽ هڪ ئي آواز سڏيو ويندو. انهن سان سر آواز (آ - ا - آ - اِ - اِي - اُ - او - او) به هڪ لاڳو ٿيندو.

انھن کان سواءِ شڪارپوري لهجي ۽ سريلي محاورى ۾ جزوي ادغام وارا ٻيا آواز به آهن، جن ۾ (ر) جزوي طور مدغم ٿي آهي. اهي آواز لاڙي ۽ ٻين ڪيترن محاورن به ڪونهن. مطلب ته شڪارپوري محاورى ۾ ت - ڊ - ڍ - ڻ جون ٻه صورتون آهن. اهي

هي آھن : ت. ٿر. ڊ. ڊر. ڊي. ڊس. ٺ. ٺر. ان جا مثال هيٺ ڏجن ٿا.

ت : پَٽ (ريشم)، پَٽ (زمين جو ٽڪرو) - ڪَٽ - مَٽ - ڪٿاڻ -
ڳٽ - سَٽ - ٿر: پُٿر، سَٿر، سِٿر - سِٿرا - سِٿر - مائٿر - ڪٿري -
ڪاٿر - آڳاٿرو - ڏاٿرو.

ڊ: ڪُنڊُ - ڪنڊو - منڊو - ڏنڊو

ڊر: ڪنڊر - منڊر - ٽنڊر - ڊِراھڻ - ڊُرڪائڻ - ڊروھ

ڍ: ڍرو - ڍور

ڍر: ڍرُ - رَوَڍَر - وادر (رسو-نوڙي)،

ٺ : سٺ - ماٺ - ڪاٺ - نڪر

ٺر: سنرو - سُٺرا - سُٺريون - اوٺرو (خراب)

فارسي ۽ عربي آوازن جا نمائندا حرف به سنڌي صورتخطيءَ ۾
موجود آهن، جهڙوڪ: خ - ف - ق - ع - غ - ص - ض - ط - ظ - ذ -
ش. سنڌي زبان جي سڀني محاورن ۾ انهن آوازن مان هيٺيان آواز
سنڌي آوازن ۾ اچاريا وڃن ٿا:

(ص) کي (س) - (ع) کي (الف) (ض) کي (ظ) ۽ (ذ) کي
(ز)، (ط) کي (ت) - (ق) کي (ڪ) - خ - ڪي ڪ ڪري اچاريو
وڃي ٿو، ۽ (غ) کي (ک)

لاڙڪاڻي ضلعي جا رهاڪو (غ) کي (گ) ۽ (خ) کي (ک)
ڪري اچاريندا آهن. چوندا آهن: باگ (باغ)، گزل (غزل) مگر
(مغز) شڪاپوري (غ) ڪڏهن به (گ) ڪري نه اچاريندا آهن. هو
غزل، باغ، مغز ۽ خلق، خبر چوندا. نه فقط ايترو، پر شڪارپور جا
گهڻا ماڻهو (ق) جو به صحيح اچار ڪيندا آهن.

لاڙڪاڻي جا ماڻهو (ف) ۽ (ڦ) (ش) ۽ (چ) ۾ به آڏل بدل
ڪندا آهن، مثلاً :

”مڇي“، بدران چوندا ”مَشي“، ”چوڪرو“ بدران چوندا
”شوڪرو“ ”شڪارپور“ بدران چوندا ”چڪارپور“، شاعر بدران
چوندا ”چائر“، ”فقير“ بدران چوندا ”ڦڪير“، ”فانوسو“ چوندا
”قانوسو“.

ڪڏهن ڪڏهن (ڦ) بدران وري چوندا (ف)، مثلاً: ”ڦيٽو“
(ڦيٽو).

شڪارپور جا رهواسي اها، آڏل بدل ڪونه ڪن. هو مڇي،
چوڪرو، شڪارپور، شاعر، فقير، ڦيٽو، صحيح نموني اچاريندا.

مطلب ته شڪارپوري لهجي وارا سنڌي زبان، توڙي فارسيءَ
عربي زبان جا آواز صحيح نموني اچارين ٿا. نه فقط ايترو، پر سمورا
وسرگ آواز استعمال ڪن ٿا. ڪي وسرگ آواز ته معياري محاوري
۾ به ڪونهن، پر شڪارپوري محاوري ۾ موجود آهن، جهڙوڪ:
(ڏهه) (رهه) ۽ (وهه) انهن کان سواءِ (ر) جي جزوي ادغام وارا
اچار آواز شڪارپوري لهجي ۾ موجود آهن. جهڙوڪ: (ٽر)، (ڊر)
(ڍر) ۽ (نر) اهي آواز لاڙي، معياري ۽ ٻين ڪيترن محاورن ۾
استعمال ڪونه ٿا ٿين، (ڍر) ۽ (اٺر) آواز ته شڪارپوري محاوري کان
سواءِ ”سريلي“ جي ٻي ڪنهن به محاوري ۾ استعمال ڪونه ٿا ٿين.

شڪارپوري لهجي جي مذڪور لساني جائزي موجب سنڌي
صورتخطيءَ ۾ هيٺين آوازن لاءِ حرف شامل ڪري سگهجن ٿا:

مهه - لهه - نهه - ٺهه - ڏهه - رهه - ڙهه - وهه - ٽر - ڊر - ڍر - نر.

البت ايترو آهي ته اهو هن وقت ممڪن ڪونهي.

شڪارپور علائقي جي عوامي لهجي ۾ ڪي وينجن بدلايا ويندا آهن، مثلاً:

”ڏيار“ جي بدران ”ڄار“ چيو ويندو آهي. يعني ڏ + ي ڪي (ج) ۾ بدلايو ويندو آهي.

”نياڻي“ == ”ڇاڻي“ == (ن + ي) ڪي (ج) ==

”ڀاپو“ == ”ڇاپو“ == = = = =

”وڻ“ == ”يڻ“ == = = = يعني پهريون ”و“ ڪيرائي ڇڏيو آهي.

عدد: هڪ انگ ۱۸ کان سواءِ ٻيا سمورا انگ معياري محاوري

موجب اڇاريا وڃن ٿا. ”ارڙهن“ کي شڪارپوري ”انارهن“ چوندا

آهن. حقيقت ۾ انارهن، اصليت جي ويجهو آهي، ڇاڪاڻ جو ان ۾

”اڻ“ بالڪل واضع آهي، جيئن ”سترهن“ ۾ ”ست“ ۽ ”ٻارنهن“

۾ ”ٻه“. معياري لهجي ۾ (ڻ) کي (ر) ۾ بدلائي، ان جي پويان

ايندڙ (ره) کي (ڙهه) ۾ بدلايو ويو آهي. شڪارپوري لهجي جو اثر

جيئن ته سکر ۽ جيڪب آباد ضلعن جي محاورن تي آهي، انهيءَ

ڪري جيڪب آباد ۽ سکر ضلعن ۾ ”انارنهن“ چيو ويندو آهي.

البت لاڙڪاڻي ۾ ”ارڙنهن“ چيو ويندو آهي.

انگن جي سلسلي ۾ شڪارپور محاوري جي هڪ ٻي

خصوصيت به آهي. هو ”ساڍا“ جي بدران ”ساڍي“ چوندا آهن. هو

”ساڍا ٻارنهن“ بدران ”ساڍي ٻارهن“ چوندا آهن. ڪڏهن ڪڏهن

”ساڍا“ به چوندا آهن، پر شڪارپور شهر ۽ شڪارپور علائقي جا

ماڻهو اڪثر ڪري ”ساڍي“ چوندا آهن.

باب چوٿون

شڪارپوري محاورى جو گرامر جي لحاظ کان جائزو

ضمير خالص: خالص معنيٰ نج. هي اهي ضمير آهن، جيڪي خاص طرح يا شخصي طرح ماڻهن سان لڳندا آهن، جيئن مان، آءٌ، اسين، تون، توهين، اوهين، هو، هوءَ، ۽ اهي.

سنڌي زبان جي مختلف لهجن جو ضمير خالص جي اچار ۾ ڪجهه قدر اختلاف آهي، شڪارپوري محاورى، بلڪه سمورن سربلي محاورن ۾ ضمير خالص هن طرح آهن:

شڪارپوري / سربلي	معياري	لاڙي	ٿري
* مان	مون، آءٌ	آءٌ	آءٌ
اسان	اسين	اسين	اسين
تون	تون	تون	تون
تَهان	توهين/ توهان	توين	توين
اوهان	اوهين	آئين	آئين
اوهي	اهي	اوءِ	اوءِ
هو، هوءَ	هو، هوءَ	او، اوءِ- او- اوءِ.	او، اوءِ- او- اوءِ.

مثال اڳئين صفحي تي ڏجن ٿا:

* (فراڪي، جغدالي، لاسي، جدگالي، ڪوهستاني ۽ ڪيترائي ٻيا ”مان“ استعمال ٿئي ٿو.)

شڪارپوري	معياري
مان خط لکي رهيو هان	آءُ خط لکي رهيو آهيان.
اسان حيدرآباد وينداسون.	اسين حيدرآباد وينداسون.
تون ڪڏي ڪراچي ويندين تهان	تون ڪڏهن ڪراچي ويندين؟
ڪڏي ايندا؟	توهان ڪڏهن ايندا؟
تهان جو ڪم ٿي ويندو.	توهان جو ڪم ٿي ويندو.
اوهان ڪڏي ايندا؟	اوهين ڪڏهن ايندا؟
اوهي ماڻهو اچڻ گهرجن.	اهي ماڻهو اچڻ گهرجن
مان اچان ته پوءِ تون ويجهان	آءُ اچان، ته پوءِ تون ويجهان
مان ۾ ڪم هجي، ته حاضر هان.	مون ۾ ڪم هجي ته حاضر آهيان.
مان توکي ڏکيو ته ڪونهي.	مون توکي ڏکيو ته ڪونهي.
اسان کي گهرجي ته وقت اچي نه وڃي.	اسان کي گهرجي ته وقت اچي نه وڃي.
تهان ڪڏي ايندا.	توهين ڪڏهن ايندا؟
تهان کي ائين نه جڳائي.	توهان کي ائين نه جڳائي.
اوهان کي ڪراچي وڃڻو پوندو.	اوهان کي ڪراچي وڃڻو پوندو.
مان کي اوهان ۾ ڪم ا.	مون کي اوهان ۾ ڪم آهي.

هنن مثالن مان معلوم ٿيندو، ته شڪارپوري لهجي ۾ ”مان“، ”اسان“، ”تهان“ ۽ ”اوهان“ جي پويان جيڪڏهن (جو) حرف اضافت، ۽ (۾) (کي) حرف جر اچن ٿا، تڏهن به انهن جي صورت نه ٿي بدليجي، ”مان“، ”اسان“، ”تهان“ ۽ ”اوهان“ ئي استعمال ٿين ٿا. البت معياري محاورن ۾ (کي) حرف اچڻ سان (آءُ) (مون) ۾ بدلايو وڃي ٿو (اسين) کي (اسان) ۾ بدلايو وڃي ٿو.

(اوهين) کي (اوهان) ۾ بدلايو وڃي ٿو، ۽ (توهين) (توهان) ۾ بدلاجي وڃي ٿو.

شاهه لطيف به حرف جر جي پويان اچڻ سان (آءُ) جي بدران (مون) آندو آهي.

”مون کي ڏنڊ ڏيئي، وڃي ڊوليو ڊٽ قرار ٿو“ (مومل راڻو)
 شاهه صاحب ”اسان، بدران“ اسين“ آڻي ٿو.
 ”نگا آهيون نڪتا، اسين مارو لوڪ.“ (مارئي)
 سچل سرمست ”اسان“ ڪتب آندو آهي:

”روز ازل استاد اسان کي، ست پريت جي پاڙهي“
 شاهه صاحب ڪٿي ”مان“ (شڪارپوري - سريلي محاورو) به آندو آهي:

”جيڪي ڏٺو مان، سو جو ڏٺو جيڏئين“

شڪارپور جي شاعرن به مان آندو آهي:

”جهڙي مان ڪئي، تهڙي اندو پي نه ڪري“ (سامي)
 ”نور نرم ڪر نظر، مان تي نبي نورالهدئي“ (ملا صاحبڏنو)
 ضمير اشارو: اهو ضمير آهي، جيڪو ڪنهن اسم ڏانهن اشارو ڪري. هن جا ٻه قسم آهن: ضمير اشارو ويجهو، ضمير اشارو ڏور، ضمير اشارو ويجهو اهو ضمير آهي، جيڪو ڪنهن ويجهي اسم ڏانهن اشارو ڪري، مثلاً: ”هيءُ منهنجي پيڻ آهي،“ ”هيءُ منهنجو پٽ آهي“ ”هي تنهنجا ڪتاب آهن.“

شڪارپوري محاورو ۾ ”اهي“ جي بدران ”ايهي“ آندو ويندو آهي. مثلاً: ”ايهي هن مان جا ٿيڙ ٽاري“

ضمير اشارو ڏور، اهو ضمير آهي، جيڪو ڪنهن پرائين اسم
ڏانهن اشارو ڪري ٿو، جيئن ته هو هن جو پيءُ آهي، اهي هن جا
ڪتاب آهن، اهو اسان جو گهر آهي، اها تاريخي جاءِ ڏسڻ گهرجي.
شڪارپوري لهجي ۾ ”اهي“ جي بدران، ”اوهي“، اهو جي
بدران ”اوهو“، ”اها“ بدران ”ايها“ اچي ٿو، مثلاً:

اوهي وڻ اسان جي گهر جا آهن.

اوهو گهر ڪريم بخش جو آ.

هل ته، ايها تاريخي مسجد ڏسي اچون.

شڪارپور جي شاعرن ۽ ليکڪن جي نثر ۽ نظم مان مثال:

”ايها حد ٺهرائيندڙ عمر آهي، جنهن کي سچ جا سڌا ڪرڻا روشن
ڪن ٿا“

”تعجب ته ايهو هو، جو مان صرف اوهان جو هوس“

(آتم ڪهاڻي رابندر نات ٽئگور، ترجمان: جهانمudas پاڻيه (شڪارپور

جو رهاڪو)، ماهوار سنڌو، مارچ ۱۹۳۲، ص ۵۳)

”ايهي منهنجي سوچ جا ڏينهن پيٽا ٿيل ڪملن جيان ننڍيءَ جي

وهڪري وانگر ڪنهن به شور کان سواءِ وهندا ويا. (ايضا، ص ۵۸)

”سڌائين ذات ٿو ايهي، ادا البت اچي ڄاڻي“

(هيران جوهار: غلام علي مسرور)

”اوهي سامي سپاڳا، عشق جي اجاريا“

(غلام علي مسرور جي بيت جي ست)

”عرض ايهو حسن جو هڪ، سٺي سهڻا سچا سرور“

(مولانا تاج محمود امروٽي)

”اهڙو ڪرم قادر ڪيو، ايها حسن ٿئي هڪ ورهه“

(مولانا امروٽي)

ضمير استفهام : هي اهو ضمير آهي، جيڪو اسم جي بدران
پڇا ڪرڻ يا ڄاڻڻ گهري ٿو. مثلاً :

(۱) توکي ڇا ڪپي؟ (۲) ڪنهن ڳالهايو؟ (۳) ڪهڙو ڪم اٿئي؟،
(۴) هتي ڇا آهي؟ (۵) هتي ڇو آيو آهين؟ (۶) ڪير آيو آهي؟
(۷) ڪهڙو ڄاڻان ڪيڏنهن ويا؟ (۸) ڪهڙو آهي؟. يعني ڪير،
ڪهڙو، ڪنهن، ڇا، ڪجهه، ڪهڙو، ڪوھ، ڪهڙو، ڪيھو
ضمير ”استفهام“ جا لفظ آهن. انهن مان ڪير، ڪهڙو، ڪنهن،
ڇا، ڪجهه، معياري توڙي شڪارپوري محاوري ۾ ڪتب اچن ٿا.
باقي ڪهڙو، ڪوھ، ڪهڙو، ڪيھو فقط لاڙي محاوري ۾ استعمال
ٿين ٿا. البت شڪارپور جي عوامي محاوري ۾ ”ڪهڙو“ بدلجي
”ڪيڙهو“ ٿئي ٿو. چوندا:

ڪيڙهو ڪم آ؟ (”ڙ“ ۽ ”ه“ ملي (ڙهه) ٿئي ٿي، ۽ ان جي
اڳيان (ي) ملائي وڃي ٿي.)

”ڪيڙهو نه سٺو ٿئي، جي سڀاڻي مان وٽ اچين.“

”اڄ توکي ڪيڙها ڪم ڪرڻا هن؟“

”مون جو سليمان سان ڪيڙهو ڪم.“

(۲) ”ڪهڙو“، صفت ضميريءَ ۾ به ايندو آهي، صفت ضميري
اها آهي، جيڪا ڪنهن اسم يا ٻئي ضمير جي اڳيان اچي، ۽ ان جي
وصف يا شخصيت ظاهر ڪري، يا ان ڏانهن اشارو ڪري، مثلاً:
”ڪهڙو ماڻهو“ هن حالت ۾ به شڪارپوري محاوري ۾ ”ڪهڙو“ جي

بدران ”کيڙهو“ اچي ٿو، مثلاً :

”کيڙهو ماڻهو - کيڙهي چوڪري - کيڙها زيور“

ان کان سواءِ اوترو - ايترو - تيترو - جيترو - ڪيترو - هيٿرو - اهڙو - تهڙو - جهڙو - ههڙو - ايڏو - تيڏو - جيڏو - ڪيڏو - هيڏو به صفت ضميري جا لفظ آهن. انهن مان اهڙو - تهڙو - جهڙو - ههڙو به شڪارپوري محاوري ۾ ساڳئي نموني بدلجن ٿا. مثلاً :

شڪارپوري

معياري

تيڙهو

تهڙو

جيڙهو

جهڙو

هيڙهو

ههڙو

ايڙهو

اهڙو

هن قسم جي ٻين لفظن ۾ به بدل ٿئي ٿي. مثلاً :

تبديلي

شڪارپوري

معياري

(اي) بدلجي (او) ٿئي ٿو.

اوترو

ايترو

تِهِن

تِهِن

ضمير مشترڪ : هي اهو ضمير آهي، جيڪو فاعل سان شريڪ يا شامل ٿي ڪم اچي ٿو.

سنڌي زبان جي مختلف محاورن ۾ ضمير مشترڪ ۾ ٻه ٿورو

فرق آهي. شڪارپوري لهجي ۾ ضمير مشترڪ، معياري محاوري کان ڪجهه قدر مختلف آهي. مثلاً

لاڙي

معياري

شڪارپوري

مون جو مڻ جو

منهنجو

مون جو - مان جو

پان جو	پنهنجو	پان جو
تون جو ته جو	تنهنجو	تون جو
ڪه جو	ڪنهن جو	ڪينجهو
جه جو	جنهن جو	جينجهو

لساني نقطئہ نگاه سان چئي سگهجي ٿو، ته معياري محاوري جا لفظ ”منهنجو“ ۽ ”تنهنجو“، ”مه جو“ ۽ ”ته جو“ جي ميلاپ سان بڻيا آهن. ”مون جو“ ۽ ”تون جو“ ۾ (جو) حرف اضافت آهي، ”مون“ ۽ ”تون“ ڌار ڌار ضمير آهن. پر انهن جي حالت تبديلي (Oblique Case) آهي (۱) يعني شڪارپوري لهجي ۾ ”مون جو“ ۽ ”تون جو“ ضمير متکلم واحد، ۽ ضمير حاضر واحد جي حالت تبديلي سان ”جو“ حرف اضافت جي ميلاپ سان جڙيا آهن. اها ترڪيب گرامر جي لحاظ کان غلط نه آهي (۲)

مثال هيٺ ڏجن ٿا:

معيارِي محاورو	شڪارپوري محاورو
سليم منهنجو ڪم ڪڏهن ڪندين؟	سليم، مون جو ڪم ڪڏي ڪندين؟
اهو ڪم، منهنجو نه آهي (ناهي)	ايهو ڪم، مون جو ناهي.
منهنجو ڪم ڪرڻو آهي، ته گڏجي هل	مون جو ڪم ڪرڻو آهي، ته گڏجي هل
اهو پنهنجو گهر آهي.	اهو پان جو گهر آ
پنهجي ڪم سان ڪم هجي.	پان جي ڪم سان ڪم هجي
تنهنجو ڪهڙو ڪم	تون جو ڪهڙو ڪم
هي قلم ڪنهن جو آهي؟	هي قلم ڪينجهو آ؟

(۱) الانا، غلام علي، ڊاڪٽر، لاڙ جي ادبي تاريخ، انسٽيٽوٽ آف سنڌ الاچي، سنڌ يونيورسٽي ڄامشورو سال ۱۹۷۷ع ص ۱۵۹.

(۲) ايضاً ص. ۱۶۰.

معياري محاورو

شڪارپوري محاورو

جينجو به هجي ان سان تون جو ڇا؟ جنهن جو به هجي، ان سان تنهنجو ڇا؟
 مون جي گهر اچان، ته ڪتاب ٿيندو ماءُ منهنجي گهر اچان، ته ڪتاب ٿيندو سانءُ.
 ڪينجو ڪم ڪري ڪينجو ڪيان؟ ڪنهن جو ڪم ڪري ڪنهن جو ڪريان.
 جينجو ڪم هجي، او هو پاڻ اچي جنهن جو ڪم هجي، اهو پاڻ اچي.
 ضمير موصول: موصول جي معنيٰ آهي: ڳنڍيل يا ملايل. هي اهو
 ضمير آهي، جيڪو اسم سان لڳي ٿو، جنهن جو ذڪر اڳ ۾ ڪيل
 آهي. ان کان سواءِ هي جملن کي ڳنڍي ٿو. مثال:

”هي اهو ڪتاب آهي، جيڪو مان ڪراچيءَ مان ورتو هو.“

هتي لفظ ”جيڪو“ ڪتاب جي بدران ڪم آيو آهي، ۽ اهو ٻن
 جملن کي ڳنڍي ٿو. جو، جي، جا، جيڪو، جيڪا، جنهن، جن
 وغيره ضمير موصول آهن. ان مان معلوم ٿيندو، ته ضمير موصول
 (ج) سان شروع ٿين ٿا.

شڪارپوري محاورو ۾ معياري محاورو موجب اهي ضمير
 موصول ساڳيا ڪم اچن ٿا:

”جو، جي، جيڪو، جيڪا ۽ جنهن.“

البت شڪارپوري محاورو ۾ ”جَن“ ”ج“ تي زير ۽ ”ن“ تي
 زير اچي ٿي، معياري محاورو ۾ ”جِن“، ”ج“ ۽ ”ن“ تي زير اچي
 ٿي. ماضي قريب ۾ شڪارپور جي ٻهراڙي واري لهجي ۾ ”جِن“
 جي بدران ”جَن“ به ڪتب ايندو هو. مولانا امروٽي ”جَن“ هن
 طرح آندو آهي:

”ورنهر واروتن جون، هيڻو حال جَن“ (مولانا امروٽي)

جيڪب آباد جي لهجي ۾ اڃا تائين ”جَنَن“ ڪتب اچي ٿو. باقي شڪارپور جي پسگردائي ۾ هيئنر ڪم ڪونه ٿو اچي. شڪارپور جي عوامي محاورن ۾ ”جنهن“ بدران ”جنهنين“ به ڪم اچي ٿو. شڪارپور شهر جي هڪ شاعر مير صفي الله ”فدا“ علوي جي شعر ۾ اهو لفظ هن طرح آيو آهي:

”ڪئي تنهنجي ڳڻن جي ڳل، جنهنين غمخوار ڳاري آ“

ضمير جواب موصول: اهو ضمير آهي، جيڪو ضمير موصول جي جواب ۾ ڪم اچي ٿو: مثلاً:

”جنهن سان پلائي ڪيم، تنهن قدر ڪونه ڄاتو“

”جن به مان کي خط لکيو، تن کي جواب ڏنم“

هتي ”جنهنين“ ۽ ”جن“ ضمير موصول، ۽ ”تنهنين“ ۽ ”تن“ جواب موصول آهن. شڪارپوري محاورن ۾ ”تنين“ به ”تنين“ ڪري اڇاريو وڃي ٿو. جيڪب آباد واري محاورن ۾ ”تنين“ به اڇاريو وڃي ٿو. شڪارپوري لهجي ۾ ”تنهنين“ بدران ”تنهنين“ به اچي ٿو:

”تنهنين کي جي ٿيا سور پائي“

(مولانا امروٽي)

ضمير مبهم: مبهم معنيٰ لڪل. هي اهو ضمير آهي، جيڪو ڪنهن نامعلوم اسم يا اسمن لاءِ ڪم اچي ٿو. مثلاً: ”ڪنهن ڳالهه ڪئي؟“، ضمير مبهم گهڻوڪري (ڪ) حرف سان شروع ٿيندو آهي.

معياري محاورن ۾ ضمير مبهم ”ڪن“، شڪارپوري محاورن ۾ ”ڪن“. (ڪ تي زير ۽ (ن) تي زير) ٿي اچي ٿو.

ضميري پڇاڙيون: هي پڇاڙيون خالص ضميرن بدران ڪتب اينديون آهن جيئن:

(۱) پاڻم (منهنجو ڀاءُ) پٽم (منهنجو پٽ) پاڻهين (پاڻهن) تنهنجو ڀاءُ) پاڻهو (توهان جو ڀاءُ)، پاڻس (هن جو ڀاءُ) پاڻن (هنن جو ڀاءُ). هتي (م) پڇاڙيءَ مان ”منهنجو“، (هين) يا (هن) پڇاڙي مان ”تنهنجو“، (هو) پڇاڙيءَ مان ”توهان جو“ معنيٰ نڪري ٿي.

شڪارپوري محاوري ۾ منهنجو بدران (م) پڇاڙي اچي ٿي ڪان. اها پڇاڙي لاڙي محاوري ۾ اچي ٿي، (و) پڇاڙيءَ ۾ ڪم ڪونه ٿي اچي، جيئن ”پڻو“ (توهان جو پٽ)، شڪارپوري محاوري ۾ ڪڏهن (س) پڇاڙيءَ بدران ”هنس“ پڇاڙي ۾ اچي ٿي، جيئن ”پٽس“ بدران، ”پٽهنس“، ”ڄاتهنس“. ”توهان جو“ بدران (هو) پڇاڙي ۾ ڪونه ٿي اچي. شڪارپوري محاوري ۾ چون:

”مون جو ڀاءُ، مون جو پٽ، تَهان جو ڀاءُ، تَهان جو پٽ“

ان کان سواءِ ”تنهنجو ڀاءُ“ بدران ”پاڻهن“ به ڪونه اچارين. يعني (هن) پڇاڙي“ به شڪارپوري محاوري ۾ تمام گهٽ اچي ٿي، البت (ٿهين) پڇاڙي جي بدران (ٿين) پڇاڙي استعمال ٿئي ٿي، مثلاً: ”پاڻين (تنهنجو ڀاءُ) پڻين (تنهنجو پيءُ) ماڻين (تنهنجي ماءُ) ”پڻين“ (تنهنجو مڙس - پڻي معنيٰ مڙس - مڙس جي معنيٰ ”پڻ“ فقط شڪارپوري محاوري ۾ آهي).

مٿي ذڪر ڪيل پڇاڙيون اسمن سان ڳانڍاپيل آهن. اسم سان ڳنڍيل هجڻ جي صورت ۾ هميشه اضافت جي معنيٰ ڏيکاريندو آهن.

(۲) اهي پڇاڙيون جڏهن حرف جر جي پٺيان لاڳاپيل هونديون آهن، تڏهن ”حرف جر“ جي معنيٰ ڏيکارينديون آهن، جيئن وٽم (مون وٽ)، کائڻس (انهن کان)، کيس (هن کي).

شڪارپوري محاورو ۾ ”وٽم“ استعمال ڪونه ٿو ٿئي، پڙهيل طبقي ۾ ”کائڻس“ ۽ ”کيس“ استعمال ٿئي ٿو، پر عام ماڻهن جي گفتگو ۾ گهڻو ڪري ”کائڻس“ ڪم ڪونه ٿو اچي.

(۳) اهي ضميري پڇاڙيون جڏهن فعل سان لاڳاپيون آهن، تڏهن اهي ”حالت فاعلي“ يا ”حالت مفعوليءَ“ معنيٰ ڏيکارينديون آهن، مثلاً: ”لکيم“ - ”کاڌم“، (حالت فاعلي)، ڏيوم (حالت مفعولي). (س) پڇاڙي به اچي ٿي، جيئن ”ويس“، ”ويندس“، ”لکندس“. (و) پڇاڙي به اچي ٿي، جيئن ”لکيو“ ”پڙهيو“ هن مان معلوم ٿيندو، ته (م) ۽ (س) پڇاڙيون ساڳي معنيٰ ڏين ٿيون. لاڙي ۽ معياري محاورو ۾ (س) پڇاڙي اچي ٿي. شڪارپوري محاورو ۾ ان جي بدران (م) پڇاڙي اچي ٿي. مثلاً:

”ڏيندم، ويم، لکيم، پڙهيم، ويندم، (مؤنث جي حالت) وغيره.“

معياري محاورو ۾ ماضي جي حالت ۾ (م) پڇاڙي اچي ٿي، جيئن لکيم، پڙهيم، ٿيم، ڊوڙيم وغيره. مستقبل جي حالت ۾ (س) پڇاڙي اچي ٿي، جيئن: ويندس، لکندس، پڙهندس، ڊوڙندس، وغيره.

شڪارپوري لهجي ۾ ٻنهي حالتن ۾ (م) پڇاڙي اچي ٿي. جيئن: ويم، (ماضي) ۽ ويندم (مستقبل). ان کان سواءِ

شڪارپوري محاوري ۾ مستقبل جي حالت ۾ ”ويندم“ ۽ ايندم کان سواءِ ڪيترين فعلي صورتن ۾ (نون غنون) ڪونه ٿو ڪم اچي. شڪارپوري چون:

”پڙهدم، لکدم، ڊوڙدم، ڪيڏدم، وڙهدم وغيره.“

اهو انهيءَ ڪري ٿئي، جڏهن فعلي ڌاتو پورو اچي، ان سان (د) ملي ٿو.

مٿي ڏنل صورتن جا فعلي ڌاتو هي آهن:

”پڙهه - لک - ڊوڙ - ڪيڏ - وڙهه.“

جڏهن مستقبل جي فعلي صورت ٺاهڻ لاءِ ڌاتو کي بدلائي ٿو، تڏهن (د) جي اڳيان (نون غنو) اچي ٿو. اهو (نون غنو) معياري محاوري ۾ به اچي ٿو، ته شڪارپوري محاوري ۾ به اچي ٿو. مثلاً:

معياري محاورو شڪارپوري محاورو فعلي ڌاتو فعلي صورت			
ايندم	ايندم	اچُ	اين
ويندم	ويندم	وچُ	وين
ڪندس	ڪندم	ڪر	ڪَ

ضميري پڇاڙين جي سلسلي ۾ شڪارپوري محاوري جي اپٽار هن طرح بيهي ٿي:

(۱) شڪارپوري محاوري ۾ ”منهنجو“ جي معنيٰ ۾ (م) پڇاڙي اچي ٿي ڪونه. معياري محاوري ۾ اچي. يعني شڪارپوري ۾ هي صورتون ڪونهن:

”پڙهو - (توهان جو پٽ)، ماڻو (توهان جي ماءُ) وغيره.

(۲) غائب جي صورت ۾ معياري محاورو ۾ (س) پڇاڙي اچي ٿي،
پر شڪارپوري محاورو ۾ گهڻو ڪري (هنس) پڇاڙي اچي ٿي.
ڪن حالتن ۾ وري (س) به اچي ٿي. مثلاً :

معياري	شڪارپوري	معياري	شڪارپوري
پٽس	پٽهنس	ڏيٽس	ڏيٽس
ماٿس	ماٿهنس	جوٽس	جوٽس
چاچس	چاچهنس	ماٿس	ماٿس
ڄاٽس	ڄاٽهنس	پاٿس	پاٿس

(۴) معياري محاورو ۾ ”توهان جو“ بدران (هو) يا (و) پڇاڙي اچي ٿي. پر شڪارپوري محاورو ۾ اها اچي ٿي ڪونه. يعني شڪارپوري محاورو ۾ هي صورتون ڪونهن: پٽهو (توهان جو پٽ) ڏيٽو (توهان جي ڏيءُ) وغيره.

(۵) ”تنهنجو“ جي بدران (هن) ۽ (تهين) پڇاڙي بدران شڪارپوري محاورو ۾ (ٿي) پڇاڙي اچي ٿي، ڪڏهن ڪڏهن (نهين) پڇاڙي ۾ (هن) به آندي وڃي ٿي. مثال هيٺ ڏجن ٿا:

معياري محاورو	شڪارپوري محاورو
پاٿهين	پاٿين
پٿهين	پٿين
ماٿهين	ماٿين
ڏيٿين	ڏيٿين
ڄاٿهن	ڄاٿهن
پٽهن	پٽهن

هن سلسلي ۾ شڪارپوري محاوري ۾ هڪ اهڙو لفظ به آهي، جيڪو فقط شڪارپوري محاوري ۾ موجود آهي. اهو آهي: ”پڻئين“ (تنهنجو پيءُ) مڙس جي معنيٰ ۾ ”پيءُ“ فقط شڪارپوري محاوري ۾ استعمال ٿئي ٿو. ”پيءُ“ ايترو استعمال نه ٿيندو آهي، جيترو ”پڻئين“ پيءُ سان متصل (ٿين/پڇاڙيءَ سان). هڪ عورت پيءُ کي چوندي: ”پڻئين ڪاڏي ويو آ“، ”پڻئين شڪارپور وڃي ته مان کي به اهو ڪپڙو آڻائي ڏجانءِ، جيڪو توکي آڻي ڏنو اٿائين، پيسا ڏيندي مانءُ“

(۶) حرف جر جي صورت ۾ (م) پڇاڙي ”مون“ جي معنيٰ ۾ (ئن) ”انهن“ جي معنيٰ ۾ ۽ (س) پڇاڙي ”ان“ جي معنيٰ ۾ ايندي آهي. معياري محاوري ۾ (م) پڇاڙي ”مون“ جي معنيٰ ۾ ايندي، پر شڪارپوري محاوري ۾ استعمال ڪونه ٿي ٿئي. يعني شڪارپوري ۾ هي صورتون ڪم ڪونه اچن:

”وتم (مون وٽ) ۽ وٿام (وٽ) سان متصل)

سائم (”سان“ سان متصل)

ڪئم (”ڪن“ سان متصل)

مٿم، مٿانم (”مٿي“ سان متصل)

منجهم، منجهام (”منجهه“ سان متصل)

هي متڪلم واحد جون صورتون آهن. واحد حاضر جون صورتون هي آهن:

وٽ ۽، وٽاءِ، وٽانءِ (”وٽ“ سان متصل)

سائءِ (”سان“ سان متصل)

ڪئي (”ڪن“ سان متصل)

منجھيءَ، منجه ٿي، منجهاءِ، منجهانءِ، (منجهه“ سان متصل)

مٿس، مٿاءِ، مٿانس (”مٿي“ سان متصل)

هي صورتون بہ شڪارپور جي عام محاوري ۾ ڪم ڪونہ ٿيو
اچن. البت پڙهيل طبقو ۽ ليکڪ انهن مان ڪي صورتون ڪم آڻين
ٿا. جهڙوڪ : مٿس، وٽان ۽ منجهڻي.

واحد غائب جي صورت ۾ معياري محاوري ۾ ساڻس، کائڻس،
مٿس يا مٿانس، منجهس يا منجهاس، وٽس يا وٽانس استعمال ٿين ٿا.
شڪارپوري محاوري ۾ ”وٽس“ تہ استعمال ڪونہ ٿو ٿئي، البت
پڙهيل طبقي ۾ ”مٿس“، ”منجهس“ ۽ ”کائڻس“ ڪتب اچن ٿا.

(۷) ضميري پڇاڙيون جڏهن فعلي صورتن سان اچن ٿيون، تڏهن
معياري ۽ شڪارپوري محاورن ۾ هي صورتون بيھن ٿيون:

شڪارپوري محاورو

معياري محاورو

مؤنث	مذڪر	مؤنث	مذڪر
ويندِ	ويندُم	وينديس	ويندُس
لڪندِ	لڪندُم	لڪنديس	لڪندُس
لڪيم	لڪِيُم	لڪيم	لڪيم
لڪيو اٿائين	لڪيو اٿائين	لڪيم اٿس	لڪيو اٿس
پڙهيم	پڙهيم	پڙهيم	پڙهيم
پڙهدِ	پڙهدُم	پڙهنديس	پڙهندُس
لڪدِ	لڪدُم	لڪنديس	لڪندُس
وٽدِ	وٽدُم	وٽنديس	وٽندُس
گهڙدِ	گهڙدُم	گهڙنديس	گهڙندُس

(۸) حاضر جمع جي صورت ۾ معياري توڙي شڪارپوري لهجي ۾

(و) پڇاڙي سان ٿيندو. ”لکيو“ ”پڙهيو“ وغيره. جيڪب آباد جي

لهجي ۾ چون ”لکيو“، ”پڙهيو“ وغيره.

هن مان معلوم ٿيندو، ته شڪارپوري محاوري ۾ فعلي صورتن

سان متصل فقط (م) پڇاڙي اچي ٿي، (س) پڇاڙي ڪونه ٿي اچي.

مؤنث جي صورت (س) پڇاڙي جي اڳيان (ي) اچي ٿي.

شڪارپوري محاوري (ي) به ڪونه ٿي اچي. مددي فعلي صورت ۾

”اٿس“ جي بدران، شڪارپوري ۾ چو ”اٿائين“.

حالت اڀادان: معياري لهجي ۾ حالت اڀادان (Ablative case) ۾ ۱.

آن پڇاڙي ملائي ويندي آهي. شڪارپوري لهجي ۾ ۱. آن جي بدران

۱. ٿون پڇاڙي آندي ويندي آهي، مثلاً:

شڪارپوري معياري	شڪارپوري	معياري	شڪارپوري
توڪئون	توکان	اوڏهون	اوڏانهون
ماڪئون	مون کان	کاڏهون	ڪيڏانهون
پريئون	پريان	جاڏهون	جيڏانهون
اوريون	اوريان	هوڏهون	هوڏانهون
اٿئون	اتان	اڳيون	اڳيان
هٿئون	هتان	پويئون	پويان
ڪٿئون	ڪٿان	اندرئون	اندران
جائئون	جٿان	پوئڻئون	پوئڻان
جائئون	جٿان	مٿئون	مٿان
مئون	مان	بدرئون	بدران

شعر مان مثال:

”ابرو تنهنجو ڪمان هن، شمشير جو نمونو“

(آخوند عبدالقادر بيدل شڪاروري)

”مٿئون پاند مهر جو، هنڪ لحظو نه لاهين“

(سامي)

ماڳ مارن جا مَنهن ۽ پاڻا، باغن بنگلن مٿون مان ڇا ڄاڻان،

(مولانا امروٽي)

اڳڻان بدران اڳڻون:

”واءِ وصل جي هاڻي گهلي آ، اڳڻون حسن مثال وڻان وڻان“

(مولانا امروٽي، تخلص ”حسن“)

هٿئون:

”نتو سمجهي اهو موڙهل، ته ڪو هلڻو هٿئون آهي“

(هيران جو هار - غلام علي مسرور)

مٿون:

”رئن اکن مٿون نيڻ تمن ٿا“

(مولانا امروٽي)

فعل: اهو لفظ آهي، جنهن مان هٿن، ڪرڻ، سهڻ، ٿيڻ ۽ پوڻ، جي

معنيٰ نڪري، مثلاً: احمد لکي ٿو. ”لکي ٿو“ مان معلوم ٿئي ٿو

ته، احمد لکڻ جو ڪم ڪري رهيو آهي.

فعل جا هي قسم آهن: فعل لازمي، فعل متعدي مجهول، فعل

متعدي بلواسطه، فعل معاون، اڪرتڪ فعل، مرڪب فعل.

هن هيٺ فعلي صورتن جي اپٽار ڏجي ٿي:

آهين / آهن:

تبديلي	معياري محاورو / شڪارپوري محاورو	
(هه) ۽ (ن) جي وچان	آهن	آهين
(اي) ختم ٿي وڃي ٿي.		
(ا) بدران (ا) ۽ (هن)	ان	
بدران (ن)		
(ا) ختم ٿئي ٿي، ۽ (هن)	هن	
بدران (ان)		
(ا) ختم ٿئي ٿي، ۽ (يان)	هان	آهيان
بدران (آن) ٿئي ٿي.		

يعني شڪارپوري محاورو ۾ ”آهين“ ڪم نه ٿو اچي. ان جي بدران (هن)، (ان) ۽ (آهن) اچي ٿو. شڪارپور جا شاعر ۽ نثر نويس به (هن) يا (آهن) استعمال ڪن ٿا. مثال: اڄ وڏيري جي اوطاق تي الائي ڇو ڪيترائي ماڻهو ويٺا هُن.

”اڄ گهڻائي ڪم ڪرڻا ان“

”تهان جي گهر ۾ ڪيتريون ڪٿان هُن“

”آفيس ۾ ڪلارڪ ويٺا آهن؟“

شعر مان مثال:

”مڙگان تنهنجي جون، سٿان هُن، تير جو نمونو“

آهيان ”بدران“ هان“ لاءِ شعر مان مثال:

پڇندا، ته چوندو شاعر شيرين زبان هان

شعراءِ جو سخن، سخن جو پرور دگار هان

مخمور مان ته ڪجهه پي نه هان، مشٽ خاڪ هان
 شاعر بيا، مان شعرا جو خدمتگار هان
 مئي جذبات لفظي آبگينن ۾ پيريندو هان
 ڇڏي اشعار، ٿي مخمور، ويندا هن ٻڌڻ وارا
 (غلام علي مخمور، شڪارپور)

هو / هئو:

معياري محاورو	شڪارپوري محاورو	تبديلي
هو/هئو	هيو	(ٿو) بدلجي (يو) ٿيو آهي
هئا	هوا - هيا	(ٿا) بدلجي (وا) يا (يا) =
هوس	هئس	(هو) بدلجي (هي) =
هئاسون	هواسون - هياسون	(ٿا) بدلجي (وا) يا (يا) =

مثال:

”اوطاق ۾ زميندار ويٺو هيو“

”ٻئي ڄڻا ٻاهر نڪري ويا هوا“

”شام جو راند کيڏي، رات جو گهر ايندو هئس“

”اسان ٻئي گڏ هوا سون“

شڪارپور جا شاعر ۽ نثر نويس ”هيو“ ”هوا“ يا ”هيا“،

”هئس“ ۽ ”هواسون“ يا ”هئاسون“ استعمال ڪندا رهندا آهن.

ڪجهه مثال ڏجن ٿا:

”يعني انهيءَ آزاد ۽ قديم هستي ۾ جيڪڏهن ڪوبه خيال

موجود هيو، ته اهو هيو نڃ خير جو خيال، جنهن ڪري کيس نڃ

خير ڪري ڪوٺجي ٿو.“

(آغا غلام نبي صوفي جو مضمون ”برهم حق“ مان - شايع ٿيل

ماهوار سنڌو جولاءِ ١٩٣٤ع ص ٢٩.

پراچين چيني ڪتابن جي آڌار تي چئي سگهجي ٿو، ته ان زماني ۾ هندستان جون حالتون اهڙيون ئي هيون، جهڙيون چين جون (بولچند راجپال جو مضمون ”هندستان ۽ چين“، سنڌو، ڊسمبر ١٩٣٥ع، ص ٣ ”ڪجي زندگيءَ جو درد، پر هي مختصر چٽڪو هيو“)

(لطف الله بدوي جو نظم ”زندگي“ مان، شايع ٿيل سنڌو، جنوري ١٩٣٨ع، ص ٣١)

ديد جي قابل هيو، هو رات جو روشن سمان

هنج ۾ جنهن جي هيو، آسوده هرفتته شباب

(لطف الله بدوي جي نظم ”شاعر جو جواب“ مان، سنڌو جولاءِ ١٩٣٧ع، ص ١٧)

هيم:

تبديلي	شڪارپوري لهجو	معياري لهجو
(يُ) بدلجي (مِ) ٿيو آهي.	هُم	هُيْمُ
		مثال :

”شڪارپور ويڻ وقت پئسا ته گهڻا هَم، پر سودو وٽم ته سڀ ڪيي ويا“

شاعريءَ جا مثال:

پرت پنوهان پوريون ٿا، رڻن اکين مئون نيڻن ٿمن ٿا
جو وٽن گذاريا هَم سال (مولانا امروٽي)

آهي:

معيارى محاورو	شڪارپوري محاورو	تبديلي
آهي	آ. آ هم	[آ] کان پوءِ (هي) ختم ٿي وڃي ٿي، يا (هي) بدلجي (هه) ٿي وڃي ٿي.
لاڙڪاڻي واري محاورو ۾ ”آهي“ بدران [آ]. (آهه) کان سواءِ ڪٿي (آهي) به چيو وڃي ٿو. البت شڪارپور توڙي لاڙڪاڻي جا ماڻهو ”آهي“ به چون ٿا. ”آتم“ بدران ”تم“		

معيارى	شڪارپوري	تبديلي
آتم	تم	شروعاتي (آ) ختم ٿي وڃي ٿي.

مثال:

ڪيڙهو ڪم تم، جو هرو پرو سکر وڃان.

شاعريءَ مان مثال:

”ڪيون تم ڪينڪي نيڪيون، بديون باري رسول الله“

(مولانا مروتِي)

”روز ازل کان ان جي آهيان، باندي تم هت وره وسايان.“

(مولانا مروتِي)

گهڙيءَ گهڙيءَ تم تانگهه

(مولانا مروتِي)

”ڇا ڪندس مان مالا خزان، لوءِ اباڻي تم ليڙ“

(مولانا مروتِي)

”پرت پنوهارن رڳ رڳ ٿاڻي. اٿئي ويٺي تم ڪرت ڪهاڻي“

(مولانا مروتِي)

اٿئي:

معيارِي محاورو شڪارپوري محاورو تبديلي

اٿئي	اٿي - ٿي	(ٿئي) بدران (ٿي) يا
		پهريون (ا) ختم ۽ (ٿئي) بدران (ٿي)

مثال:

”مون ۾ ڪيڙهو ڪم ٿي“

”اٿي ڪا سوچ ته پڙهڻو به آ“

شاعريءَ مان مثال:

”اٿي مهانگو، سامي سودو پريم جو“ (سامي)

زمان ماضي ۾ ڪجهه صورتون:

ڏاتو	معيارِي محاورو	شڪارپوري محاورو	لاڙي
وَس	وَنو	وسيو	وسيو
وَن	ورتو	وتو - وودو	ونيو
لاءِ	لائي	لائي	لائي

”لائي“ صورت لاءِ نظم مان مثال:

”عجب لئو ڪا پرين لائي، اٿي ويني، سندن وائي“

(ملا صاحبڏنو، شڪارپور)

”وئن نئن لائي ڏاڍي گلڪاري، گاهن جي وڻي ساوڪ ساري“

(علي نواز علوي، شڪارپور)

”رام ملڻ جي راه، دل ۾ جنهن لائي“

(بولچند ڇاٻڙيا شڪارپور)

”هيءَ ڪنهن لائي آه، اوديا ڏاڻن جيءَ کي، (سامي)
 ”ورتو“ بدران ”ودو“ ”وتو“ لاءِ شعر مان مثال:
 ”ودو جنهن پنجن جو گر گم ٻل ڪسي“ (سامي)

ڪن:

زمان حال ۾ (جمع) جي صورت ۾ فعل جي بنياد جي پويان
 (ن) ۽ (تا) ملايو ويندو آهي، مثلاً:

(گهم) ۾ (ن) ۽ (تا) ملائي چئبو: گهمن ٿا.

(هل) ۾ (ن) ۽ (تا) ملائي چئبو: هلن ٿا.

(ڏس) ۾ (ن) ۽ (تا) ملائي چئبو: ڏسن ٿا.

(پڙه) ۾ (ن) ۽ (تا) ملائي چئبو: پڙهن ٿا.

انهيءَ قاعدي موجب (ڪر) ۾ به (ن) ۽ (تا) ملائبو، ته ٿيندو
 ”ڪرن ٿا.“ معياري لهجي ۾ (ر) نڪري ويئي آهي. انهيءَ ڪري
 / ڪرن ٿا/ جي بدران چوندا: ”ڪن ٿا“. قديم زماني ۾ شڪارپور
 جي لهجي ۾ اها (ر) موجود هئي، ۽ چيو ويندو هو ”ڪرن ٿا“. شڪارپور واري علائقي جي پراڻن شاعرن جي شعر ۾ به ڪئي
 ڪئي ”ڪرن ٿا“ ڪتب آندل ملندو. هينئر به ڪي ڪي ماڻهو
 ڪڏهن ڪڏهن ”ڪرن ٿا“ چئي وجهندا آهن. پر عام طرح
 شڪارپوري لهجي ۾ ”ڪن ٿا“ چيو ويندو آهي. البت جيڪب آباد
 واري لهجي ۾ اڃا تائين عام طرح ”ڪرن ٿا“ چيو وڃي ٿو.

شڪارپور جي شاعرن جي شعر مان ”ڪرن“ جا مثال ڏجن ٿا:

”ڳالهه نه ڪرن ڳجهه جي، ساسي اگهاڙيءَ“

(سامي)

”ڪرن ويٺيون پيچاران فڪر ڄاڻي“ (مولانا امروٽي)

اسم حاله : اهو لفظ جيڪو فعل جي بنياد مان ٺهي، ۽ اهو ڏيکاري، ته هڪ ڪم هلندي، يا جاري رهندي، ٻيو ڪم ٿئي ٿو: ”ڪريم ۽، نديم وٽان ٿيندو، هت ايندو.“

”ٻار روئندو گهر ويو“

”علي بخش گهمندو ڦرندو گهر آيو“

اسم حاله مان ”ڌاتو“ سان (آندو)، (يندو)، (اندو) يا (دو) ملائڻ سان ٺهندو آهي. شڪارپوري محاورو ۾ (آندو) (اندو) ۽ (يندو) بدران (دو) پڇاڙي ملائي وڃي ٿي، انهيءَ سلسلي ۾ ڀيٽ هيٺ ڏجي ٿي:

ڌاتو	معياري محاورو	سريلي ۽ لاڙڪاڻي وارو محاورو	شڪارپوري محاورو
هَلُ	هلندو	هلندو	هلدو
مار	ماريندو	ماريندو	ماردو
گهم	گهمندو	گهمندو	گهمدو
ڦِرُ	ڦرندو	ڦرندو	ڦردو
پِچَ	پڇندو	پڇندو	پڇدو
هَلُ	هلندو	هلندو	هلدو
چَرَه	چڙهندو	چڙهندو	چڙهدو
قاس	قاسندو	قاسندو	قاسدو
پَڙَه	پڙهندو	پڙهندو	پڙهدو
ڊچ	ڊچندو	ڊچندو	ڊچدو
موڪل	موڪليندو	موڪليندو	موڪلدو

شڪارپوري محاورې جي اها خاص خوبي آهي ته (دو) پڇاڙي اڳيان (آندو)، (اندو) ۽ (يندو) بدران (دو) ڪتب آڻيندا آهن. انهيءَ ڪري جڏهن شڪارپوري ڳالهائيندا، ته پريئون پڌرا ٿي پوندا، ته شڪارپوري پيا ڳالهائين. گهمدو، ڦردو، هلدو، وغيره فقط شڪارپوري ئي ڳالهائيندا آهن. شڪارپور شهر کان سواءِ شڪارپور ضلعي، سکر ضلعي ۽ جيڪب آباد ضلعي جا رهاڪو به ائين ئي اچار ڪيندا آهن. باقي سريلي جي ٻين ضلعن لاڙڪاڻي ۽ خيرپور ۾ ائين ڪونه ڳالهائين، پر معياري محاورې وانگر گهمندو، ڦرندو، هلدو ڳالهائين.

مٿي ڏنل صورتن جي پويان فعلي صورت ”سانس“ به ايندي آهي. شڪارپوري محاورې ۾ ”سانس“ جي بدران ”مانس“ ايندي آهي. ۽ (سا) پڇاڙي بدران (م) پڇاڙي ايندي آهي. مثلاً

معياري	شڪارپوري
موڪليندو مانس	موڪلدو مانس (هن ڏانهن موڪليندس)
ماريندو مانس	ماردو مانس. (هن کي ماريندس)
موڪليندس	موڪلدم
وڙهندس	وڙهدم
پڙهندس	پڙهدم
لڪندس	لڪدم
ٺاهيندس	ٺاهدم

اسم فاعل: اهو لفظ آهي، جيڪو فعل جي ذاتوءَ مان ٺهي، ۽ جملي ۾ ڪم ڪندڙ جي معنيٰ ڏيکاري، مثلاً گهمندڙ، لڪندڙ،

پڙهندڙ وغيره. هن ۾ به شڪارپوري محاورِي ۾ (نون غنو) ڪونه
تو اچي، مثلاً :

ذاتو	معياري	شڪارپوري
گهم	گهمندڙ	گهمدڙ
لڪُ	لڪندڙ	لڪدڙ
پڙ	پڙهندڙ	پڙهدڙ
پڇ	پڇندڙ	پڇدڙ

ان مان معلوم ٿيندو، ته شڪارپوري محاورِي ۾ ذاتو اصل
صورت ۾ آئي، ان سان (دو) پڇاڙي ملائي وڃي ٿي، يعني ذاتوءَ جو
پويون حرف ”گهم“ ۾ (م) (ڦر) ۾ (ر)، (پڙهه) ۾ (ڙهه) جيئن
ذاتو ۾ ساڪن آهي، تيئن شڪارپوري محاورِي جي فعلي صورت ۾
به ساڪن رکي، ان سان (دو) ملائي وڃي ٿي. انهيءَ ڪري فعلي
صورتون بيهن ٿيون: ”گهمدو“، ”ڦرندو“، ”پڙهدو“، ”گهمدڙ“،
پڙهدڙ وغيره. معياري محاورِي ۾ ذاتو جي پوئين حرف ساڪن مان
بدلائي، ان تي (زبر) ڏئي، پوءِ پڇاڙي (اندو)، آندو (يندو) ملائي
وڃي ٿي. انهيءَ لحاظ کان ڏٺو وڃي، ته شڪارپوري محاورِي جي
هيءَ فعلي صورت اصليت جي ويجهو آهي.

زمان حال استمراري: هن ۾ جملي جي آخر ۾ ”تو“ جي پويان
”پيو“ به ايندو آهي. مثلاً :

مان وڃان ٿو پيو.

مان لکان ٿو پيو.

مان ڏسان ٿو پيو.

مان ڊڪان ٿو پيو.

سرائيڪي زبان ۾ اهو زمان رائج آهي، سنڌي محاورن مان سريلي محوري جي فقط شڪارپور، جيڪب آباد ۽ سکر ضلعن جي لهجن ۾ رائج آهي. جيڪب آباد ۽ سکر ضلعن ۾ ته انهيءَ زمان جو عام رواج آهي، پر شڪارپوري محوري ۾ به ڪجهه قدر استعمال ٿئي ٿو، مثلاً شڪارپوري لهجي موجب :

”مان به ائين ڪري سگهان ٿو پيو، پر مڙي ٿو وڃان.“

ظرف:

اهو لفظ آهي، جيڪو فعل صفت يا ٻئي ظرف سان لڳي ٿو، ۽ جنهن مان وقت، جاءِ، ريت، قدر يا ناڪار وغيره جي معنيٰ نڪري ٿي، مثلاً :

اسلم تڪڙو ڊوڙيو (۲) اسلم تمام تڪڙو ڊوڙيو (۳) اسلم تمام تڪڙو ڇوڪرو آهي.

پهرين جملي ۾ ”تڪڙو“، ظرف تميز آهي، ۽ فعل ”ٽوڙيو“ سان لڳي ٿو، ٻئي جملي ۾ ”تمام تڪڙو“ سان لڳي ٿو، جو ظرف آهي، ٽين جملي ۾ ”تمام“، تڪڙو سان لڳي ٿو، جو صفت آهي.

ظرف جا مختلف قسم آهن، جهڙوڪ : ظرف مڪان (جاءِ ڏيکاريندڙ) ظرف زمان (وقت ڏيکاريندڙ)، ظرف تميز (ريت، دستور يا ڍنگ ڏيکاريندڙ)، ظرف مقدار (مقدار يا انداز ڏيکاريندڙ)، ظرف استفهام (سوال پڇڻ ۾ ڪم ايندڙ)، ظرف تشبيهه (پيت ۾ ڪتب ايندڙ)، ظرف اثبات (پڪ يا خاطري ڏيندڙ)، ظرف خاتمه (پڇاڙي

ڏيکاريندڙ، ظرف سيرت (خاصيت ڏيکاريندڙ)، ظرف قبول (قبوليت يا هاڪار ڏيکاريندڙ)، ظرف نفی (ناڪار ڏيکاريندڙ)، ظرف اشتباه (شڪ ڏيکاريندڙ).

سنڌيءَ ۾ بنيادي ظرف (جيڪي فقط ظرف ٿي ڪم اچن ٿا)، اهي بلڪل ٿورا آهن. اهي عدد يا جنس ۾ نه مٿا آهن. انهن کي ”اوڪاري ظرف“ سڏيو ويندو آهي. انهي هي آهن: امالڪ، هيڪاري، اڃا، بنهه، پٽيءَ، مور، جيڪس، نڃاڻا، شايد، چو، چٽڪ، مس، نه، نيٺ، جيڪس، هوند، هاڻي جهٽ، هيئنر، هروڀرو وغيره.

(۱) ظرف مڪان : هي آهن: ٻاهر، اندر، هتي، جتي، ڪٿي، چوڌاري، ويجهو، پري، اوري، هيٺ، مٿي، هر جاءِ، هر طرف، اڳيان، پويان، جيڏانهن، تيڏانهن وغيره.

شڪارپور جي محاورن ۾ ڪن ظرفن ۾ هن طرح تبديلي ٿئي

ٿي:

معياري محاورو	شڪارپوري محاورو	تبديلي
جتي	جاتي	(ج) تي آيل (ڳ) بدلجي (ڳ) ٿئي ٿي.
ڪٿي	ڪاڻي	(ڪ) = (ڳ) = (ڳ) = (ڳ) =
جيڏانهن	جاڏي	(ج) سان آيل (اي) بدلجي (آ) ٿئي
		ٿي، (ڏ) واري (آ) بدلجي (اي) ٿئي
		ٿي، ۽ (انهن) ختم ٿئي ٿي.
تيڏانهن	تاڏي	هن ۾ به ساڳي صورت آهي، پر
		(ج) جي بدران (ت) آهي.

ڪيڏانهن ڪاڏي هن ۾ به ساڳي صورت آهي پر (ج) =

= (ڪ) آهي.

هوڏانهن هوڏي (ه) جي (او) ساڳي (ڏ) جي ( ) بدلجي (اي)

ٿي آهي ۽ پويون (نهن) ختم ٿي ويو آهي.

تيڏانهن ناڏي (ت) جي (اي) بدلجي (آ) ٿي، باقي ٻي

صورت اڳين وانگر ٿئي ٿي.

اوڏانهن اوڏي ساڳي هوڏانهن واري تبديلي

هوڏانهن هوڏنهن (ڏ) جي (آ) بدلجي (او) ٿئي ٿي.

اتاهون اتئون (ت) جي (آ) بدلجي (آ) ٿئي ٿي، ۽

(هون) بدلجي (اون) ٿئي ٿي.

مٿانهون مٿئون (ٺ) جي (آ) = (آ) ٿئي ٿي، ۽

(هون) بدلجي (اون) ٿئي ٿي.

ڪيڏانهن ڪاڏئون (ڪ) جي (اي) بدلجي (آ) ٿئي ٿي،

(ڏ) جي (آ) بدلجي (آ) ٿئي ٿي ۽

(هون) بدلجي (ئون) ٿئي ٿي.

جتي جاتي (ج) جي (ا) بدلجي (آ) ٿئي ٿي.

ڪٿي ڪاٿي (ڪ) جي (ا) = (آ) =

تتي تاتي (ت) جي (ا) = (آ) =

شڪارپور جي عام محاورن ۾ ظرف مڪان جون اهي ئي صورتون استعمال ۾ آهن. شڪارپور جي ڪن شاعرن به اهي صورتون ڪتب آنديون آهن. شعر جا ڪجهه مثال هيٺ ڏجن ٿا:

مرگهه جل هٿن مان، ڪڏي ڪين ڪٿي،

تڏي جيءَ ڇٽي، جڏي جاڳي ڏسي جڳدس ڪي.

(سامي)

اڇي اڌموئن تي، ڪندين مهر ڪڏي،
تڙ ڦي تڙ ڦي تن مئون، ويندو ساهه جڏي،
سامي ڇٽي تڏي، ميلو ڪندين ڪن سان.

(سامي)

”ماڻهو ڄاڻ هوندو ڪنهن جاءِ تي، ائيندس مان اُهاون، هوندو ڄاڻي“

(مولانا امروٽي)

ڪاٿي ڳوليان عرب يا روم يا شام“

(مولانا امروٽي)

واجهائي توريءَ ڪين ڪاڏي،
ڏسي توکي مٺا، جاڏي سوتاڏي.

(مولانا امروٽي)

ظرف ٽميز: هن ظرف جا هي لفظ آهن: تڪڙو، آهستي، هوريان،
ڏاڍيان، تڪو، ڄاڻي واڻي، اڇانڪ، اٽڪل روءِ، جيئن تيئن، ڳجهيءَ
طرح، ڪليو ڪلايو، دليون جانيون، دينا داستي.

شڪارپور جي عام محاوري ۾ آهستي جي بدران ”آستي“
اڇاريو وڃي ٿو. ”اڇانڪ“ جو استعمال نه جهڙو آهي. ”دليون
جانيون“ جي بدران ”دليئون جانيون“ ڪتب اچي ٿو. هوريان،
ڏاڍيان، تڪو جو استعمال سڀني محاورن ۾ هڪ جهڙو آهي. ڄاڻي
واڻي، جيئن تيئن ۽ دينا داستي جو استعمال ٻين محاورن جي ڀيٽ ۾
شڪارپور جي محاوري ۾ گهڻو آهي. مثال ڏجن ٿا:

(۱) مون اهو ڪم ڄاڻي وائي ڪيو آهي.

(۲) جيئن تيئن ڪري، پاڻ ڇڏائي اچي گهر پهتو.

(۳) سليم دينا داستي، اسلم سان ٺڳي ڪري ويو.

ظرف زمان : هن ظرف جا هي لفظ آهن: اڃ، سڀاڻي، هاڻي، هينئر، اڳي، پوءِ، وري جڏهن، تڏهن، سدائين، ورلو، هڪدم، يڪدم، پرهينءَ، تڏهانڪر، جڏهانڪر، هر گز، اڃا، يعني، اڪثر، باربار، گهڻو ڪري.

هن مان تڏهانڪر ۽ جڏهانڪر، شڪارپور جي محاوري ۾ ڪتب ڪونه ٿا اچن. لاڙ جي محاوري ۽ شاهه جي شعر ۾ ملن ٿا. معياري محاوري ۽ شڪارپور جي محاوري ۾ انهن بدران ”جڏهن کان“ ۽ ”تڏهن کان“ استعمال ۾ آهن. ”جڏهن“ ۽ ”تڏهن“ جي بدران ”جڏي“ ۽ ”تڏي“ ڪتب اچن ٿا. سامي جي سلوڪ ۾ به آيو آهي:

”تڏي پيرم ويو، جڏي جاڳي جڙيو پاڻ سان“

”هڪدم“ شڪارپوري محاوري ۾ به اچي ٿو، پر ان کان وڌيڪ، ۽ يڪدم ڪم اچي ٿو. ”يڪدم“، ”هينئر“ بدران گهڻو ڪري ”هاڻي“ ڪتب اچي ٿو. انهن کان سواءِ شڪارپور جي محاورن ۾ ”هربي هربي“ مستعمل آهي. معياري محاورن ۽ ٻين محاورن ۾ اهو لفظ استعمال ڪونه ٿو ٿئي. ان جو مطلب آهي: ”هر وقت هر وقت“. يعني هر پيري هر پيري ”پيري“ بدلجي ”بي“ ٿيو آهي. مثال ڏجي ٿو:

”هربي هربي اچي ٿو تنگ ڪرين، هڪ دفعو چيم ته مان کان“

ڪم تي نه سگهندو.

۳. ظرف استفهام: هن لاءِ هي لفظ اچن ٿا: ڪٿي، ڪيئن، ڪڏهن، ڪٿان، ڇو، ڪيستائين، ڇاڪون، ڇالا، ڇاڪاڻ، ڪڏهانڪر.

شڪارپور جي محاوري ۾ ڪڏهانڪر بلڪل استعمال ڪونه ٿو ٿئي. ”ڪٿي، جي بدران ڪٿي، ”ڪڏهن“ جي بدران ”ڪڏي“، ”ڇا ڪون“، ”ڇالا“ ۽ ”ڇاڪاڻ“ جي بدران گهڻو ڪري ”ڇو“، ”ڇالا“ ۽ ”ڇاڪئون“ ڪتب اچن ٿا.

ظرف نفی: هن ظرف لاءِ، ڪين، نه، م، متان، وغيره. استعمال ٿين ٿا. هن مان ”نه“ ”معنيٰ نه“ جو استعمال شڪارپور جي محاوري ۾ ڪونه ٿو ٿئي. باقي ٻيا لفظ ڪين، نه، متان وغيره ڪتب اچن ٿا. ظرف خاتمه: هن لاءِ هي لفظ استعمال ٿين ٿا: نيٺ، آخر، مطلب ته، قصو ڪوتاهه.

شڪارپور جي محاوري ۾ هي لفظ ته ڪتب اچن ٿا، پر ”انت“ لفظ به مستعمل آهي. هي لفظ فقط شڪارپور جي محاوري ۾ ئي ملي ٿو. ڪي ماڻهو ته ڳالهائڻ ۾ تمام گهڻو ڪم آڻيندا آهن، جن ته اهو انهن جو تڪيو ڪلام هوندو آهي. مثال ڏجن ٿا:

”جمع ڪي ڳولهي ڳولهي ٿڪجي پيم، انت وڃي هٿ ڪيو مانس“

”ڪيترو لوائي ڪيترو لوائيندين، انت مون وٽ اچڻو پوندءِ“

”ڪم به ڏاڍا ها، پر انت تنهنجي محبت چڪي آندو.“ اچڻ

ئي نه ٿي ٿيو، انت اچي نڪتس، تو ۾ ڪم به آهي، بهانا ڪندين“

انت توکي ڪم ڪرڻو پوندو. پنهنجا ڪم سيڙائي به انت توکي ڪراچي وڃي، منهنجو ڪم ڪرائي اچڻو آ. ڇا به ٿي پوي انت توکي منهنجو منهن مٿي ڪرڻو آ.“

”مَدْعَا“ عربي لفظ آهي، جنهن جي معنيٰ آهي : مطلب، مراد، مقصد. هي لفظ شڪارپور جي محاوري ۾ ”مُدا“ ٿيو آهي، ۽ آخر ڪار جي معنيٰ ۾ ڪم اچي ٿو. سنڌي زبان جي ٻي ڪنهن محاوري ۾ انهيءَ معنيٰ ۾ ڪتب ڪم اچي ٿو. شڪارپور جي علائقي جا عام ماڻهو به هي لفظ ان معنيٰ ۾ اچارين ٿا. مثال ڏجي ٿو:

”مدا، شهزادي تڪليفون سهي وڃي اهو گل هٿ ڪيو، جنهن جو شهزاديءَ شرط رکيو هو.“
 ”تڪليفن جون ڪهڙيون ويهي ڳالهيون ڪيان، مدا پهچي ويس“

جمع :

شڪارپور جي لهجي جي هڪ مک - سڃاڻپ ”جمع جي نشاني“ به آهي. معياري ۽ لاڙي محاورن ۾ واحد مان جمع بنائڻ لاءِ ”واحد، جي پويان (اون) پڇاڙي آندي ويندي آهي. سريلي ۽ شڪارپور جي محاورن ۾ (آن) پڇاڙي آندي ويندي آهي. مثلاً:

معياري	شڪارپوري	واحد
ڪٿون	ڪٿان	ڪٿ
سرون	سران	سِرَ
قبرون	قبران	قبر

معيارِي	شڪارپوري	واحد
ڪوڪون	ڪوڪان	ڪوڪ
صلاحون	صلاحان	صلاح
ڪارڪون	ڪارڪان	ڪارڪ
سليٽون	سليٽان	سليٽ
جڳهون	جڳهان	جڳهه
ٿنگون	ٿنگان	ٿنگ
ميaron	مياران	مياري
قميصون	قميصان	قميص
چيٽون	چيٽان	چيٽ
لامون	لامان	لام
دانهون	دانهان	دانهن
ريھون	ريھان	ريھ

پڙهيل لکيل شڪارپورين ۾ معياري محاورِي جي اثر سبب ”ئون“ پڇاڙيءَ جو رواج ڪجهه قدر پئجي رهيو آهي. جيڪب آباد واري محاورِي ۾ (آن) پڇاڙيءَ جو رواج اڃا به وڌيڪ آهي. هو چون: حقيقتان، نصيحتان، مصلحتان، فرمائشان، بندوقان، رائفان، صلاحان، جيان، ڪاران، (واحد : ڪار) عادتان وغيره.

شڪارپور جا شاعر ۽ ڪجهه نثر نويس به جمع لاءِ (آن) پڇاڙي ڪتب آڻيندا رهيا آهن. ماضي قريبي جي شڪارپور جي شاعرن جي شعر مان مثال ڏجن ٿا:

”ثمر پڻ ڌار. ۽ لامان سموري خلق بي جائج“

(هیرن جو ھار - غلام علي مسرور)

”سدائي ساھه مئون سڪندي، ڪري دانھان رسول الله“

(مولانا امروٽي)

چ

”پسڻ ڪارڻ پرين تنهنجي تڪيان راهان رسول الله“

(مولانا امروٽي)

”ماڻھن موجدان محبت وارا، بيا ڇا ڄاڻن عامر ويچارا“

(مولانا امروٽي)

”روز ريهان، يار ڪيهان، ٿو جدائيءَ کان ڪيان“

(آغا صوفي)

”انئي پهر عجيب سان ملي موجدان ڪن“

(سامي)

س

”جيئن سنڪ ڪري دانھان، نت درد ري“

(سامي)

ادغام يا سنڌي: (Assimilation)

ڪاڪو پيرو مل ادغام جي وصف بيان ڪندي لکي ٿو:

”ادغام ۾ ڪنھن ساڳي لفظ جون ٻه اعرابون پاڻ ۾ ملي هڪ

ٻي علحدو اچار پيدا ڪن ٿيون، جيئن ”پهچڻ“ مان پهتو يا ”پوتو“

ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ لکي ٿو:

”ادغام = لغام ڇاڙهڻ، ڪنھن به هڪ حرف کي ٻئي متجانس

يا هم مخرج حرف سان گڏ شد ڏيئي پڙهڻ يا ٻن حرفن جو پاڻ ۾

گڏجڻ وغيره.“

پروفيسر علي نواز جتوئي لکي ٿو:

”جملن ۾ ڪڏهن ڪڏهن هڪ لفظ جو پويون آواز ٻئي لفظ جي پهرين آواز ۾ سمائجي ويندو آهي، يا هڪ ئي لفظ جي اندر هڪ آواز، ٻئي ڀيري واري آواز جي اثر سببان ٿيڻ آواز ٿي پوندو آهي. صوتيات ۾ ان کي ادغام يا سنڌي (Sindhi) سڏبو آهي.

سنڌي ادغام جا ٻه قسم بيان ڪيا ويا آهن: داخلي (Internal) ۽ خارجي (External). داخلي ادغام لفظ جي اندر واقع ٿئي ٿو، جيئن ”سمڌي“ بدران ”سنڌي“، ڇاڪاڻ جو (ڌ) جو مخرج مٿئين ڏندن جو اندريون پاسو آهي، جنهن جي اثر سببان (م) جنهن جو مخرج ٻه ڇپ آهن، ٿري (ن) ٿيو آهي، جنهن جو مخرج محارون يا مٿين ڏندن جو اندريون پاسو آهي. سنڌي ۾ ”انڊ“ جو اچار ”امڊ“ ٿيو آهي، جنهن ۾ (ب) جي اثر سان (ن) ٿري، (م) ٿي پوي ٿو.

شڪارپور جي لهجي ۾ ”سيڪو“ ٿري سبڪو ٿيو آهي. انهيءَ ڪري، جو (ڪ) اوسرگ آهي، جنهنجي اثر ڪري، وسرگ (ڀ) بدلجي اسرگ (ب) ٿيو آهي. شڪارپوري محاورو ۾ لفظ ”تيت“ استعمال ٿيندو آهي، جنهن جي معنيٰ آهي: تاريخ. اصل ۾ لفظ آهي: ”تت“ (ت) جو وسرگ آهي (ت) انهيءَ ڪري (ت) ۽ (ت) ۾ اڌ اڌ بدل ٿي آهي. هي لفظ فقط شڪارپوري محاورو ۾ ڪتب اچي ٿو.

خارجي ادغام جملي ۾ اندر گڏ ايندڙ ٻن لفظن جي وچ ۾ واقع ٿيندو آهي. جڏهن هڪ لفظ جو پويون آواز، ان جي پويان ايندڙ لفظ

(۱) آڏواڻي ڪاڪو پيرو مل مهر چند: سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ، سنڌي ادبي بورڊ، (ص ۳۴۲)

(۲) ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ: جامع سنڌي لغات، جلد پهريون (ص ۱۵۶)

(۳) پروفيسر علي نواز جتوئي: علم لسان ۽ سنڌي زبان (ص ۹۳-۹۲)

جي پهرين آواز سان هم مخرج يا قريب المخرج هوندو آهي، تڏهن پهرين لفظ جو پويون آواز ۽ ٻي لفظ جو پهريون آواز هڪ ٻي ۾ سمائجي ويندا آهن. شڪارپور جي محاوري مان خارجي ادغام جا ڪجهه مثال هيٺ ڏجن ٿا:

ٻه لفظ	ادغام کان پوءِ صورت	ادغام جو سبب
ڌري ٿٿي	ڌر ٿٿي	ڌرتي جي پوئين پوئين (ت) - (اي) پوئين لفظ جو پهريون آواز ساڳيا آهن
ٻيو ٻي	ٻيو	(ٻ) ۽ (پ) قريب المخرج آهن انهيءَ ڪري (يو) ۽ (اي) ادل بدل ٿي ويا آهن
ڪم نه	ڪن نه	هن ۾ (ڪ) ۽ (ن) قريب المخرج آهن، انهيءَ ڪري ٻئي لفظ ملي هڪ لفظ ٿي ويا آهن. نه فقط ايترو، پر (ڪن) ڪي (ڪم) مان بنائي، (ن) جدا آندو ويو آهي.

مثال :

”ماءُ پنهنجي پٽ کي چيو: ڌر ٿٿيءَ جو وتين ٿو رلندو، گهر اچي ويهه“

آفيس ايندين ڪن نه؟

”تو ۾ ٻيو ڪم آهي“

شڪارپور جي محوري جون ڪجهه ٻيون خصوصيتون

ڳالهائڻ جي انداز، لفظن جي استعمال جي لحاظ کان شڪارپور جي محوري جون ڪجهه ٻيون خصوصيتون به آهن، جن مان ڪجهه هيٺ ڏجن ٿيون

۱. اڳ ۾ اچي چڪو آهي، ته شڪارپور شهر جا رهاڪو ”آٺائڻ“ بدران گهڻي قدر لفظ ”گهرائڻ“ ڪتب آڻيندا آهن. ”مان کي ڪراچيءَ مان ڪجهه چيزان گهرائڻيون آهن“

۲. شڪارپور جا رهاڪو خير (”خ“) تي زير بدران ”خير“ (”اي“ بدران ”اي“) چوندا آهن:

۳. شڪارپوري لفظ ”ني“ فعل جي پويان هڪ خاص انداز ۾ چوندا، جنهن مان صاف ظاهر ٿيندو آهي، ته شڪارپوري پيو ڳالهائي. چوندا :

(۱) ويو ني (۲) ڪراچيءَ ويندي ني، ڪن نه (۳) ماني ڪائڻ اچو ها ني (۴) آيو ني (۵) هلو هاني (۶) ايندءِ ني (۷) ڏٺو ني، ته ڪيئن پيو آڪڙجي. (۸) تهاڻ پي اچو ها ني، (۹) اٿ ني، هل ني.

يعني ڪنهن کي خطاب ڪرڻ وقت لفظ ”ني“ چيو وڃي ٿو، جنهن جي ڪا جدا معنيٰ نه ڪونهي، پر اهو فعل کي زور دار ۽ چٽو بنائي ٿو. ان ۾ پيار ۽ پنهنجائپ جو مفهوم به سمايل آهي. ٻين لهجن ۾ ان جي بدران ڪڏهن ڪڏهن (نه) ڪتب آندو ويندو آهي، پر ان

۾ اهو رس رچاءُ ۽ معنويت ڪانهي.

هن لفظ جي اصل نسل جي جاچ ڪندي منڊاري ٻولين ۾ ”نا“
لفظ مليو. منڊاري ٻولين ۾ ڪنهن ويجهي ماڻيائي کي سڏڻ وقت
”نا“ لفظ استعمال ڪندا آهن. موهن جي دڙي مان دراوڙي نسل جي
ماڻهن جا آثار به مليا آهن. ته منڊا نسل جي ماڻهن جا نشان به مليا
آهن. ان کان سواءِ سنڌي ٻوليءَ ۾ دراوڙي ٻولين جا آثار ۽ اهڃاڻ به
مليا آهن، ته منڊا ٻولين جا لفظ به نظر اچن ٿا. موچي، نانارو، بڪرو ۽
ڀاڙو منڊاري ٻولين جا لفظ آهن، انهن مان ڀاڙو ۽ بڪرو شڪارپوري
لهجي ۾ گهڻو ڪتب اچن ٿا. انهيءَ ڪري چئي سگهجي ٿو، ته
”ني“ منڊاري ٻوليءَ جي ”نا“ جي بدليل صورت آهي.

۴. شڪارپوري لهجي ۾ (ڙ) تعصير جو استعمال گهڻو ٿيندو
آهي. مثلاً چوندا ”ڀاڙا، هٿڙي ويهه“. ويهه جي پڇاڙي ۾ پيش
تعصير جو اچار تي زور ڏيئي، ان کي سهڻي ڌار سان ڊگهو ڪندا.
انهي ڪري گفتگو ۾ ميناڄ پيدا ٿئي ٿو. ”(۱)

اهڙيءَ طرح ”منا“ کي ”مڙا“، ”رنا“ کي ”رڙا“، ٿڻا کي
”تڙا“ ۽ ”ڦٽا“ کي ”ڦٽڙا“ ڪري به اچاريندا آهن. ”ادل“ کي
”ادلڙا“ ۽ ”پٽ“ کي ”پٽڙا“ به ڪڏهن ڪڏهن چوندا آهن.

۵. من = هن جي لفظي معنيٰ ته ”دل“ آهي، پر شڪارپور وارا
ڪنهن کي پيار سان مخاطب ٿيندي هي لفظ ڪم آڻيندا آهن.
چوندا: ”من“ تنهنجو نالو ڇا آهي.

۶. لاڙڪاڻي جي عام محاورو ۾ ”وڪڻڻ“ لفظ استعمال ٿئي

(۱) ڪاڪو پيرومل ”سنڌي ٻوليءَ جي تاريخ“ ۱۹۷۲ع (ص ۹۹).

ڪونه ٿيندو آهي. چوندا آهن:

”فلاڻي جاءِ ڪپائي (روڪي)”

”فلاڻو بس اسٽال تي بسڪوٽ ڪپائيندو آهي،“

”فلاڻو زمين ڪپائي ٿو“

شڪارپور شهر جا ماڻهو ائين ڪونه ڳالهائيندا آهن. (البت شڪارپور جي بهراڙيءَ جي ماڻهن مان ڪجهه ائين ڳالهائيندا آهن. خاص طرح سان انهي علائقي جا ماڻهو، جيڪي لاڙڪاڻي ضلعي لڳ رهن ٿا.

لاڙڪاڻي جا ماڻهو ”نهرائڻ“، ”جوڙائڻ“ تعمير ڪرائڻ جي معنيٰ ۾ استعمال ڪونه ڪندا آهن. هو ائين ڪونه چوندا، ته ”فلاڻي جاءِ جوڙائي“: ان جي بدران چوندا: ”جاءِ هٿائڻ“، ”جاءِ ڪٽائڻ“ چوندا: ”فلاڻي واه جو جاءِ هٿائي ڇڏي“، يا چوندا: ”پت ڪٽائڻي آهي“

شڪارپور جا ماڻهو ائين ڪونه ڳالهائيندا آهن. هو چوندا آهن:

”سليمان جاءِ نهرائي آهي.“

”پت کي ٻيهر نهرائڻو آهي.“

معياري محاورو ۾ جنهن واحد لفظ جي پويان (ي) نه هوندي آهي، ان جي پويان (ين) ملائي جمع بنايو ويندو آهي. مثلاً ”اک“ جو جمع ”اکين“ ڪيو ويندو آهي. شڪارپور جي محاورو ۾ (ين) جي بدران (ن) پڇاڙي ملائي ويندي آهي، انهي ڪري اکين جي بدران ”اکن“ چيو ويندو آهي. اهڙي طرح ان قسم جا ٻيا جمع به (ين) بدران (ن) پڇاڙي ملائي ٺاهيا ويندا آهن.

۷. شڪارپور جا رهاڪو لفظ ”گهرجي“ جي بدران ”کڀي“ به ڪتب آڻيندا هئا. شڪارپور جي نثر نويسن جي نثر مان اهڙا مثال ڏجن ٿا، جن ۾ کڀي استعمال ٿيل آهي:

”هڪ ٻي سان وقت ناوقت اهنج سهنج ۾ همدردي ڪرڻ کڀي“
 (”اسان جي ملڪ جا اسان تي حق“، مولوي عبدالڪريم
 چشتيءَ جو مضمون، شايع ٿيل ماهوار ”سندو“ سيپٽمبر ۱۹۳۳ع
 (ص ۳۳).)

”هينئر ظاهر آهي، ته دنيا ۾ صلح سانت ٿيڻ کڀي، جنهن جي
 گهڻي جوابداري، آمريڪا ۽ انگلينڊ تي آهي“

(”دنيا جو صلح ۽ هندستان“ بولچند جو مضمون، شايع ٿيل
 ماهوار سندو جولاءِ ۱۹۴۳ع، ص ۴-)
 (۸) ”ٻي“ جي معنيٰ به لفظ ”اور“ فقط شڪارپوري محاورو ۾
 ڪتب اچي ٿو.

مثال:

”هي ڪپڙو اورِ قسم جو آهي“

”هي ماڻهو ئي اورِ نموني جو آهي“

شڪارپور جي ڪن شاعرن ۽ نثر نويسن به اهو لفظ ان معنيٰ ۾
 آندو آهي. ڪئلداس ”فاني“ پنهنجي هڪ مضمون ”ماءُ“ ۾ لکي
 ٿو:

”جهت پٽ کيس دنياڻي اورِ نظر آئي“

(ماهوار ”سندو“ آگسٽ ۱۹۳۶ع، ص ۵)

(۹) (۴) جي بدران (اٺون) استعمال ٿئي ٿو، جيئن:

”سومرا تون جمع سياڻي سکر ويندا“

(۱۰) سرائڪي لفظ

(۱) هن محاوري ۾ سرائڪي زبان جا ڪجهه اهڙا لفظ داخل

ٿيا آهن، جيڪي ٻين محاورن ۾ ڪونه ٿا ملن. مثلاً:

ڏائڻ = وهنجڻ، وهنجڻ جي معنيٰ ۾ هي لفظ سرائڪي زبان ۾ مروج آهي.

ٻيءَ = مڙس (پٺئين = مڙسڻهن) مثلاً هڪ عورت ٻيءَ کي چوندي:
”پٺئين ڪاڏي ويو آهي“

جهام: لاڳيتو ڌڪ. حضرت مولانا امروٽي هي لفظ هن طرح آندو آهي:

”سورن لاتس آندر ۾ درد جي جهام“

نيڙي = ختم ڪئي. حضرت مولانا اهو لفظ هن طرح آندو آهي.

”برهه اوهاڻ جي بيوس ڪيڙي، سرت هڻڻ جي ساري نيڙي“

پرت ڪيون اهڙيون ڪاريون“

ڪول = پاڻ وٽ. حضرت مولانا امروٽي، اهو لفظ هن طرح آندو آهي:

”ڪول وهار ته ”حسن“ نهاري، مال مڏيون سڀ گهوري.“

هو وڻ: هجڻ. ڪڏهن ڪڏهن ڪن شاعرن ”هڻڻ“ جي

بدران ”هو“ استعمال ڪيو آهي. مثلاً:

”ساڻ نفيءَ جي نفس نه ماريئي، هستي هو وڻ مور نه

ڳاريئي، ڇڏي دوئيءَ جو دستور“

(مولانا امروٽي)

”رهي هو وڻ نه اُت ڪاڻي، ڀرت جن پور سان پائي“

(مولانا امروٽي)

”يار ته توسان سدا، تون فڪر ۾ هووڻ سندي“

(مولانا امروٽي)

ڪريندا = ڪندا. سامي پنهنجي سلوڪن ۾ ڪن هنڌ

”ڪندا“ جي بدران ”ڪريندا“ ڪتب آندو آهي. مثلاً:

”سچ سڃاتو جن، سي ڪوه ڪريندا ڪوڙ ڪي“

”تن ڪي ڪوه ڪريندو ڪال، جي مرڻ ڪئون اڳي مٿا“

انارنهن: ارڙهن سامي لفظ ”انارنهن هن طرح آندو آهي:

”ڇهه انارنهن چار، ڳالهه چون ٿا هڪڙي،“

ڏنڪ = توڪ، مثال:

”ڏنڪ نه ڪر، ته ڪيان نه سڌو.“

(۱۱) فارسي زبان جو اثر: جيئن ته هتي ڪجهه عرصو پٺاڻن

جي حڪومت رهي، انهيءَ ڪري ڪيترا فارسي ۽ پشتو لفظ هتي

جي عام محاورن ۾ داخل ٿي ويا آهن. انهيءَ ڪري اهي لفظ ماضي

قريب کان عام محاورن طور مستعمل آهن:

نت = هميشه، آغا صوفي پنهنجي شعر ۾ اهو لفظ هن طرح آندو.

آهي:

”هجر کان هوت عاجز جي، آڪيان نت آب چاري آ،“

انت = آخر، نيٺ، نهايت.

پيشن / پيشي = شام جو وقت فارسي لفظ آهي: ”پيشن“،

جنهن جي معنيٰ آهي: ٻيپهريءَ جو وقت. هي لفظ فقط شڪارپور

جا ماڻهو استعمال ڪن

ٿا. شڪارپور جي محاوري ۾ ”پيشن“ به ڪتب اچي ٿو، ته انهيءَ ئي معنيٰ ۾ ”پيشي“ به. يعني ”پيشن“ هتي بگڙجي ”پيشي“ ٿيو آهي. مثال:

پيشيءَ جو اچجانءِ، ته ڪتاب ڏيندو مانءِ.“

بهره = فائدو، نصيب قسمت. ئي فارسي ۾ لفظ ”بهره“ جي اها معنيٰ آهي. هي لفظ عام محاوري ۾ به اچي ٿو، ته شاعرن به استعمال ڪيو آهي. مولانا امروٽي فرمائي ٿو:

”بخشش جو بهرو گهران ٿو، ڏيب ڏي اهڙو ڪريم“

بيڪاري: شڪارپور جي لڳ ”بيڪاري، نالي ڳوٺ آهي. اتي ”بيڪاريءَ نالي ذات جا ماڻهو رهن ٿا، جيڪي سبزي ڀوڪيندا آهن، ۽ شڪارپور جي منڊيءَ ۾ آئيندا آهن. معلوم ٿئي ٿو ته ”بقالي“ مان ڦري ”بيڪاري، ٿيو آهي. ڇاڪاڻ جو فارسي ۾ بقال = سبزي وڪڻڻ وارو.“

نافت = ان هوند، ڪوٽ.

ماضي قريب ۾ شڪارپور جي شاعرن ۽ نثر نويس ان به اهو لفظان معنيٰ ۾ آندو آهي، مثلاً:

”اڄ سڄي هندستان ۾ ڪپڙي جي ناft ٿي پئي آهي“

(بولچند راجپال جو مهتممي نوٽ، ماهوار سنڌو، مارچ - اپريل

۱۹۴۵ع، ص ۹۰)

افراتفري = هل چل، گهبراهت.

مدا = عربي لفظ ”مدعا، بگڙجي ”مدا“ ٿيو آهي. معنيٰ اٿس :

مطلب، مراد، مقصد، شڪارپوري محاورې ۾ مڊا انهي معنيٰ ۾ ڪتب اچي ٿو.

شامت = بدقسمتي، مصيبت. ماضي قريب جي نثر مان مثال:
 ”برھمن جو فرض هو، ته هن شامت جي وقت ۾ هو پنهنجا کيسا
 کولي مظلومن جي مدد ڪن ها“ (مھتممي نوٽ، سنڌو، جون
 ۱۹۳۵ع، ص ۷۲).

مندفڪر = ”فڪرمند“ لفظ، عوامي محاورې ۾ اڌل بدل ٿي،
 ”مندفڪر“ ٿي ڪم اچي ٿو.
 مثال:

”حاجي، ائين چو ويٺو آن، ڪهڙي مندفڪريءَ ۾ آن“
 عڪس = پاڇو: دشمني، ضد، وير. هن محاورې ۾ ”دشمني“ جي
 معنيٰ، ۾ ڪتب اچي ٿو.

عڪسي = دشمن. مثال ”سليم اسان سان عڪسي آهي“
 تفيل = (اصل ۾ لفظ آهي. ”تلف“ = ضايع، برباد، نقصان) هن
 محاورې ۾ هي عربي لفظ بگڙجي ”تفيل“ ٿيو آهي. هيئنر اهو لفظ
 ”پيل ۽ نقصان“ جي معنيٰ ۾ ڪتب اچي ٿو. مثال:
 ”دورن فصل سڄو تفيلي ڇڏيو“

افراط = (اصل لفظ افراط) اجايو، زيادتي، حد کان وڌي وڃڻ.

شهر شڪارپور جي ٻوليءَ جي خاص لفظن جي پتي

شڪارپور جي محاورن ۾ اڳ ۾ ذڪر ڪيل لفظن کان سواءِ
ٻيا اهڙا لفظ به ڪتب اچن ٿا، جيڪي ٻين محاورن ۾ يا ته مستعمل
ئي نه آهن يا وري شڪارپور جي محاورن جي ڀيٽ ۾ تمام گهٽ
استعمال ٿين ٿا. اهڙن لفظن مان ڪجهه هيٺ ڏجن ٿا:

اَپَل = آسرو، ٽيڪ، مثال: ”ابو امڙ وڏي آيل آهي“

اَٽِيَوُ = متان، شايد، امڪاني ضرورت. مثال: ”آٽيو کان پيسا
ڪنئون آيو هان“

ارجھڻ = الجھڻ (”ر“ بدلجي ”ل“ ٿيو آهي). منجهي پوڻ، ڦاسي
پوڻ (”سُرجهو“ جو ضد). مثال: ”ڇا ۾ اچي ارجهيو آ؟“
اوڻپو = چالاڪي، هوشيارِي.

اوجھراڪي = ننڊ جو گھيرت، جهوٽو، شعر مان مثال:

”اڪين کي اوجھراڪي تنهن وٺي ويئي“ (مولانا امروٽي)

اَرس = سستي، ڪاهلي. ماضي قريب جي نثر مان، مثال:

”جيڪڏهن اسان چاهيون ٿا، ته اسان جو ملڪ ٻين سان ڪلهو

ڪاهي ۾ ملائي، ته اسان کي سستي ۽ آرس ڦٽو ڪرڻو پوندو.“

(بولچند راجپال جو مهتممي نوٽ، سنڌو آگسٽ ۱۹۳۵ع، (ص. ۴۴)

اُڪرس = گھٽ، پوسٽ، مونجهه

اليل = پور، اڌما.

اڻ کليل = بيمار، هيٺو.

اڪاڻڻ = بند ٿيڻ، شاھ لطيف ”اوڪاڻڻ“ آندو آهي؛

لالن جنين نہ لو، تن جون اوڪاڻن نہ اڪيون“

حضرت مولانا امروٽي ”اڪاڻڻ“ آندو آهي؛

”نينهن ڇڏيا پيا خيال، جيڏيون جيءُ تان ويم اڪاڻي“

اڪو = سمورو، شعر مان مثال؛

توڙي هن جو بند سر ٿئي، يا اڪو گهر ٻار بند“

(ماسٽر حبيب الله آزاد ڳڙهي ياسين جو نظم ”ڇوڏهين صدي

جي حالت“ شايع ٿيل ”سندو“ اپريل ۱۹۴۰ع، ص. ۲۵)

اولاڻيون = بهراڙيءَ ۾ ٻه چار نوجوان گڏجي جهنگ وڃي ڪاٺيون

ميڙي، پري ٻڌي گهر کڻي ايندا آهن. ان لاءِ چوندا آهن: ”ڪاٺيون

ڪرڻ ٿا وڃون.“ جنهن جاءِ تي ڪاٺيون ميڙي گڏ ڪندا ويندا

آهن، ان کي ”اولاڻيون“ چوندا آهن، يعني اولاڻيون، معنيٰ ”ڪاٺين

گڏ ڪرڻ جي جاءِ.“

باڪَسُ = شڪارپور جي عام محاورو ۾ ماڇيس کي ”باڪَسُ“

چوندا آهن.

بدبدو = لفظي معنيٰ: پاڻيءَ جو ڦوٽو، ڦوڪڻو. هن محاورو ۾

اصطلاحي معنيٰ آهي: ٺاه، بهتان. مثال:

”ڳالهه ۾ آهي ڪجهه ڪونه، اجايو ڪڍي بدبدو ٻڌو اٿائين“

بَلَبَ = پري، وڏي هٿ.

بڪوات = ”بڪواس“ بدران عام محاوري ۾ ”بڪوات“ چوندا آهن. مثال: ”بڪوات بند ڪر، نه ته ڏيندو سانءِ مار“
 بود = مستي، مثال:

”جمعو بود ۾ اچي ٿيا ٽينگ ڏيڻ لڳو.“

هي لفظ جعدالي ۽ فراڪي محاورن ۾ به ساڳي معنيٰ ۾ ڪتب اچي ٿو.

بتر = خراب. اصل ۾ ”بدتر“ بدلجي بدتر ٿيو آهي. (ب) ۽ (ت) جيئن ته، قريب المخرج آهن، انهيءَ ڪري (د) ۽ (ت) ملي، فقط (ت) ٿيو آهي.

بيڪ = ويس، لباس.

بڪيڙو = ڦڏو، جهيڙو.

بوڪڙ = وڏو آواز، مثال: ”هرو ڀرو بوڪڙ نه ڪر.“ ٻين محاورن ۾ ”بوڪت“ ڪتب اچي ٿو.

ٻنگر = ”وڻن ۾ نون ڦٽل گلن جي قطار، ڪچو گل، گونچ ۽ ڪچوسنگ، ٻور جھالر. مثال:

”وڻن جي ٻنگر ته ڏس، ڪيڏي نه سهڻي ٿي لڳي“

”رئي جي ڪنارن جي ٻنگر، واه جو ڀريل آ.“

ٻين محاورن ۾ ان معنيٰ لاءِ لفظ ”ٻنگ“ استعمال ٿئي ٿو.

ٻن سين ۾ سج = ٽاڪ منجهند. مثال:

”ماءُ پٽ کي چيو: ٻن سين ۾ سج آ، ابا ٻاهر نه نڪرجانءِ.“

هن معنيٰ لاءِ ”ڌرتي. ٽاڪ منجهند. ڪانو جي اک ٿي نڪري“، به

استعمال ٿيندا آهن.

تهوت يا تاهوت = ”تڪڙ“. مثال:

”اسلم تهوت مچائي ڏني آ، ته جلد ڪر ته ڪراچيءَ هلون.“
ماضي قريب جي شڪارپور جي شاعرن ۽ نثر نويسن به هي لفظ
ڪتب آندو آهي.

توءَ = تپش مثال:

”ڏاڍو سٺيءَ آ، اچي باهه جي توتي ويهه“
تهدر = نئون، پختو ڪپڙو. مثال:

”صاف تهدر ڪپڙو آه“

تباڪ = گهڻو ڪائيندڙ، پيٽوڙي. هونئن ”تباڪ“ جي معنيٰ آهي:
پاٽڙو، نڪر جي ٿالهي، ٿالهي. شڪارپوري لهجي ۾ ”تباڪڙو“ به
ڪم اچي ٿو. هي نين يا تڪر جو ٿانءُ ٿئي ٿو، جنهن ۾ ڳوٺاڻيون
عورتون ٻي گهر مان ٿاندا کڻي اچي، پنهنجي گهر باهه ٻارينديون آهن.
مثال:

”عورت ڌيءَ کي چيو: تباڪڙو کڻي، جمعي جي گهرئون ٿانڊو
ته کڻي اچ.“

پڙو = ڪا شيءِ بند ڪرڻ لاءِ وٺڻ جي پنن مان يا ڪاغذ مان ٺاهيل
پشڪيت. مثال: ”ڇا ڳالهه آ، جو مٺائيءَ جا پڙا پيا اچن“

ماچس کي به ”پڙو“ چيو ويندو آهي. مثال: ”پڙو“ ڏجانءِ، ته ٻيڙي دکايان
پٽڪو = پڳ

پرڻيت = ويساهه، اعتبار. شعر مان مثال:

”ڪو پريمي پيو ڀرتيت سان، بلاڪئون ٻڃي“ (سامي)

”پيهي ڏس ڀرتيت سان، دل جو کولي در“ (سامي)

پنڻ = موڪلڻ (شڪارپور جا هندو ڪتب آئيندا هئا)

پئي = ڪاڪوس. چوڻي آهي: ڏند ته مٿي، نه ته پئي.“

پاڙ = وڏو چلهو، تنور، ڪورو. مثال:

”وڃي پاڙ ۾ پوي، اسان جو ڇا؟“

نرڻ = خوش ٿيڻ : مثال :

”اولاد کي ڏسي پيو ٿو نري“

شعر مان مثال:

ڏسي منهن محبوب جو، راتيون ڏينهن نري“ (سامي)

جات جماعت = ڪڙم قبيلو

جوهڻ = تڪڻ. مثال

اهڙي جوهه وجهي ويهي رهيو، جو اک ئي نه ڪڍي“

جوبگي = جهڙي. ماضي قريب جي نثر مان مثال : ”بي ڳالهه هيءَ“

ديان ۾ رکڻ جوبگي آهي، ته شڪتي ناس نه ٿي ٿئي، (بولچند جو

مضمون: ڳالهائيندڙ باسڪوپ يا فونو، ماهوار سنڌو، سال

۱۹۳۲ع، (ص. ۴۹)

چولو = پهريان.

چُٽڙو پاڻي = درياءَ يا واه جو پاڻي، وهندڙ پاڻي.

چيئڙ = چيئڙ (چيهڙ) سنيون عادتون. مثال: ”ڦلاڻي ۾ ”چيئڙ“ ئي

ڪونهي

ڌام = مال، دولت، ڪاڌو، مثال:

مان وٽ ”ڌام“ رکي آ ڇا؟ جو اڌار وٺڻ آيو آن

شعر مان مثال:

”سرگ جهڙو ”ڌام“، سامي ڄاڻي سڀنو“.

ڌن = خيال، ڌيان. مثال:

”سومر پنهنجي ڌن ۾ آ، هيڏي ڏسي ئي نه ٿو.“

ڌئونڪ = هر هر ساڳي ڳالهه جو ورجاء. مثال:

”ڌئونڪ ڇڏي ڏي، مان ڪوشش وٺندس“

”ڌئونڪ ڪٿي لائي اٿئي، مان به اياڻو ناهيان، جو نه سمجهان“

ڌاجو = ڌاج. شڪارپوري محاورو ۾ ”ڌاجو“ چون، ٻين محاورن ۾

”ڌاج“ چون.

ڌوگهو = گهڻي اڃ، اسات. مثال:

”ڌوگهي ورايو اٿئي ڇا؟، جو هر هر پاڻي ٿو پيئين.“ ٻين محاورن ۾

”ڌوگهو“ چون.

ڌڌل = ڌڪايل، ستايل. مثال:

”صديق، زماني جو ڌاڍو ڌڌل آ“

ڌوڏا = ڌوڪا، اڻ رسيل ڪارڪون.

ڌوڏا = اکين جا تارا

ڌِرَ = وقفو، مهلت، سستي، وٽي. مثال:

”موتي اچڻ ۾ ڌِر نه ڪجان.“

”وڃڻ ۾ ڏرَ ڪيءَ ته ڪم ڪونه ٿيندو“

دونڪڻ = ٽمڪڻ، جهرمر اٿڻ. مثال:

ڏيئو اڃا ته دونڪي پيو“

بين محاورن ۾ به ”دونڪڻ“ استعمال ٿئي ٿو.

ڏيب = بخشش، عطا، شعر مان مثال:

”بخشش جو بهرو گهران ٿو، ڏيب ڏي اهڙو ڪريم“

(مولانا امروٽي)

ڊنب (ڊرنب): ماڻهن جو ميڙ. مثال:

”گوءِ تي ڊنب ماڻهن جا هئا،“

رھو = رس

روازي = رياءِ رکندڙ

ربڳاڙيو = رت يا ڪنهن پيءُ پائين جون ڌارائون.“

رُون=درياءُ يا واھ جي پڪَ ۾ سنهي گھاري، جنهن مان پاڻي سمندو رھي.

راھ = ڳاھيل ان جو ڍڳ، ٻار.

راھڪ = ڪڙمي، هاري.

هن محاوري ۾ ”ٻار، بدران“ ”راھ“ ۽ ”هاري، جي بدران گھڻو ڪري ”راھڪ“ چيو وڃي ٿو. مثال :

اڄ ڪلھ اھي محنتي راھڪ به نه رھيا آھن، جيڪي ٻنيءَ مان گند گاه ڪيندا رھن، ته پوک سٺي ٿئي.“

رڀي رڀي = گھيتاري، لفظ ”گھيتاري“ به شڪارپور جي محاوري

۾ ڪم اچي ٿو.

ريڪ = ليڪ، نشان ”ريڪا“ بدران ”ريڪ“ چيو وڃي ٿو.

زمرڪ = وڏو نقصان، مثال:

”چپ ڪر، ته ڏيانءِ، نه زمرڪ“

سُٿرو = سولو. مثال:

”سيڙائڻ تنهن سندن سڙو، فنا جو فن سڪڻ گهرجي

(مولانا امروٽي)

”اهو ڪم سُٿرو ناهي، جيئن تو سمجهيو آ.“

سيهيو = لاڳاپو، واسطو. ٻين محاورن ۾ ”سهو، ڪم اچي ٿو. مثال

: ”سليمان پورهئي جي سيهي جي ڪري، لڏي اچي هن ڳوٺ ۾ ويٺو آ.“

سبيل = گهڻو، جهجهو، هونئن هن جي لغوي معنيٰ آهي: رستو

سڙڪ، وات، طريقو، تدبير، خدا ڪارڻ پاڻي. شڪارپور جي محاري ۾ استعمال:

”ٻوڙ ڪجهه سبيل آڻجانءِ، ته پورو پوي“

ستوهه = تائيد، ڀارت، گهڻو چوڻ، مثال:

”شهر اچڻ وقت، جمن ستوهه ڪيو هو، ته مون جي لاءِ پنکو وٺيون اچجاءِ.“

سَرسُ = وڌيڪ - مثال:

”ننڍو چوڪرو وري گهٽ آ ڇا؟ سيرسرس آ.“

سَنڌو = فرق، نشان. مثال:

”ڏسو هنن ٻن ڪپڙن ۾ ڪيڏو نه سنڌو آ.“

سوَنسو = وهم، شڪ مثال :

”سوَنسو نه ڪر، الله ڪي سنڀاري ڪم ڪي لڳ“

سمببائيو = وڻيو، پسند آيو، شعر مان مثال :

”واهم واهم سڄڻ رنگ لايو هو، وهه واهم حسن سببائيو تو.“

ٻين محاورن ۾ سببائو اچي ٿو. شاهه لطيف چيو آهي :

”لنگهي سير سنوان ٿيا، ساھڙ سببائا“

صدق = ويساهه، اعتبار، عقيدو. سامي اهو لفظ ان معنيٰ ۾ آندو آهي :

”ديئت ڪڍيائون دل مئون رڪي سمَ صدق“

ڦڪرو = وائڪو، پڌرو. مثال :

”قميص ٺوڙيءَ تي وجهه، ته ڪجهه ڦڪري ٿئي،“

ڦڪل = اٽڪل، تدبير، سياڻپ (لفظ ”فڪر“ جي بگڙيل صورت) مثال :

ڦڪل سان ڦاڙي، پردو پيند پرم جو“ (سامي)

ڦيهه = مار. مثال :

”وڏيري راهڪ ڪي هروپرو ڏاڍي ڦيهه ڪڍي.“

ڪنگڙي = هٿ جو زيور. هن محاورو ۾ چوڙيءَ لاءِ گهڻو ڪري

ڪنگڙي ڪم ايندو آهي.

ڪَسَربَل = ناراض، ڪاوڙيل: (مصدر : ”ڪَسَرَ.“ ٻين محاورن ۾

”ڪَسرجڻ“ آهي) مثال :

”پنهل کي ڪم لاءِ مان نه چونڊس، مان سان ڪَـسـِـرِـلُ آه.“

ڪُـتَ خَلق = عام رواجي ماڻهو مثال :

”گوءِ تي ڪت - خلق اچي گڏ ٿي هئي“

ڪاتر (خاطر) = واسطي، لاءِ. شڪارپور جا هندو ”ڪاتر“

استعمال ڪندا هئا. مثلاً چوندا هئا:

”تنهنجي ڪاتر اهم ڪم ڪيو ٿم.“

ساميءَ به ڪاتر استعمال ڪيو آهي.

ڪانگهاري = پوئين کير واري مينهن يا ڳئون.

ڪنڌو = وهي.

ڪنڌو = اوڌر تي سودو وٺڻ. مثال:

”منگل سان مون جو ڪنڌو آ، حالي ته وڃانس ٿو سودو وٺندو.“

ڪيد = چَل، نڳي، دولا، هن محاوري ۾ ان لفظ جي اها معنيٰ آهي، هوشن ۽ محاورن ۾ ٻيون معنائون به اٿس، مثلاً ڏک، پيڙا، آزار، بيماري، عذاب. ڏولائو، شڪارپور جي محاوري جي حساب سان مثال:

”مائيءَ ڪيد ڪئي وڌو آ، اٿس ڪجهه به ڪونه.“

گند = بدمزگي. مثال :

”اجايو ڪئي گند ڪيو اٿائين، ڪير سمجهائيس؟“

گندان = هند - بسترا، رلهيون، اصل ۾ بروهي زبان جو لفظ آهي.

گيدو = کيسو.

لَبُ = اصل ۾ بروهي زبان جو لفظ، معنيٰ اٿس: نياڻيءَ جي وڪري

وارو پيسو. هن محاورى ۾ معنيٰ اٿس: رشوت، لالچ، لوپ، مٽڪي.
مثال :

”ڪاموري کي جيستائين لبيو ناهي، تيستائين ڪم ڪونه ٿيندو آ“

ليٽ = ٻوڏ - هتي ”ٻوڏ“ جي بدران ”ليٽ“ چون. مثال :

”۴۲ واري ليٽ وڏا ڪيس ڪيا“

لونجهه = ڳٽي، پچار. مثال: ڪريم کي ڪراچي وڃڻ جي لونجهه
لڳل آ“

لڳڙو = ڪمزور، ڪپڙو يا ڪمزور ماڻهو.

موريز = ڪاڪوس

مٿي = گاهه يا ڪپڙي جو ويڙهيل ٽڪرو، جيڪو ٿانون صاف
ڪرڻ ۾ ڪم اچي.

مٿو = گاهه يا ڪپڙي جو ويڙهو.

ميسٽو = بناوتي معصوم. مثال :

”آچر ڏسڻ ۾ ڪيڏو ميسٽو آ، پر آهي وڏو آڙيڪاپ.“

موشو = بهانو، عذر. مثال:

”موسو مان ڪان ملڻ کان موشو پيو ڪري“

مندو = گهٽ، ڍلو. مثال

”اڄ ڪلهه ڌنڌو مندو آ“

مُزرو = وڏو ڪمال. مثال :

”ايڏي پنڌ تان جلدي موٽي آئين مزرو ڪي“

اصل ۾ لفظ مجرو آهي، جنهن جي معنيٰ آهي: حيرت ۾ وجهندڙ
ڪم، تماشو، هنر، حرفت.

مڳي = غرور، ٽڪبر.

”آچر ڪي، دنيا تي ڏاڍي مڳي آهي“

مندر = ڪير وڪڻڻ وارو. مثال:

”عورت مرد کي چيو: مندر سان ڪير جي ٿيٽ ڪري ڇڏ“

مڃڻ = وڌڻ. مثال :

”انت نه مڙين، وڻ مڃرائي ڇڏيئي“

ماضي قريب جي نثر مان مثال :

”قط ڪاٺيون مڃي ناهي، لوڙهو ٺاهڻو آهي.“

(ڪيٿلداس ولي رام جو مضمون ”ننڍن ڳالهين مان انسان جي چرتر

جي پڇاڻ“، ماهوار سنڌو، اپريل ۱۹۳۶ع، ص (۵۲)

مونجهو = ڳڻتي وارو، پريشان - بي آرام، ”مونجهه“ ۽ مونجهارو

يڪراڻ ڪم اچي ٿو. شعر مان مثال:

”مونجهو تنهن کان ٿئين ڇو ٿو تون پيار“ (مولانا امروٽي)

مڃو = مجموعو، ماضي قريب جي نثر مان مثال:

”آهي انسان هوئن به هڏن جو ئي مڃو“

تتهنجي قدرت: (ڪيٿلداس فاني. سنڌو آگسٽ ۱۹۳۸ع، ص ۵۲)

نار = ٺار، تبض. مثال:

”تپ ٿي پيو آ، وڃان ٿو طيب ڪي نار ڏيکارڻ.“

ندان = (اصل ۾ ندان) آخر، ڊنگ، ڇيهه مثال:

”ندان امام بخش موٽي آيو“

نردڪ = بي ڊيو، مثال: ”وڏو نردڪ آ، ڪنهن کان ڪو نه ٿو
ڊجي.“ شعر مان مثال:

”ٿيو نرم نردڪ، ڪٿي جيءَ جنجير سپ“ (سامي)

نت = سدائين، هميشه مثال :

”هجر کان هوت عاجز جي اڪيان نت آب جاري آ.“

”يار، ڪجهه وقت ته ويهه، نت ٿوروئي ايندو آ.“

ونڌ = ساڳي ڳالهه جو ورجاءُ مثال:

”ٻڌم، بس، ونڌ ڪڍي لائي اٿئي.“

”ڇڏ ڪڍي ڳالهه ڪي، ونڌ ڪڍي ڪئي اٿئي“

ويڻو = پڪو- هٿ جي پڪي لاءِ شڪارپور جي محاوري ۾ عام

طرح ”ويڻو“ استعمال ٿيندو آهي.

وَنَ = رنگ. مثال:

”منهن پيو وَن وَن ڪريس، ڪوٽو ماڻهو پريئون پڌرو.“

ويڻنَ = مصيبت، ظلم، ايذاءَ، ڏڪ، مشڪلات، تڪليف. مثال:

”سومر! سليمان جي خبر لڌي اٿئي، ويڇاري سان وڏي ويڻن آهي.“

هن لفظ جو اصل بنياد آهي: ”بيڻن“ ڏکوئن، ويڻ، زخم ڪرڻ.

جيئن ته (و)، (ب) ۾ بدلايو ويندو آهي. انهيءَ ڪري هن محاوري

۾ ”ويڻن“ استعمال ٿئي. سامي پنهنجي سلوڪ ۾ ”بيڻن“ آندو آهي.

”ورجيس = ريت، رستم، سني عادت، سليقو. مثال :

هڪ عورت ٻيءَ لاءِ چوندي: ”فلاڻيءَ کي گهر جي ڦاڏي ورجيس

آهي.“ هي لفظ گهڻو ڪري عورتون ڪتب آڻينديون آهن.
 وهنواريو = (وهنوار = ڌنڌو) اصطلاحِي معنيٰ: هن محاورِي ۾
 شاهوڪار جي معنيٰ ۾ ايندو آهي.
 ”توڪي پاڻ خبر آهي، ته سڄي ويڙهي ۾ اسان جو ڪيڏو نه
 ”وهنواريو“ گهر هو.“

وسو = موڱو، پليل، واٽرو، بي خيال، بي خبر. مثال:
 ”وسن ڪئون وسري، ويو آدي گهر پانهنجو.“ (سامي)
 ويسوڙو = ويساري، وارو - مثال:

”ويسوڙو ٿي پيو آن ڇا، جو ياد ئي نه ٿو بيهي.“
 هن محاورِي ۾ هن لفظ جي اها معنيٰ آهي: ٻين محاورن ۾ هي لفظ
 ڪم ڪونه ٿو اچي.

ويسورو = حيرت، عجب، ارمان، ڏک، فڪر، گڻتي. مثال:

”مان کي اها ڳالهه ٻڌي، ڏاڍو ويسورو ٿي پيو.“

وهڪيل = ويهجي ويل، هيٺ ٿي ويل، مثال:

”جاءِ جو هڪ پاسو وهڪيل ٿو ڏسجي“

”مينهن يا ڳئونءَ جو کير ڇڏائي وڃڻ“ مثال:

”مينهن کي کير ئي ڪونهي، وهڪيل آ.“

ٻين محاورن ۾ ”وهڪيل“ جي بدران ”وهڪوڙ“ ڪتب اچي ٿو.

هشناڪي = چالاڪي، خبرداري،

هندورو = پينگهو، هتي ”پينگهو، لاءِ گهڻو ڪري ”هندورو“
 استعمال ٿيندو آهي.

هِيڪل = اڪيلو، هن محاورو ۾ ”هِيڪل“ بدلجي ”هِيڪل“ ٿيو آهي.

يڪو = هڪ - منو، سڄو سارو، سمورو، مثال :

”يڪو هليو وئين.“

هتي انهيءَ معنيٰ ۾ ڪتب اچي ٿو. هونئن ٻي معنيٰ به اٿس، جهڙوڪ: هڪڙو، تنها، اڪيلو.

ٻٽا لفظ

طعنا ٽنڪا = ڦٽ جٺ، شعر مان مثال:

”طعننا تنڪا سر تي سهندي، جڪ ماري پل سڄو جهان“

(نمائو فقير)

چٽا پٿان = ذرار پيرزا، شعر مان مثال:

”محنت مارن جي رت رٿاريم، ڪيم فراق چٽاپٿان“

(مولانا امروٽي)

”رڌ سڌ = غير رواجي طاقتون. شعر مان مثال:

”هوا جن جي هٿ ۾، رڌ سڌ جهڙا ٿوڪ“ - (سامي)

”رڌ سڌ سڀ ڪئي، سونپيائين شيوڪ ڪي“ - (سامي)

لُٺو لُٺو = سڄو جسم، شعر مان مثال:

”وسيو ميگهه مهر جو، لُٺو لُٺو ڪلي بهار“ - (سامي)

”لُٺو لُٺو رس پيئن، آتم پد اپار جو“ - (سامي)

”تنهنجي مهر ميا سان، لُٺو لُٺو سڀ ناري“ - (سامي)

”لُٺو لُٺو سڀ ناري، سيتل ٿيو سامي چئي“ - (سامي)

لِنَوَ لَارَ = ذرو. مثال:

”لڳي مایا موھ جي، ڪوڙي لِنو لاري“ - (سامي)

”لِنو لغار = ناتو، تعلق

”ڪن پلڪ = جھٽ پٽ، جلد ئي. مثال:

”دير ئي نہ لڳي ڪن پلڪ ۾ ڪم ٿي ويو“

ڪرڪر = رنجھ ڪنجھ. مثال :

”بابا هر ڳالھ ۾ ڪرڪر نہ ڪندو ڪر.“

اڳ پوءِ = هر طرف، شعر مان مثال:

”اوچتو اڙجي وئين، اڳ پوءِ نہ سنڀاريو“ - (بهاول فقير)

”سرت سنڀار = ڄاڻ، هوش - مثال:

”اٿي ڪا اسان جي بہ سرت سنڀار؟“ يا صفا وساري ڇڏيو اٿئي.“

شعر مان مثال:

”رڪن نہ رتيءَ جيتري، سامي سرت سنڀار.“ - (سامي)

”اروار پار = هن پار هن پار. شعر مان مثال:

سادو چڙهيو سير تي، اروار پار پيئي“ - (سامي)

سرد گرم = گرمي سردي.

ريت مٺي = هر قسم جي زمين. مثال:

نہ سرد نہ گرم ريت مٺي، نہ جاڳ رهي، نہ خواب عجيب“

(غلام علي مسرور)

لُئَوَ لُئَوَ نري پون = تمام گهڻي خوشي حاصل ٿيڻ. شعر مان مثال:

”تنهنجي مهر ميا سان، ڪنو ڪنو سڀ ناري“ - (سامي)

”جنهن سمت مٽائي من جي ڪنو ڪنو سڀ ناري“ - (سامي)

تازيون تاڪ لڳي وڃڻ = حيرت ۾ پئجي وڃڻ. مثال :

”ارباب جي اها حالت ڏسي، مهنجا ته تازيون تاڪ لڳي ويا.“

ڪنڊون کير پيئڻ = خوشيون ملهائڻ. شعر مان مثال:

”گڏيا رهن سڀ سان، پين ڪنڊون کير“ - (سامي)

”ساب پوڻ = ڪاميابي حاصل ٿيڻ. مثال:

”الله ڪيو، جو پورهيو ساب پيو“

شعر مان مثال:

”جهد جو جنهن جو، سو سڀ ساب پيو“ - (سامي)

چپ چٽڻ = ارمان ڪرڻ، افسوس ڪرڻ، مثال :

”چپ چٽيندي راتڙي وهامي ويئي“ - (سامي)

هٿ پائڻ = هٿ وجهڻ، مثال:

”هر هر هٿ نه پاء، عشق جي اسرار ۾“ - (سامي)

چڱا پير هلڻ = سٺو برتاءُ ڪرڻ. نثر مان مثال:

”هو صاحب پنهنجي جیوت ۾ عام ماڻهن سان چڱائي پير هليو“

(سندو جنوري ۱۹۳۹ع)

واريَ چڏڻ = ختم ڪري چڏڻ، ليڪ ڏئي چڏڻ.

”عيسيٰ وٽان ڪڍي به پيسا نه ملندءِ، هاڻي اهي پيسا واري چڏ.“

هوءَ هوءَ ڪرڻ = دانهون ڪرڻ

پُون پُون ڪري وٺي وڃڻ = ڳالهائڻ سان ننڊڻ، جاڏهون تاڏهون ڳالهائي ڪمزوريون بيان ڪرڻ. مثال: ”ويس ته سڀ پون پون ڪري وٺي ويا.“

ڪبتون ڪرڻ = ڊگهيون ۽ اجايون ڳاهيون ڪرڻ. مثال:

”رابعه جي گهر ويس، ڪبتون ڪرڻ ويهي رهي، ڏينهن ئي لاهي ڇڏيائين“

ڪين جو ڪُٺو چاڙهڻ = سڃاڻي ظاهر ڪرڻ، ناڪار ڪرڻ
مثال :

”جمع ڏانهن جڏهن به قرض وٺڻ وڃ، ته ڪين جو ڪُٺو چاڙهيو وينو آ.“

ڦڪل سان ڦاڙڻ = اٽڪل سان اصل حقيقت ظاهر ڪرڻ. مثال:

”ڦڪل سان ڦاڙي، پردو پيدا ڀرم جو“ - (سامي)

ڪڙو پائڻ = ڪڙو ڏيڻ، مثال:

”ڪڙو پائي، پوءِ اچي سمجهانءِ“

سَر ليڪ نڪرڻ = ٿورو اثر ٿيڻ. مثال :

”ڪمن کي ڪيڏو ئي سمجهايو، پر سرليڪ ئي نه نڪتس“

ريڌارهنڻ = خوش رهڻ. شعر مان مثال:

”سني ڪٿن ڪين آڪٽ، ريڌا رهن حال ۾“ - (سامي)

ڳاهي ڇڏڻ = چيپاتي ڇڏڻ.

ڌر جهلڻ = طاقت ساري سگهڻ، شعر مان مثال:

”فانيءَ جي اندر ۾ اڃا ڌيرج نه ڌر جهليو“ کيٿلداس فاني، سنڌو
جولاءِ ۱۹۴۴ع ص ۱۷)

پول پڇڻ = جڙتو ڳالهه جي حقيقت ظاهر ڪرڻ.

”تنهن ملي ساد سڻگت سان، سامي پول پڳو“ - (سامي)

ليڪو چڪتو ڪرڻ = حساب ڪتاب صاف ڪرڻ. مثال:

”هاڻي ليڪو چڪتو ٿيو، اڳتي جي ڳالهه اڳتي سان،“

شعر مان مثال:

”جئند تنهن جهان مٿون، ليڪو ڪيو چڪتو“ - (سامي)

جڪ جڪ ڪرڻ = اڃا يو ۽ بي فائدو ڳالهائڻ. شعر مان مثال:

”ڪو ه ڪرين جڪ جڪ دردر ديوانن جان“ - (سامي)

تنبيهه ڪڍڻ = تنبيهه ڪرڻ، ماضي قريب جي نثر مان مثال :

”تازو مسولنيءَ يورپ جي بادشاهن کي تنبيهه ڪڍي آهي ته اوهان

ايسنا کي باروت پهچائي رهيا آهيو، جنهن مان دنيا کي چيهو رسڻ جو

امڪان آهي“ (مهتمي نوٽ، سنڌو آگسٽ ۱۹۳۵ - ص ۲۶)

پنورهن = راضي رهڻ. شعر مان مثال:

(سامي) ”گياني گرمڪ، پائي منجهه پنو رهي“

ڌنڌا ڌڻڻ = ڪوشش ڪرڻ، حيل هلائڻ. مثال:

”مال ميڙڻ لاءِ وٺي ٿو ڌنڌا ڌڻڌو“

شعر مان مثال:

”جي توکي پياس پسڻ جي، ته ڌنڌا کيم ڌڻين“ (سامي)

بود ۾ اچڻ = مستيءَ ۾ اچڻ.

لانگهو لنگهائڻ = مشڪلاتن کان بچائڻ. شعر مان مثال:

”اچي سولي ڪج سرور، لانگهو لنگهائج لطن مان“

(قاضي گل محمد، ڳوٺ ماڙي تعلقو لکي)

ڪلهي ڪانڌي ٿيڻ = ڪفن دفن ۾ شريڪ ٿيڻ، شعر مان مثال:

”ڪلهي ڪانڌي ته هونئن پي ٿي، جنازي سان هلندين پر.“

(حافظ خير محمد اوحدی، شڪارپور)

تاني وجهڻ = اچ وڃ ڪرڻ، ڦيرا ڏيڻ، اصطلاحی معنیٰ :
پريشانيءَ واري حالت. مثال ”عيسيٰ ڇا ٿيو اٿئي، جو تاني ڪٿي
وڌي اٿئي،“

پرليءَ ٿي وڃڻ = ”پرليءَ“ معنیٰ قیامت، اصطلاحی معنیٰ: اڻ
هوند ٿي وڃڻ، مثال:

”ايڏي پرليءَ ٿي وئي ڇا، جو ان ڳولهيو نه ٿو لي“

هبي تبي ڪرڻ = لعنت ملامت ڪرڻ، مثال:

”ويچاري جو ڏوهه ئي نه هو، هرو پرو هبي تبي ڪيائينس“

پيت جي پورائي ڪرڻ = ماني کائي ڍو ڪرڻ. : ماضي قريب
جي نثر مان مثال:

”هو اٿيا، ته اسان به پيت جي پورائي ڪري، نوجوانن
سان روح رهاڻ ڪئي سون“ (مهتمي نوٽ : سنڌو ڊسمبر

۱۹۳۵ ص ۷۸)

گهر جو چرخو هلڻ = گهر جو ڪم ڪار هلڻ، ماضي قريب جي
نثر مان مثال: ” گهر جو چرخو اڪثر زالن جي خيال پٺيان ڪشالي
سان هلندڙ آهي.“

ڏيئي لڏي = سوپراج نرملداس فاني، سندو، فبروري ۱۹۳۴
ص ۲۳۹)

جوڪي وهيڻي هجن = نقصان واري هجن. ماضي قريب جو مثال:
”جوڪي وهيڻي، جان جي جنجال کان واقف“
(ڪيٿلداس وليرام بيگواڻي فاني، سندو - جنوري ۱۹۳۸ع، ص-
۱۸)

دانهن اٿڻ = شڪايتون ٿيڻ، ماضي قريب جي نثر مان مثال:
”ڪيترن سالن کان دانهن پڻي اُٿي آهي، ته دنيا جي ٻين ملڪن،
خاص ڪري مغربي ملڪن ۾ هندستان بابت سچيون خبرون ڪونه
ٿيون پهچن“

(سندو، مهتممي نوٽ آگسٽ ۱۹۳۵ ص ۷۰)

ڌيان لهڻ = ڌيان ڏيڻ، ماضي قريب جي نثر مان مثال :

”ٽين ڳالهه جنهن ڌيان لهڻو، سا آهي، سلامي“ (ايضا. ص ۶۸)

پيسو چڪڻ = پيسي جو خرچ ٿيڻ، ماضي قريب جي نثر مان
مثال :

”هڪ طرف پيسو چڪيندي، ته ٻي طرف سرڪار جي لاءِ عملي ۽
انگ اکرن جو تجربو موجود ڪندي“ (ايضا ص ۶۹)

روا پائي لڪڻ = عورت وانگر ڊڄي وڃي لڪي پوڻ. مثال :
 ”ڌاڙيلن جي ظاهر ٿيڻ سان ڳوٺ جا زميندار، ته روا پائي گهر وڃي
 ڳوٺن ۾ لڪا“

(شاهل سنڌائي جو ڌاڙو، مهمتي نوٽ، سنڌو ڊسمبر ۱۹۳۵ع، ص
 ۷۷)

آڏڙو ٻڏڙو ٿيڻ = وڏي عمر وارو ٿيڻ. مثال: ڪراڙي عورت ٻار
 کان راضي ٿيندي، ته چونڊس ”ابا، آڏڙو ٻڏڙو ٿيندين“
 موشو ڪرڻ = پاسوڪرڻ، نٿائي ڇڏڻ، مثال : وڏن ماڻهن سان
 ملڻ جلڻ کان موشو ڪرڻ گهرجي.

چڪيون ڏيڻ = تڙيون ڏيڻ. مثال: ٻارن کي ٿوري ٿوري ڳالهه تي
 چڪيون ڏيڻ نه گهرجن. انهن سان پيار محبت وارو برتاءُ ڪرڻ
 گهرجي.

رهڙان ڏيڻ = تڙيون ڏيڻ، گهٽ وڌ ڳالهائڻ. مثال: رهڙان نه ڏي،
 تو جي گهرئون نه ٿو ڪاوان.

لاٽ پوڻ = واهه ۾ تنبي يا ڪنهن ٻي شيءِ تي لهوارو ترڻ مثال :
 شڪارپور جا ماڻهو اونھاري ۾ سنڌ واهه تي تڙڪرڻ ويندا هئا، انهن
 مان ڪي لاٽ پئي هيٺ ڳوٺ ماڙيءَ وٽان وڃي نڪرندا هئا ۽ پوءِ
 اتان بگين تي چڙهي شڪارپور ايندا هئا.

تهوت مچائڻ يا لائڻ = ور ور ڪري ساڳي ڳالهه چوڻ مثال :
 تهوت کڻي لاتي اٿئي، خير ته آهي.

آپي کان نڪري وڃڻ = پاڻيءَ مان نڪري وڃڻ، ڪاوڙ ۾

هوش کان نڪري وڃڻ، مثال هو ڳالهه ٻڌڻ سان آبي کان نڪري ويو ۽ الائي جو ڇا مان ڇا ڳالهائڻ لڳو.

گلا جا گهائڻا = گلا جي اپٽار ڪندڙ، مثال : جمعو ته ڪو گلا جو گهائڻو آهي، هنڌ هنڌ وٺي ٿو انهيءَ ڳالهه جي پڇا ڪندو.

فقرا

● رب جن سان جيڏو تن سان تيڏو آه = الله سائين هر ڪنهن تي، ان جي حال آهر مهربان آهي.

● صبح مردان سان = سويلي صبح جو، ”مردان“ اصل ۾ ”مرد“ جو جمع آهي. خبر نه ٿي پوي ته ”صبح“ سان ”مردان“ ڇو آندو وڃي ٿو. پر عام طرح چيو ويندو آهي ته، ”صبح مردان سان الله، نبي (صلي الله عليه علي وسلم) جو نالو ڳڻهجي.“
”صبح مردان سان چڱي وائي وات مان ڪڍ.“

● يا نصيب ! = نصيب ۾ هجي الائي نه ! مثال : پڪي ماني به يا نصيب.

● چئن باز پنجين نور سان هلائين = سئين لڳين ڪم ڪرڻ جي قوت قائم رکجانءِ.

مثال : الله سائين، چئن بازن پنجين نور سان هلائينءِ، ڪنهن جي موٽاجي (محتاجي) نه ڏجانءِ.

● هست آ تست آ = سردي آ گرمي آ يا لاهه چاڙها آهن.

مثال : ماڻهوءَ کي اهو سوچڻ گهرجي ته هست آ تست آ.

● خيل ئي خراب اٿس = سڄو بنياد ئي خراب اٿس.

مثال : ان جي ڪهڙي ٿو ڳالهه ڪرين، ان جي ته خيل ئي خراب آهي.

● هل هلندن جي ماڳ = ڪيتي ئي نه. مثال:

”جمعو ڳالهين ۾ ايندو، ته هل هلندن جي ماڳ“.

● اڪن تي پارو = تمام غريب. مثال:

”سڄو به اهڙو هو، جهڙو اڪن تي پارو“.

پڙهندڙ نسل . پ ن

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ”اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻگ ”لڙهندڙ نسل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دور جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو:

انڌي ماءُ جڙيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لڙهندڙ، ڪڙهندڙ، پڙهندڙ، ٻرندڙ، چُرندڙ، ڪِرندڙ، اوسيئڙو ڪَندڙ، پاڙي، ڪاڻو، پاڇوڪڙ، ڪاوڙيل ۽ وڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سگهجي ٿو، پر اسان انهن سڀني وچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان ڪڍي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعني e-books ٺاهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهڻ ۽ هِڪَ ٻئي کي ڳولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻڻ جي آس رکون ٿا.

پڙهندڙ نسل (پڻ) ڪا به تنظيم ناهي. اُن جو ڪو به صدر، عهديدار يا پايو وجهندڙ نه آهي. جيڪڏهن ڪو به شخص اهڙي دعويٰ ڪري ٿو ته پڪ ڄاڻو ته اهو ڪوڙو آهي. نه ئي وري پڻ جي نالي کي پئسا گڏ ڪيا

پڙهندڙ نسل . پ ن The Reading Generation

www.sindhsalamat.com

books.sindhsalamat.com

ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو ته پڪ ڄاڻو ته اهو به ڪوڙو آهي.

جهڙيءَ طرح وڻن جا پڻ ساوا، ڳاڙها، نيلا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اهڙيءَ طرح پڙهندڙ نسل وارا پڻ به مختلف آهن ۽ هوندا. اهي ساڳئي ئي وقت اداس ۽ پڙهندڙ، ٻرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وڙهندڙ ۽ پڙهندڙ به ٿي سگهن ٿا. ٻين لفظن ۾ پڻ ڪا خصوصي ۽ تالي لڳل ڪلب Exclusive Club نه آهي.

ڪوشش اها هوندي ته پڻ جا سڀ ڪم ڪار سهڪاري ۽ رضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي ته ڪي ڪم اجرتي بنيادن تي به ٿين. اهڙي حالت ۾ پڻ پاڻ هڪٻئي جي مدد ڪرڻ جي اصول هيٺ ڏي وٺ ڪندا ۽ غيرتجارتي non-commercial رهندا. پڪن پاران ڪتابن کي ڊجيٽائيز digitize ڪرڻ جي عمل مان ڪو به مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نه ڪئي ويندي.

ڪتابن کي ڊجيٽائيز ڪرڻ کان پوءِ اهم مرحلو ورهائڻ distribution جو ٿيندو. اهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو ته ڀلي ڪمائي، رڳو پڪن سان ان جو ڪو به لاڳاپو نه هوندو.

پڪن کي کليل اڪرن ۾ صلاح ڏجي ٿي ته هو وس پٽاندڙ وڌ کان وڌ ڪتاب خريد ڪري ڪتابن جي ليگڪن، ڇپائيندڙن ۽ ڇاپيندڙن کي همٿائڻ. پر ساڳئي وقت علم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪنهن به رڪاوٽ کي نه مڃڻ.

شيخ اياز علم، ڄاڻ، سمجھ ۽ ڏاهپ کي گيت، بيت، سٺ، پُڪار
 سان تشبيهه ڏيندي انهن سڀني کي بمن، گولين ۽ بارود جي مد مقابل
 بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو ته:

گيت به ڄڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪرڻ ٿا.

... ..

ڄڻ جئن جاڙ وڏي ٿي جڳ ۾، هو بوليءَ جي آڙ ڇڏن ٿا؛
 ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موتي منجهه پهات ڇڏن ٿا؛

... ..

ڪالهه هيا جي سُرخ گلن جيئن، اڄڪلهه نيلا پيلا آهن؛
 گيت به ڄڻ گوريلا آهن.....

... ..

هي بيت اٿي، هي بم - گولو، جيڪي به کڻين، جيڪي به کڻين!
 مون لاءِ ٻنهي ۾ فرق نه آ، هي بيت به بم جو ساٿي آ،
 جنهن رڻ ۾ رات ڪيا راڙا، تنهن هڏ ۽ چم جو ساٿي آ -

ان حساب سان اڻڄاڻائي کي پاڻ تي اهو سوچي مڙهڻ ته ”هاڻي
 ويڙهه ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نه وڃايو“ نادانيءَ جي
 نشاني آهي.

پڻ جو پڙهڻ عام ڪتابي ڪيڙن وانگر رڳو نصابي ڪتابن تائين
 محدود نه هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج
 ۽ سماجي حالتن تان نظر کڄي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي
 policies اڻڄاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پڻ نصابي ڪتابن
 سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين
 ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ نسل جا پَن سڀني کي چو، چالاءِ ۽ ڪينئن جهڙن سوالن کي هر بيان تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوٺ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جواب ڳولڻ کي پنهنجو حق، فرض ۽ اثر گهرج unavoidable necessity سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان به پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي ان سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا، بس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون پاڪي پائي چيو ته ”منهنجا پاءُ
 پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَن پَن جو پڙلاءُ.“
 - اياز (ڪي جو بيجل بوليو)

سند سلامت

www.sindhsalamat.com

سند سلامت جو مشن ۽ مقصد سنڌي ٻوليءَ جي ڊجيٽلائيزيشن ۽ پکيڙ کي وسيع ڪرڻ آهي ۽ پڻ دنيا سان گڏ سندس رفتار سان هلڻ جو سانباھو آهي، ڇو ته تاريخ هميشه انهن قومن جو احترام ڪيو آهي جن پنهنجي علمي سرمايي جي حفاظت ڪئي آهي. سند سلامت پڻ پنهنجي ٻوليءَ جي بقاء خاطر سنڌي ٻوليءَ ۾ لکيل قيمتي ۽ ناياب ورثي کي ضايع ٿيڻ کان بچائڻ ۽ ان کي نه رڳو محفوظ رکڻ پر پنهنجي اديبن، ليکڪن، محققن ۽ شاعرن جي علم، هنر ۽ تخليق کي ڊجيٽلائيز ڪندي دنيا جي ڪنڊ ڪڙڇ ۾ موجود سنڌين تائين مفت ۾ آسانيءَ سان پهچائڻ جو عزم ڪيو آهي.

اسان جي خواهش هئي ته سنڌي مواد تي مشتمل هڪ اهڙو ڪتاب گهر قائم ڪجي جتي هر موضوع تي مشتمل ڪتاب موجود ملن. ڪتابن کي ڳولڻ ۽ ڏاڻوڻوڊ ڪرڻ اسان هجي ۽ ايندڙائيد سميت آڻي فون يا ونڊوز آپريٽنگ سسٽم سميت هر قسم جي ڊوائيس تي آساني سان آن لائين پڻ پڙهي سگهجي.

۽ اهو سڀ ”سند سلامت ڪتاب گهر“ ذريعي ئي ممڪن ٿي سگهيو. اميد ته سند سلامت ڪتاب گهر ذريعي سموري دنيا ۾ موجود سنڌي نه صرف پرپور لاپ حاصل ڪندا پر سند سلامت ڪتاب گهر کي وڌيڪ فائديمند بنائڻ لاءِ پنهنجو پورو ساٿ نڀائيندا.

books.sindhsalamat.com

سند سلامت ڪتاب گهر جي ايندڙائيد اپليڪيشن پلي اسٽور جي هن لنڪ تان ڏاڻوڻوڊ ڪريو:

<https://play.google.com/store/apps/details?id=com.sindhsalamat.book>